

T.C.

**BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**ORTAÇAĞ İSLÂM SİYÂSETNÂME GELENEĞİNDE
ORDU VE SAVAŞ SANATI**

Ayten ÇAKAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Nevzat KELEŞ

Bingöl – 2024

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

ORTAÇAĞ İSLÂM SİYÂSETNÂME GELENEĞİNDE
ORDU VE SAVAŞ SANATI

Ayten ÇAKAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Nevzat KELEŞ

Bingöl – 2024

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	IV
TEZ KABUL VE ONAY	V
ÖNSÖZ	VI
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ORDUNUN KOMUTA KADEMESİ	10
1.1. ORDUDA HİYERARŞİ	10
1.1.1. Hükümdar	10
1.1.1.1. Devletin Temel Unsuru Olarak Hükümdar	15
1.1.1.2. Siyâsetnâmelerde Din ve Devlet	17
1.1.1.3. Hükümdarın Siyâset Sanatını Bilmesi	19
1.1.1.4. Siyâsetnâmelerde Hükümdar ve Ordu	21
1.1.1.4.1. Hükümdarın Askerî Nitelikleri	21
1.1.1.4.2. Hükümdarın Askerî Görevleri	23
1.1.1.4.3. Hükümdarın Bizzat Savaşa Katılması	28
1.1.2. Vezir	30
1.1.2.1. Vezirin Askerî Görevleri	34
1.1.3. Komutan	38
1.1.3.1. Komutan Tayini	38
1.1.3.2. Komutanda Bulunması Gereken Nitelikler	40
1.1.3.3. Komutanın Askerî Görevleri	42
1.1.3.4. Ordu Komutanı İçin Kullanılan Unvan ve Lakaplar	44
1.1.4. Vali (Emîr)	45
1.1.5. Diğer Askerî Görevliler	47
2. BÖLÜM: ORDU VE ASKER	48
2.1. MÜLKÜN TEMELİ ORDU VE ASKER	48
2.1.1. Ordu İstihdamı ve Zorunluluğu	48
2.1.1.1. Ordu Sayısı	49

2.1.1.2. Ordunun Farklı Milletlerden Oluşturulması.....	51
2.1.2. Orduyu Teşkil Eden Askerî Sınıflar	51
2.1.2.1. Süvari	51
2.1.2.2. Piyade	53
2.1.2.3. Keşif Kolu	53
2.1.2.4. Casus ve Haberciler.....	54
2.1.3. Asker ve Eğitimi	55
2.1.3.1. Askerin Nitelikleri.....	55
2.1.3.2. Askerin Cezalandırılması	56
2.1.3.2.1. Ceza Gerektiren Fiiller	56
2.1.3.2.2. Cezalar	58
2.1.3.3. Askerin İhtiyaçlarını Karşılama	58
2.1.3.4. Askerî Eğitim	63
2.2. ASKERİN SİLÂHLARI VE BİNEK HAYVANLARI	65
2.2.1. Silâhlar	65
2.2.1.1. Saldırı Silâhları.....	65
2.2.1.1.1. Kılıç	65
2.2.1.1.2. Ok ve Yay	67
2.2.1.1.3. Mızrak.....	68
2.2.1.1.4. Mancınık ve Arrâde	68
2.2.1.1.5. Topuz	69
2.2.1.1.6. Balta.....	69
2.2.1.2. Savunma Silâhları	69
2.2.1.2.1. Kalkan.....	69
2.2.1.2.2. Zırh	70
2.2.1.2.3. Miğfer	70
2.2.1.2.4. Dikenli Teller	71
2.2.2. Binek Hayvanları	72
2.2.2.1. Atlar.....	72
2.2.2.2. Filler	73
2.2.2.3. Deve	74
3. BÖLÜM: SAVAŞ SANATI.....	75
3.1. SAVAŞIN TEORİK ÇERÇEVESİ.....	75
3.2. SAVAŞIN MUHATAPLARI.....	77

3.2.1. Dinden Çıkanlar (Mürtedler)	77
3.2.2. Asiler (Bâğîler)	79
3.2.3. Yol Kesenler	80
3.2.4. Müslüman Olmayanlar (Cihâd)	81
3.3. SAVAŞ SANATI, KÜLTÜRÜ VE İNCELİKLERİ	84
3.3.1. Savaş Sanatı	84
3.3.2. Savaş Öncesi Düşmanı İdare Etme Sanatı	86
3.3.3. Orduyu Sevk ve İdare Etme Sanatı	88
3.3.3.1. Ordugâh	92
3.3.3.2. Savaş Meydanı ve Zemini	96
3.3.4. Savaş Anını Yönetme Sanatı	98
3.3.4.1. Muharebe Düzeni	98
3.3.4.2. Harp Siyâseti	100
3.3.4.3. Kuşatma Kültürü	111
3.3.4.4. Savaş Taktikleri	115
3.3.5. Savaş Sonrası Yapılacaklar	119
4. BÖLÜM: ORDU GELİRLERİ VE GANİMET TAKSİMİ	122
4.1. Ordu Gelirleri	122
4.1.1. Atâ	122
4.1.1.1. Fey	122
4.1.1.2. Haraç	125
4.1.1.3. Ganimet	125
4.1.1.4. Beytûlmâl	126
4.1.2. İktâ	127
4.2. Ganimet Taksimi	129
SONUÇ	134
KAYNAKÇA	138
ÖZGEÇMİŞ	150

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *Ortaçağ İslâm Siyâsetnâme Geleneğinde Ordu ve Savaş Sanatı* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlâk ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

07/05/2024

İmza

Ayten ÇAKAR

TEZ KABUL VE ONAY

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ayten ÇAKAR tarafından hazırlanan *Ortaçağ İslâm Siyâsetnâme Geleneğinde Ordu ve Savaş Sanatı* başlıklı bu çalışma, [Savunma Sınavı Tarihi] tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [oybirliği/oy çokluğuyla] başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan	:	İmza:
Danışman	:	İmza:
Üye	:	İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/....../
2024 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Nebi BUTASIM

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İlk örneklerine Hint, Yunan ve Fars kültüründe rastladığımız *siyâsetnâme* yazma geleneği Ortaçağ tarihinde artarak devam etmiştir. İslâmî dönem ve İslâm öncesi döneme ait tecrübenin sentezlenip özgün bir literatürün oluştuğu Ortaçağ'da yazılan *siyâsetnâmeler*; çağın siyâsî, ekonomik, askerî, sosyal ve kültürel düşünce dünyasını yansıtma açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, Ortaçağ İslâm *siyâsetnâme* kaynaklarında *ordu* ve *savaş sanatı*, kültürü ve inceliklerinin nasıl yer aldığını tespit etmektir. İncelemeye tabi tuttuğumuz *siyâsetnâme* kaynaklarında *ordu* ve *savaş sanatı*yla ilgili kuram ile uygulamaların ne şekilde ele alındığı, herhangi bir bilginin yer alıp almadığı araştırılmıştır. Bu kaynaklar doğrultusunda *siyâsetnâmelerde ordu* ve *savaş sanatına* dair hangi hususlara dikkat edilmesi gerektiği, nelerin meşru görüldüğü, nelerin meşru görülmediği incelenmeye çalışılmıştır.

Literatür taramasında, daha önce *siyâsetnâme* kitaplarında yer alan *ordu* ve *savaş* konusunda özgün bir çalışma yapılmadığı ve konu ile ilgili Ortaçağ *siyâsetnâmelerinin* toplu bir değerlendirmesinin yapılmadığı belirlenmiştir. Mevcut çalışmalar ise genelde tek bir kaynağa yönelik ya da hükümdar ve komutanın askerî nitelikleri üzerine yapılmıştır. Tespit edilen bu eksikliği gidermek ve alana katkı sağlayacağı düşüncesiyle konu üzerinde durulmaya değer bulunmuştur.

Ortaçağ'da *siyâsetnâme* türünde kaleme alınmış çok sayıda eser bulunmaktadır. Bu eserlerin tamamını inceleme imkânı bulamayışımız araştırmamız için bir eksikliktir. Söz konusu eserlerin çokluğu ve zaman yetersizliği nedeniyle bunların tamamını temin edip çalışmaya dâhil etmek mümkün olmamıştır. Buna rağmen olabildiğince çok ve çalışmanın vücuda gelmesine yetecek miktarda eserden istifade edilmeye gayret edilmiştir. Bilgilerin girift olması nedeniyle bazı durumlarda tekrarlara düşülmesi ve birden fazla eserin incelenmiş olması hasebiyle ulaşılan bilgilerin içeriğini bire bir örtüştürememek araştırmamızın güçlükleri arasında yer almaktadır.

Tezimiz, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında *siyâsetnâme* kavramına dair açıklama yapıldıktan sonra, temel özellikleri belirtilmiş ve müelliflerin

bu literatürü oluştururken yararlandığı kaynaklar üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu tür eserlerin yazılma gerekçeleri ve içeriğinde en fazla anlatılan konular vurgulanmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, ordunun komuta kademesi ve ordunun hiyerarşik düzeni yer almaktadır. Bu bölümde kendi içerisinde hükümdar, vezir, komutan, vali (emîr) ve diğer askeri görevliler şeklinde beş alt kısımda incelenmiştir. Ordunun komuta kademesindekilerin taşıması gereken askeri nitelikler, ordu görevleri aktarılmıştır. İkinci bölüm ise, ordu ve askere ayrılmıştır. İki alt kısımdan oluşan bu bölümde ordu istihdamı, orduyu teşkil eden askerî sınıflar, asker ve eğitimi, askerin silâh ve binek hayvanları ele alınmıştır.

Savaş sanatının yer aldığı üçüncü bölüm de üç alt kısımdan oluşmaktadır. Bu bölümün ilk kısmında savaşın teorik çerçevesi izah edilmeye çalışılmış, ikinci kısımda savaşın muhatapları olan gruplar ve cihâd anlatılmıştır. Üçüncü kısımda ise savaş sanatı, kültürü ve incelikleri takdim edilmiş, buna yönelik savaş öncesi, savaş anında ve sonrasında yapılacaklar belirtilmiştir. Ordu gelirleri ve ganimete yönelik bilgilerin verildiği son bölümde, ordu gelirleri ve bu gelirlerden olan ganimetin kapsamı, nasıl taksim edileceği, zamanı ve düzeni açıklanmıştır.

Araştırma konusunun belirlenmesi, planlanması ve hazırlanması aşamalarında bilgi ve tecrübesiyle çalışmanın bilimsel ve akademik bir çerçevede oluşturulması için samimi ve içten desteğini esirgemeyen kıymetli danışman hocam *Doç. Dr. Nevzat KELEŞ*'e en kalbi duygularıyla teşekkür ederim. Tezin yazım aşamasında ve tashihinde katkılarını esirgemeyen *Prof. Dr. Abdullah DUMAN* ve *Doç. Dr. Ömer TOKUŞ* hocalarıma şükranlarımı sunarım. Çalışmam sürecinde manevî desteğiyle yanımda olan değerli arkadaşım *Esra BELTEKİN AKCAN*'a ve eğitim hayatım boyunca yetişmemde katkısı olan tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

07/05/2024

Ayten ÇAKAR

ÖZET

Tezin Başlığı : Ortaçağ İslâm Siyâsetnâme Geleneğinde Ordu ve Savaş Sanatı
Tezin Yazarı : Ayten ÇAKAR
Danışman : Doç. Dr. Nevzat KELEŞ
Anabilim Dalı: Tarih
Bilim Dalı : Ortaçağ Tarihi
Kabul Tarihi : 07.05.2024
Sayfa Sayısı : 13 (ön kısım) + 150 (tez)
<i>Siyâsetnâmeler</i>, devlet yönetiminde bulunanlara siyâset sanatı ve devlet yönetimi konusunda tavsiyede bulunmak amacıyla yazılmış eserlerdir. <i>Ortaçağ İslâm Siyâsetnâme Geleneğinde Ordu ve Savaş Sanatı</i> isimli tezimizin amacı, <i>siyâsetnâmelerde ordu ve savaş sanatına</i> ilişkin bilgi, yöntem ve tavsiyeleri saptamaktır. Bu doğrultuda Ortaçağ İslâm döneminde kaleme alınmış olan <i>siyasetnameler</i> incelenmiştir. <i>Siyâsetnâmeler</i> devletin idaresi konusunda sadece ülkenin iç meselelerine dair değil aynı zamanda savaş, cihâd, anlaşma ve ganimet gibi ülkenin dış ilişkilerini kapsayan konularda önemli tavsiyelerde bulunmuşlardır. Bu noktada <i>siyâsetnâmelerde</i> devletin dış ilişkilerini içeren ordu ve savaş sanatına dair bilgiler ağırlıklı olarak âyet, hadis ve Hz. Peygamber'in savaşa yönelik uygulamaları ışığında şekillenmiştir. <i>Siyâsetnâmelerde</i>, ordu düşman ile karşı karşıya gelip muharebe düzeni almış olsa dahi, savaş her zaman son çare olarak görülmüştür. Savaş fiilî olarak başlasa da savaş meydanında mümkün mertebe onu durdurmaya yönelik önce hilelere başvurulmalıydı. Düşünce ile çözüm bulmak şiddetten daha hayırlı, düşmanı yenebilme konusunda kuvvetli, cesur ve kalabalık ordular hazırlamaktan daha etkili bir yöntemdir. Her ne kadar kılıç en son kullanılacak çözüm olarak kabul edilmişse de savaşmamak adına tüm yollar denendikten sonra harp etmekten başka çare kalmamışsa, düşman ile savaşmaktan kaçınmamak gerektiği de söylenmiştir.
Anahtar Kelimeler: Ortaçağ, Ordu, Siyâsetnâme, Savaş

ABSTRACT

Title of the Thesis:	Army and the Art of War in the Medieval Islamic Siyâsetnâme Tradition
Author	: Ayten ÇAKAR
Supervisor	: Assoc. Prof. Dr. Nevzat KELEŞ
Department	: History
Acceptance Date	: Medieval History
Sub-field	: 07.05.2024
Date	: 13 (front part) + 150 (thesis)
<i>Siyâsetnâmes</i> are books that written to give advice to those in state administration about the art of politics and state administration. The aim of the thesis titled "<i>Army and the Art of War in the Medieval Islamic Siyâsetnâme Tradition</i>" is to determine the knowledge, methods and advices related to the army and the art of war in the <i>siyâsetnâmes</i> written in the mentioned period. In this regard, the <i>siyâsetnâmes</i> books, written during the Medieval Islamic period were examined. <i>Siyâsetnâmes</i> give important recommendations regarding the administration of the state, not only on the internal issues of the country, but also on issues covering the country's foreign relations such as war, jihad, agreements and spoils. At this point, it is possible to say that the information about the army and the art of war, including the foreign relations of the state, in the <i>siyâsetnâme</i> books are mainly shaped in the light of verses, hadiths and the Prophet's practices regarding war. In <i>siyâsetnâmes</i>, war has always been seen as a last resort, even if the army faced the enemy and took battle formations. Even though the war actually started, tricks had to be used first to stop it as much as possible on the battlefield. Finding a solution through thought has been described as a better method than violence, and a more effective method to defeat the enemy than preparing strong, brave and crowded armies. Although the sword was accepted as the last trick to be used, it was also said that one should not refrain from fighting the enemy if there is no other choice but to fight after all the methods have been tried to avoid war.	
Key Words:	Medieval, Military, Policy, War

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
İnc.	: İnceleme
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	: Tercüme
t.y.	: Yayın tarihi yok
y.y.	: Yayın yeri yok
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
Yay.	: Yayınları
vb.	: Ve benzeri

GİRİŞ

Siyâsetnâme, Arapça “siyâset” (insan topluluklarını yönetme, devlet işlerini yürütme sanatı, politika) ile Farsça “nâme” (mektup, yazı) kelimelerinden müteşekkil olup, devletin yönetim kademesinde bulunanlara siyâset sanatı ve devlet yönetimi prensiplerine dair tavsiyede bulunmak için yazılmış eserlerdir¹.

Siyâsetnâmeler çoğunlukla hükümdarlara hitaben yazılmış olmakla beraber, yönetimden sorumlu diğer görevliler (vezir, vali, şehzade, komutan vb.)² için de yazılmıştır. Ayrıca siyâset sanatı dâhil, ibadet, ahlâk, adab-ı muâşeret gibi dinî ve sosyal içerikli olanları da bulunmaktadır.

Siyâsetnâmeler, ithaf edildiği kişiye göre farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Hükümdar için yazılanlar genelde; *Nasîhâtü'l-mülûk*, *Âdâbü'l-mülûk*, *Tuhfetü'l-mülûk*, *Ahlâku'l-mülûk*, *Enîsü'l-mülûk*, vezirler için yazılanlar; *Nasîhâtü'l-vüzerâ*, *Tuhfetü'l-vüzerâ*, *Mir'âtü'l-vüzerâ*, her ikisine ithafen yazılanlar ise; *Nasîhâtü's-sultân ve 'l-vüzerâ* olarak adlandırılmıştır³.

İslâm dünyasında siyâset ile ilgili klasik metinlerde ahlâk ve siyâset iç içeydi⁴, ahlâktan bağımsız bir siyâsî düşünce birikiminden bahsedilemezdi⁵. Bu noktada *siyâsetnâmeler* karakteristik özellikleri açısından ahlâkî eserler arasında yer alır. Ayrıca İlkçağ ve Ortaçağ'da ahlâkın temeli din olduğundan, *siyâsetnâmeler* dinî temeller üzerine kurulmuştur⁶.

¹ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, “Siyâsetnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, İSAM Yay., İstanbul 2009, s. 304. Ayrıca *siyâsetnâme* kavramına dair bilgi için bkz. Hasan Hüseyin Adalıoğlu, “Siyâsetnâmelerin Klasik Kaynakları”, *Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 2, Eskişehir 2004, s. 3; Cengiz Akalın, *Bir Nasihatname ve Siyasetname Örneği Olarak Kelile ve Dimne*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2021, s. 24.

² Bu konuda bkz. Abdullah Duman, “Siyâsetnâme Geleneği ve Ebu Yusuf’un Harun Reşid’e Tavsiyeleri”, *Bilge Adam*, Sayı. 12, Van 2006, s. 95-104.

³ Adalıoğlu, “Siyâsetnâmelerin Klasik Kaynakları”, s. 3; Adalıoğlu, “Siyâsetnâme”, s. 304; Kadir Canatan, *İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği*, İstiklal Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 7-8; Hasan Hüseyin Adalıoğlu, “Siyaset Kültürü ve Sebüktegin’in Pendnâmesi Üzerine Değerlendirmeler”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 4, Sayı. 2, İstanbul 2017, s. 378.

⁴ A. Sait Aykut, “Turtûşî ve Ortaçağ İslam Dünyasında Siyâsî Realizm”, *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt. 26, Sayı. 51, İstanbul 2021, s. 53.

⁵ Ahmet Davutoğlu, “Devlet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IX, İSAM Yay., İstanbul 1994, s. 239.

⁶ Agâh Sırrı Levend, “Siyaset-nameler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, Cilt. 10, Ankara 1962, s. 171.

Siyâsetnâmeler hükümdarlara, vezirlere ve devlet adamlarına öğüt vermek niyetiyle yazıldığı için *nasihatnâme* türü içerisinde telakki edilir⁷. Çünkü Hz. Peygamber'in “*din nasihattir*” şeklindeki buyruğu, İslâm medeniyetinde *nasihatnâme*⁸ ve *siyâsetnâme*⁹ türü eserlerin yazılmasının temel saikleri arasında yer almıştır. Bu nasihatler bazen hükümdarın (Sebüktegin'in *Pendnâme*'si misali) oğullarına, valilerine ve yönetimi altında bulunan halkına öğüdü şeklinde yukarıdan aşağıya; bazen de ilim sahiplerinin (el-Mâverdi'nin *Edebü'l-Vezîr*'i gibi) yönetim kademesinde görevli olan devlet adamlarına öğüdü şeklinde aşağıdan yukarıya olabilmekteydi¹⁰.

Genelde devlet idaresi konusunda deneyimi olan kişiler tarafından yazılan bu eserlere, İslâm öncesi devlet gelenekleri ve İslâmî dönem tecrübesi kaynaklık etmiştir¹¹. *Siyâsetnâme* yazarlarından olan el-Mâverdi *Nasihatü'l-Mülûk* isimli eserinde; sadece kendi görüşlerine yer vermediğini, söylediği her söz için bir âyeti ve Hz. Peygamber'in sünnet ve hadislerini delil gösterdiğini, sonrasında ise Hulefâ-i Râşidîn'in, sabık önderlerin, sultanların ve filozofların gidişatından örnekler verdiğini söylemektedir¹².

Yine meşhur *siyâsetnâme* yazarlarından olan Muhammed b. Turtûşî *Sirâcü'l-Mülûk* adlı eserini yazarken, “siyâsetin madeni” şeklinde ifade ettiği *Kur'ân'ı Kerîm*'in yararlandığı en önemli kaynak olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca o, Arap, Fars, Rum, Hind, Sind ve Sind-i Hind gibi kadim kültürlerin siyâsî deneyimlerini araştırıp derlediğini, peygamber ve halifelerin hayatından, âriflerin menkıbelerinden, âlimlerin bilgisinden faydalandığını da ifade etmektedir¹³. Yazarların ifadelerinden de

⁷ Levend, a.g.m., s. 171. *Nasihatnâmenin* kelime anlamı, tanımı ve içeriği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İskender Pala, “Nasihatnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXII, İSAM Yay., İstanbul 2006, s. 409; Akalın, a.g.t., s. 25, 40-43.

⁸ Özgür Kavak, “Meşhur Bir Mektubun İzinde: Vezir Tahir b. Hüseyin'in Oğlu Abdullah'a Nasihatleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 41, Sayı. 41, İstanbul 2011, s. 62.

⁹ El-Mâverdi, *Siyaset Sanatı: Kitabü'l-Nasihatü'l-Mülûk*, (Çev. Mustafa Sarıbiyık), Özgü Yay., İstanbul 2016, s. 131.

¹⁰ Abdülhamid el-Kâtib, *Doğunun Hükümdarı*, (Trc. Güldane Gündüzöz ve Soner Gündüzöz), Antik Şark Klasikleri, İstanbul 2007, s. 35; Ömer Dinçer, *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak: Bir Yönetim Bilimci Gözüyle Geleneksel Siyasi Düşünce*, Klasik Yay., İstanbul 2018, s. 30.

¹¹ Hızır Murat Köse, “Siyaset”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, İSAM Yay., İstanbul 2009, s. 298.

¹² El-Mâverdi, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 134.

¹³ Muhammed b. Turtûşî, *Sirâcü'l-Mülûk: Siyaset Ahlakı ve İlkelerine Dair*, (Haz. Said Aykut), İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 33. Benzer ifadeler için bkz. Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, (Çev. Aydil Erol), Milenyum Yay., İstanbul 2019, s. 263; Zencânî, *Alâeddin Keykûbat'a Sunulan Siyâsetnâme*, (Yay. Haz. H. Hüseyin Adalıoğlu), Yeditepe Yay., İstanbul 2019, s. 94.

anlaşıldığı üzere *siyâsetnâmeler* insanlığın ortak bilgi ve tecrübesinin siyâsete aktarıldığı eserlerdir.

İslâm siyâsetinde, İslâmî dönem ve İslâm öncesi döneme ait tecrübenin sentezlendiği, yeni ve özgün bir literatürün oluşturulduğu görülmektedir¹⁴. Nitekim Erwin I. J. Rosenthal *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi* eserinde *siyâsetnâmeler* için, “İslâm’ı karakterize eden uyarılma ve dönüştürme dehasının güzel bir örneği” olduğu ifadelerine yer vermiştir¹⁵. Bundan yola çıkarak, İslâm siyâsî yapısının İslâm öncesi siyâset anlayışını ret etmediği ve bu gelenek üzerine inşa edildiği sonucuna varılabilir¹⁶.

Siyâsetnâmelerin temel niteliklerinden biri de hikâye yönteminin kullanılmasıdır. Devlet idaresine yönelik tecrübe bu yöntemle aktarılıp, gereken derslerin alınması örneklem yoluyla sağlanmıştır¹⁷. Çünkü meşruiyetini ilâhî kaynaktan alan hükümdarın konumunu sorgulamak bir başkasının gücü ve yetkisi sınırları dâhilinde değildi. Bu hususta yapılması gereken, hükümdarın iktidarına uygun, kabul edip itiraz edemeyeceği örneklem üzerinden onu ideal olana yönlendirmektir¹⁸. Bu aynı zamanda eleştirilerin dolaylı yoldan aktarılması anlamına da gelmekteydi¹⁹. Bu açıdan *siyâsetnâmeleri*, “hükümdarın gücüne karşı bilgi ve hikmet sahiplerinin bir direnişi, hatta doğru ve iyi olanla denetleme çabası” şeklinde nitelenmek mümkündür²⁰.

İnsanlar, yöneten ve yönetilen olarak sınıflandığı andan itibaren *siyâsetnâmeler* de var olmuştur. Bu eserlerin ortak özelliği, yazılmış oldukları çağın düşünce dünyasını yansıtıyor olmakla birlikte; ayrıldıkları nokta yazarların dünya görüşü ve bu görüşlerin anlatım tarzlarındaki biçimsel farklılıklardır²¹. *Siyâsetnâmelerde* çağın

¹⁴ Bernard Lewis, *İslam'ın Siyasal Söylemi*, (Çev. Ünsal Oskay), Kronik Kitap, İstanbul 2021, s. 19, 55.

¹⁵ Erwin I. J. Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, (Çev. Ali Çakso), İz Yay., İstanbul 1996, s. 101.

¹⁶ W. Montgomery Watt, *İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, (Çev. Ulvi Murat Kılavuz), Birey Yay., İstanbul 2011, s. 31.

¹⁷ Rosenthal, a.g.e., s. 100; Murat Önder ve Züleyha Memiş, “Abdusselam el-Amasi'nin Siyasetnamesi: Tuhfetü'l Umera ve Minhâtü'l Vüzera: Siyaset ve Yönetim Ahlakı”, *Uluslararası Amasya Âlimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı II*, Amasya 2017, s. 254.

¹⁸ Nurullah Yazar, *Büyük Selçuklu Dönemi İslam Siyaset Düşüncesi: Siyasetnâmeler Bağlamında Bir Okuma*, Otto Yay., Ankara 2020, s. 82.

¹⁹ Yazar, a.g.e., s. 84.

²⁰ Dinçer, a.g.e., s.18.

²¹ Keykâvus, *Kâbusnâme*, I, (Haz. Atillâ Özkırmı), Kervan Kitapçılık, y.y., t.y., Giriş, s. 29.

görüşüne ek olarak, eserin yazarı tarafından kendi zamanında yönetime dair sorun teşkil eden durumların tespiti ve çözümü üzerinde de durulmuştur²².

Ortaçağ'da yazılan *siyâsetnâmeler* dünya görüşü ve anlatım tarzı noktasında biçimsel olarak üç kategoriye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, politika ve devlet yönetimine dair görüşlerini felsefî ve idealist tarzda aktaran eserlerdir. Bunlara Fârâbî'nin *el-Medînetü'l-Fâdıla'sı* ile *Füsûlü'l-Medenî* eserleri örnek olarak verilebilir. İkincisi, siyâset ve devlet idaresini fıkıh ve kelam açısından inceleyip, görüşlerini İslâm dinî ile aktaran eserlerdir. El-Mâverî'nin *el-Ahkâmü's-sultâniye'si*, İbn-i Teymiyye'nin *es-Siyâsetü's-Şer'iyye'si* devlet hukukunu fıkıh açısından ele alan bu guruba örnek teşkil etmektedir. Bunların sonuncusu ise, Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme'si*, Keykâvus'un *Kâbusnâme'si*, Gazzâlî'nin *Nasîhâtü'l-Mülûk'u* gibi siyâsî ve ahlâkî nasihatlerde bulunan eserlerdir. Bunlar sultan ve devlet adamlarına nasihatlerini aktarmada anlatım tarzı olarak örneklem yolunu seçip, yönetimle ilgili sorunları çözmeyi hedeflemişlerdir. Bunu yaparken de Hint ve İran kültürünü İslâmî değerlere adapte etmeye çalışmışlardır. Bu üç grubun biçimsel farklılıklarına rağmen hedeflediği ortak gaye, siyâsî uygulamalarda ideal olan ve emredilenlerle, uygulanan siyâset arasında orta yolu bulmaktır²³.

İslâm'da siyâset ve yönetim düzeni şer'î hükümler doğrultusunda şekillenmiştir. Bu hükümlerin zaman ve mekân şartlarına uyumunu sağlamak için, yine şer'î hükümlerin özüne sadık kalarak revize edildiği görülmektedir. Netice itibarıyla İslâm'da siyâset ve yönetim ideal ve gerçekçi bir düzen üzerine kurulmuştur²⁴. İslâm siyâsetindeki bu durum *siyâsetnâme* türü eserlerde de görülmektedir.

Siyâsetnâme yazarlarının eserlerini yazarken ideal ve gerçekçi olmak üzere iki yöntem benimsediğini söylemiştik. İlk yöntemde, âlim kökenli olan yazarların eserlerini olması gereken, idealist bir yaklaşım üzerine inşa ettikleri görülür. İkinci yöntemde ise, devlet kökenli yazarlar eserlerini şartların gereğine uygun gerçekçi bir yaklaşım üzerine kurmuştur²⁵.

²² Yazar, a.g.e., s. 81.

²³ Önder ve Memiş, a.g.e., s. 254-255; Öznur İphar, “*Kutadgu Bilig ve Siyasetnamede Devlet Anlayışı*”, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s. 42.

²⁴ Ebulfazl İzzetî, *İslâm'da Siyaset Teorisi*, (Çev. Yasin Demirkıran), İnsan Yay., İstanbul 2014, s. 132.

²⁵ Dinçer, a.g.e., s. 37; Yazar, a.g.e., s. 84.

İslâm dünyasında erken dönemden itibaren başlayan *siyâsetnâme* geleneğinde²⁶, bu tür eserlerin yazılmasındaki gerekçeler müellifleri tarafından şu şekilde belirtilmiştir: Hükümdarın nasihat edilmeye en layık kişi olması²⁷, yöneticilerin halka zarar vermesini önlemek²⁸, İslâm dinine saldırıları ve anarşi durumlarını önlemede tatbik edilecek yol ve stratejiler konusunda rehber olmak²⁹, devletin yıkılma ve bekasını sağlayacak sebepleri anlatmak ve bunun neticesinde dünya ve âhiret mutluluğuna ulaşmayı sağlamak³⁰.

Müelliflerin eserlerini yazmadaki amaçlarının diğer boyutunda kendilerine dair gerekçeleri olduğu görülmektedir. Şöyle ki, *siyâsetnâme* müellifleri bu tür eserleri yazmakla yönetilen olarak itaatin gereğini yerine getirmiş olduğunu³¹ ve hükümdarın dostu olarak, nasihatleriyle ona en büyük hizmeti yapmış olduğunu belirtir³². Ayrıca bu tür eserler yazmış olmakla mükafatı Allah'tan umduklarını söyleyerek, durumun manevî boyutuna atıfta bulunmuşlardır³³.

Siyâsetnâme müelliflerinin eserlerine verdikleri isimlerin mânasına yönelik açıklamalarından da eserlerini yazmadaki amaçlarına ulaşmak mümkündür. Örneğin el-Cüveynî *el-Giyâsî* isimli eserinin mânasına yönelik yaptığı açıklamasında Müslüman toplumlarının liderden yoksun kalması durumunda kitabının “çare ve kurtuluş reçetesi olarak” imdatlarına yetişeceği ifadelerine yer vermiştir³⁴. Yine Muhammed b. Turtûşî *Sirâcü'l-Mülûk* adlı eserine, “emirlere yol gösteren kandil” adını verdiğini ve bunu okuyacak olan hükümdarın başkasına danışmaya ihtiyacı

²⁶ Adalıoğlu, “Siyasetnâmelerin Klasik Kaynakları”, s. 3.

²⁷ El-Mâverîdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 132; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 34, 39; Bedreddin İbn Cemâa, *Adl'e Boyun Eğmek: Ehl-i İslâm'ın Yönetimi İçin Hükümler*, (Trc. Özgür Kavak), Klasik Yay., İstanbul 2010, s. 31. Mâverîdî'nin öne sürdüğü gerekçenin ayrıntıları için bkz. El-Mâverîdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 140-141.

²⁸ Beydebâ, *Kelîle ve Dimne*, (Çev. Ulvi Murat Kılavuz), İz Yay., İstanbul 2019, s. 11-12; Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Hükümdarlık Sanatı: Âdâbü'l-Mülûk*, (Çev. Sait Aykut), İnsan Yay., İstanbul 1997, s. 40. Ebû Mansûr es-Seâlibî, Danyal Peygambere ait bir kıssayı aktararak eserinin yazılış gayesini açıklar. Buna göre, bir peygamber olarak hükümdarın süvarilerini takip ettiğini görenler ona sitemde bulunur. Danyal Peygamber cevaben, vereceği nasihatler nedeniyle hükümdarı halka zarar vermekten alıkoymak amacını güttüğünü belirtir.

²⁹ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 49.

³⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Çev. Ayşegül Çakan), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2019. Beyitler: 36, 37, 351, 352.

³¹ El-Mâverîdî, *Dürerü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk: Mâverîdî'nin Siyâsetnamesi*, (Haz. Abdüsselam Arı), Bilnet Yay., İstanbul 2019, s. 24.

³² El-Mâverîdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 133.

³³ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 34.

³⁴ El-Cüveynî, *el-Giyâsî: İslâm'da Başkanlık Sistemi*, (Trc. Abdullah Ünalın), Mevsimler Kitap, İstanbul 2016, s. 22.

olmayacağını söyler³⁵. Neticede *siyâsetnâme* türü eserlerinin yazılma amaçları farklı olsa da hepsinin ilk hedefi iyi yönetici olma bilgisini öğretmektir³⁶.

Allah'ın insanlar aracılığıyla dünyayı imar etmesi ve onları dünya işlerinde kendine halife kılma yönündeki iradesinin gerçekleşmesi için insanların toplum halinde yaşaması gereklidir³⁷. Toplumun meşruiyetini elde etmesi de devlet başkanının olmasına bağlıdır³⁸. Bu noktada İslâm toplumu onu yönetecek bir başkanının olması gerekliliği konusunda aklî ve dinî gerekçeler ileri sürmüştür³⁹.

Kötü dahi olsa mutlaka bir devlet başkanının olması gerekliliği *siyâsetnâmelerde* işlenen temel konulardandır. Bu literatürde devlet başkanın üstün yaratılışı olduğuna vurgu yapılarak⁴⁰, toplumun idaresi noktasında aklî⁴¹ ve dinî⁴² deliller beyan edilerek devlet başkanına olan ihtiyaç anlatılmıştır.

Ayrıca *siyâsetnâmelerde* devlet başkanı seçilebilmek için sahip olunması gereken şartlar⁴³, devlet başkanının seçme şekli ve yöntemleri, seçmenlerin özellikleri ile bîatın gerçekleşme usulü⁴⁴ gibi konular da yer almaktadır.

³⁵ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 33-34.

³⁶ Dinçer, a.g.e., s. 32.

³⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 2011, s. 213-214.

³⁸ Ramazan Şeşen, *İslam Medeniyeti Tarihi*, İsar Vakfı Yay., İstanbul 2012, s. 358.

³⁹ Mustafa Aydın, *İslâm'ın Tarih Sosyolojisi: İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yay., İstanbul 2015, s. 217-218.

⁴⁰ Farabî, *Es-Siyâsetü'l-Medeniyye veya Mebâdî'ül-Mevcûdât*, (Çev. Mehmet S. Aydın, Abdulkadir Şener, M. Rami Ayas), Büyüyenay Yay., İstanbul 2012, s. 90; Gazâlî, *Yöneticilere Altın Öğütler*, (Trc. Hüseyin Okur), Semerkand Yay., İstanbul 2019, s.107.

⁴¹ Eş-Şerîf er-Radî, *Nehcü'l Belâğa: Hz. Ali'nin Konuşmaları, Mektupları ve Hikmetli Sözleri*, (Çev. Adnan Demircan), Beyan Yay., İstanbul 2019, s. 64; Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 33; El-Mâverîdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 178; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 121, 133; Ebu Necîb Sühreverdî, *Nehcü's-sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk: Yönetenlerin Yönetimi*, (Ed. Çığır Doğu Zorlu), İlgi Kültür Sanat Yay., İstanbul 2015, s. 19-20; Şeyzerî, *Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk: Siyaset Stratejileri*, (Haz. Ensar Köse), Büyüyenay Yay., İstanbul 2013, s. 69-70; Şeyzerî, *Yöneticinin Nitelikleri*, (Çev. Osman Arpaçukuru), İlke Yay., İstanbul 2019, s. 9-10; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 33; İbn Haldun, a.g.e., I, s. 208, 215-216; Raziye Çalımlı, *Âdâbu'l-Harb Ve's-Şecâ'a Adlı Eserin Tercüme ve Tanıtımı*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2022, s. 167.

⁴² El-Cüveynî, a.g.e., s. 38, 144; İbnü't-Tıktaka, *el-Fahrî: Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirleri Tarihi, 632-1258*, (Çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2016, s. 53; İbn Teymiye, *Siyaset: es-Siyasetü's-şer'iyye*, (Çev. Vecdi Akyüz), Dergâh Yay., İstanbul 2021, s. 158.

⁴³ El-Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye: İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku*, (Çev. Ali Şafak), Bedir Yay., İstanbul 2018, s. 31-32, 197; El-Cüveynî, a.g.e., s. 83-93; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 34; İbn Haldun, a.g.e., I, s. 428-431. Erkek, hür, bâliğ, akıllı, Müslüman, adil, cesur, ilim, kifayet, duyu organları ve uvuzların sağlam, müçtehid, Kureyş soyundan olma aranan şartlardandır. El-Cüveynî devlet başkanının Kureyş soyundan olması konusunda çelişkili ifadelerde bulunmuştur, bkz. El-Cüveynî, a.g.e., s. 85, 86, 209.

⁴⁴ El-Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 31-40; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 35-37.

*Siyâsetnâmelerde dikkat çeken konulardan biri de devlet başkanına meşruiyetini kazandırma yolunda üstlendikleri roldür*⁴⁵. El-Mâverdi *el-Ahkâmü's-sultâniye* isimli eserinde devlet başkanına uymanın aklen mi dinen mi gerekli olduğu konusunda görüş ayrılığı olduğunu belirtir. Her iki görüşe ait gerekçeleri aktardıktan sonra “*Ey iman edenler, Allah’a itâat edin, Peygambere (s.a.v) ve sizden olan emir sahiplerine de itâat edin*”⁴⁶ âyetini aktararak devlet başkanına itaat etmenin farz olduğunu belirtir⁴⁷. Bu konuda *siyâsetnâmeler* aynı âyetle birlikte Hz. Peygamber’in, “*Habeşî bir köle de olsa imama itaat edin*”, “*Sultan Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir. Kim ona itaat ederse bana itaat etmiş olur. Kim ona isyan ederse bana isyan etmiş olur,*” hadislerini de gerekçe göstererek Allah’a isyan etmediği müddetçe devlet başkanına itaat edilmesi gerektiği konusunda ortak bir görüşe sahiptirler⁴⁸. Hatta Ebû Mansûr es-Seâlibî ve Muhammed b. Turtûşî zalim dahi olsa yöneticilere itaat edilmesi gerektiğini söyleyerek duruma farklı bir boyut kazandırmışlardır. Çünkü din ancak onlar sayesinde ayakta kalabilir⁴⁹. Baskıcı ve kötü bir yönetimin bile yöneticisiz kalmaya tercih edildiği bu durumda devlet başkanının mutlak gerekliliği bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Bu aynı zamanda devlet başkanın otoritesi ve halkın boyun eğen konumuna bağlı olarak hiyerarşik bir yöneten-yönetilen ilişkinin olduğuna işaret etmektedir⁵⁰. Aristoteles bir insanın emir veren, diğerinin ise emirlere uyan olmasını normal bulur,

⁴⁵ Lokman Cerrah, “Siyasetname’de Din-Devlet İlişkisi: İktidarın Kaynağı Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 23, Erzurum 2019, s. 2004.

⁴⁶ Nisa, 4/59.

⁴⁷ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 29-30.

⁴⁸ İbnu'l-Mukaffa, *İslâm Siyaset Üslûbu*, (Çev. Vecdi Akyüz), Dergâh Yay., İstanbul 2018, s. 104; Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 34-35, 39; El-Mâverdi, *Nasihâtü'l-Mülûk*, 157-158; El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 55; El-Mâverdi, *Yönetimin Esasları*, (Çev. Mehmet Ali Kara), İlke Yay., İstanbul 2019, s. 10; Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyitler: 4999, 5000; Nizâmülmülk, a.g.e., s. 26-27; Gazâlî, a.g.e., s. 107-108; İbnü't-Tıktaka, a.g.e., s. 34; İbn Teymiye, a.g.e., s. 29-30; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 34-35, 50; Mustafa Demirci, “Abdullah İbnü'l-Mukaffâ’nın “Risâletü's-Sahâbe” Adlı Risâlesi: Takdim ve Tercüme”, *İstem*, Sayı. 12, Konya 2008, s. 228-229; Çalımlı, a.g.t., s. 20. Bu konuda tespit edilen tek farklı görüş içi bkz. Sadî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan*, (Çev. Emrah Demir), Nitelik Yay., Ankara 2005, s. 200.

⁴⁹ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 40-41; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 173-174, 335. Muhammed b. Turtûşî devlet başkanının zalim olup olmamasını “nasılsanız öyle idare edirsiniz” sözleriyle halkın iyi veya kötü olmasına bağlamaktadır, bkz. Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 339. Benzer görüş için bkz. Gazâlî, a.g.e., s. 152.

⁵⁰ Kadir Canatan, “Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak “Siyasetname” -Büyük Devlet Adamı Nizâmülmülk’ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerine”, *Turkish Studies*, Cilt. 4, Sayı. 7, İstanbul 2009, s. 208; Lewis, a.g.e., s. 165.

hatta bunun zorunlu ve yararlı olduğunu belirtir⁵¹. Çünkü yöneten ve yönetilenin bir araya gelmesinin nedeni ortak güvenliklerini sağlama isteğidir⁵².

Yönetilenlerin itaati, devlet başkanına onların işlerini düzenleme ve zulmü engelleme şeklinde görev ve sorumluluk yüklemektedir⁵³. Bu konuda *siyâsetnâmeler*de halk her zaman *beden*, yönetici ise bedeni idare eden en önemli organ *baş* veya *kalp*⁵⁴ ya da bedene anlam kazandıran *ruh*⁵⁵ yerine konulur. Bu benzetme *siyâsetnâme* literatüründe yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkiyi açıklamada önemlidir. Çünkü “halk, yöneticisinin dini üzeredir”, halkın iyi olması devlet başkanının iyi olmasına bağlıdır⁵⁶. Bu açıdan devlet başkanı halkı için rol model teşkil eder.

Aslında *siyâsetnâmeler*de devlet başkanının halkına karşı görevleri anlatılırken en fazla kullanılan benzetme *çoban* tabiridir. Bir hadise dayanarak yazarlar devlet başkanının koyun çobanı gibi halkından sorumlu olduğunu aktarırlar⁵⁷. Devlet başkanı ve halkın birbiri üzerindeki hakları, halkın sınıflara ayrılması ve her sınıfın kendine has durumuna göre idare edilmesi, halkın durumundan haberdar olma ile bunun için tatbik edilecek uygulamalar, halkın ihtiyaçlarını karşılama, yöneticinin ulaşılabilir olması, halkın idaresinde denge gerektiren durumlar yine *siyâsetnâmeler*de yer alan konular arasındadır.

⁵¹ Aristoteles, *Politika*, (Çev. Furkan Akderin), Say Yay., İstanbul 2022, s. 30.

⁵² Aristoteles, a.g.e., s. 24.

⁵³ Dinçer, a.g.e., s. 52.

⁵⁴ Farabî, *İdeal Devlet*, (Çev. Ahmet Arslan), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017, s. 101; El-Mâverdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 156, 322; El-Mâverdî, *Yönetimin Esasları*, s.10; Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 5202; Necmeddîn-i Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Medbe' İle'l-Meâd: Başlangıçtan Nihayete Allah'ın Kullarının Yolu*, (Haz. Halil Baltacı), Dergâh Yay., İstanbul 2021, s. 282; Sadî-i Şîrâzî, *Hükümdarlara Öğütler: Nasihatü'l-Mülûk*, (Çev. Nimet Yıldırım), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2016, s. 96.

⁵⁵ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 141; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 34.

⁵⁶ İbnu'l-Mukaffa, a.g.e., s. 118; Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 52; Yusuf Has Hacib, a.g.e. Beyit: 5203, 5204; Gazâlî, a.g.e., s. 125; Zencânî, a.g.e., s. 116; İbn Haldun, a.g.e., I, s. 191; Çalımlı, a.g.t., s. 52.

⁵⁷ El-Câhız, *Saray Âdabı: Kitâbü't-Tâc fî Ahlâki'l-mülûk*, (Trc. Ali Benli), Klasik Yay., İstanbul 2015, s. 78, 88; Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 33; El-Mâverdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 155; El-Mâverdî, *Dürrü's-Sülûk*, s. 92; Nizâmülmülûk, a.g.e, s. 21; Gazâlî, a.g.e., s. 140; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 110-111; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 20; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 70; Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 277; Sadî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan*, s. 17, 35, 200; İbn Teymiye, a.g.e., s. 37; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 42; Ali İbn Ebî Bekr el-Herevî, *Siyaset ve Savaş Sanatı*, (Haz. Sadık Yazar), Büyüyenay Yay., İstanbul 2016, s. 74; Çalımlı, a.g.t., s. 20.

Halkın itaatinin zorunlu karşılığı olarak görülen adil bir yöneticinin idaresinin⁵⁸ toplumsal düzendeki önemi ve bu hususta siyâsetin etkisi⁵⁹ *siyâsetnâmeler*de işlenen temel konular arasında yer alır. Adâleti *siyâsetin beyni* olarak ifade eden Ebû Mansûr es-Seâlibî, adâlet için en ulu siyâset, en yüksek fazilet yorumunda bulunur. Çünkü adâlet mülkün temeli, devletin varlığını sürdürme sebebidir. Allah'ın yeryüzündeki terazisi olan adâletin koruyucusu ise devlet başkanıdır⁶⁰. Bu sebeple yöneticinin bir günlük adâleti, altmış yıl yapacağı ibadetten daha evla kabul edilmiştir⁶¹. *Siyâsetnâmeler*de adâletin iktidarın dayanağı olarak görülmesi, toplumsal idarenin sosyolojik yapısını göstermesi açısından önem arz etmektedir⁶².

*Siyâsetnâmeler*de en çok işlenen konular arasında hükümdarın ilme değer vermesi, âlimlere hürmet gösterip onları dost edinmesi, önemli konularda istişare etmesi ve istişare edilecek kişilerin sahip olması gereken nitelikler yer alır. Yine bürokratların taşınması gereken özellikler, hükümdarın onlara muamele tarzı, liyakat esaslı seçim ve denetleme gibi hususlar da bulunur.

Siyâsetnâmeler yazıldıkları dönemin dinî, siyâsî, iktisadî, sosyal, kültürel ve askerî yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir⁶³. Âlim ve hikmet ehli insanlardan aktarılan “*Din lider ile; lider asker ile; asker mal (teçhizat) ile; ekonomi şehirlerin imarı ile; şehirlerin imarı da ancak insanlara adil davranmakla ayakta durur*”⁶⁴ şeklindeki hikmetli sözler *siyâsetnâme* türü eserlerde anlatılan genel içeriği özetlerken, çalışmamızın amacını da yansıtmaları açısından kıymetlidir.

⁵⁸ Lewis, a.g.e., s. 127.

⁵⁹ Hızır Murat Köse, “İslam Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak: Eleştirel Bir Giriş”, *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt. 14, Sayı. 27, İstanbul 2009, s. 13.

⁶⁰ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 95-96; Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 819, 821, 822; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 147; İbn Haldun, a.g.e., I, s. 206.

⁶¹ Gazâlî, a.g.e., s. 43; İbn Teymiye, a.g.e., s. 46; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 44; Çalıklı, a.g.t., s. 52. Yöneticinin adâleti tesis etmede yapması gerekenler ve neticeleri için bkz. İbnu'l-Mukaffa, a.g.e., s. 59; Gazâlî, a.g.e., s. 53-78; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 123-124, 333-334, 345; Zencânî, a.g.e., s. 139; Sadî-i Şîrâzî, *Hükümdara Öğütler*, s. 76-77.

⁶² Levend, a.g.m., s. 167.

⁶³ Veli Atmaca, “Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler-II”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 5, Elazığ 2000, s. 559.

⁶⁴ Gazâlî, a.g.e., s. 115. Benzer ifadeler için bkz. Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 179; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 149; Zemahşerî, *Âlemin Nizâmı: Hükümdara, Adalet ve Zulme Dair Rebî'ü'l-Ebrâr'dan Seçmeler*, (Çev. Kübra Öztürk), Timaş Yay., İstanbul 2023, s. 77; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 52-53; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 97-98; Zencânî, a.g.e., s. 131; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 44; İbn Haldun, a.g.e., I, s. 206.

1. BÖLÜM: ORDUNUN KOMUTA KADEMESİ

1.1. ORDUDA HİYERARŞİ

1.1.1. Hükümdar

Kavramsal olarak siyâset ve devlet yönetimiyle ilgili kaynak anlamına gelen *siyâsetnâmelerin* ana konusu devlet yönetimidir. Ortaçağ'da devlet yönetiminden birinci derece hükümdar sorumlu olduğundan, genellikle hükümdara yönelik yazılmış eserlerdir⁶⁵. *Siyâsetnâmelerde* devlet yöneticisi olan hükümdar için *imâm*, *halîfe*, *sultan*, *melik*, *emîr* 'l-mü'minîn ve *emîr* şeklinde farklı terimler kullanılmıştır.

“Kendisine uyulan kimse” demek olan *imâm*⁶⁶, Arapça *emm* “öne geçmek, sevk ve idare etmek” kökünden gelip, terim anlamı olarak “cemaatle kılınan namaza önderlik eden kimse” ve “devlet başkanı” şeklinde kullanılır⁶⁷.

İmâmet terimi de kullanıldığı alanla ilişkili olarak fıkıh kaynaklarında farklı anlamlara sahiptir. Fıkıh kaynaklarının ibadetle alakalı kısımlarında “namaz imamlığı”, devlet idaresiyle alakalı kısımlarında ise “devlet başkanlığı” anlamında kullanılmıştır⁶⁸. *Siyâsetnâme* yazarlarından olan Muhammed b. Turtûşî *imâmetin* şehirlerin yaşaması, insanların korunması olduğunu söylerken⁶⁹, el-Mâverîdî din ve dünya işlerinin idare edilmesi için nübüvvete halef olarak tesis edilen bir müessese olduğunu belirtir⁷⁰. El-Cüveynî de *imâmetin* din ve dünya işleriyle ilgili fertlerin (hassa) ve toplumun (amme) idaresinde mutlak bir başkanlık ve geneli ilgilendiren bir idarecilik olduğunu aktarır⁷¹. Yine Fârâbî *imâm* terimini “hükümdar”, “filozof” ve “kanun koyucu” yerine kullanarak, *imâmın* anlamını önderlik yapan, hedefleri belirleyen kişi veya peşinden gidilen otorite olarak açıklar⁷². Bu ifadelerden yola

⁶⁵ Canatan, *Siyasetnâme Geleneği*, s. 6.

⁶⁶ Mustafa Öz ve Avni İlhan, “İmâmet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXII, İSAM Yay., İstanbul 2000, s. 201.

⁶⁷ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “İmam” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXII, İSAM Yay., İstanbul 2000, s. 178.

⁶⁸ Mehmet Akif Aydın, “İmâmet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXII, İSAM Yay., İstanbul 2000, s. 203; Salim Ögüt, “İmam” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXII, İSAM Yay., İstanbul 2000, s. 188.

⁶⁹ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 174.

⁷⁰ El-Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 29.

⁷¹ El-Cüveynî, a.g.e., s. 35.

⁷² Fauzi M. Najjar, “Fârâbî'nin Siyâsi Felsefesi ve Şiilik”, (Çev. Mehmet Dağ), *AÜİFD*, Cilt. 20, Ankara 1975, s. 304.

çıkarak *imâmetin* dini koruma ve dünyayı idare etmek üzere iki unsur üzerine kurulduğu söylenebilir⁷³.

Hükümdar için kullanılan *halife* terimi ise, *half* kökünden gelip “arkada olmak, birinin arkasından gelmek, yerine geçmek” anlamlarına gelir⁷⁴. *Hilâfet* sözcüğü de terim olarak İslâm devletlerinde Hz. Peygamber’den sonra gelen devlet başkanlığı makamını açıklamada kullanılır⁷⁵. İbn Haldun *hilâfetin* mânasına yönelik açıklamalarda bulunduktan sonra, *hilâfeti* dinin muhafaza edilmesi ve dünya işlerinin dinî bir siyâsetle idare edilmesi konusunda şeriat sahibine niyabet şeklinde tarif eder. Ayrıca bu makama *hilâfet* ve *imâmet*, bu makamda bulunana ise *halife* ve *imâm* ismi verildiğini söyler. Akabindeyse İslâm’daki *hilâfetin* ortadan kalkması, bu konuda görüş ayrılıklarının olması ve *hilâfet* iddiasında bulunanların sayısındaki artış nedeniyle yöneticilere *sultan* adının verildiğini belirtir. İbn Haldun *halifeye*, *halife* denilmesinin gerekçesini ise, ümmeti içinde Hz. Peygamber’in halefi olması şeklinde aktarır⁷⁶. Benzer şekilde el-Mâverdî de *imâmet* ve *hilâfet* kavramlarını devlet başkanlığı makamı için birlikte kullanarak; devlet başkanına *halife* denilmesini, toplumu sevk ve idare etmede Hz. Peygamber’e halef olması gerekçesiyle açıklar⁷⁷. Zencânî de *hilâfetin* mertebesinin yüceliğine, makamının kıymetine değinip, *halifeyi* sözleri dinlenmeye ve işlerine uyulmaya layık kimse olarak nitelemektedir⁷⁸. Bu tanımlamalardan yola çıkarak *siyâsetnâme* yazarlarının *hilâfet* makamının ilâhî kaynağına atıfta bulunduğu sonucuna varılabilir⁷⁹.

Sözlükteki anlamı “güç, kuvvet, otorite, iktidar” olan *sultan* terimi hükümdar, yönetici ve devlet başkanlığı için kullanılmıştır⁸⁰. Necmeddîn-i Dâye Hz. Peygamber’in hadisi şerifini aktararak, *sultanın* Allah’ın yeryüzündeki gölgesi olarak tanımlandığını, saltanatın da Hakk’ın vekili ve halifesi anlamına geldiğini

⁷³ Müddessir Demir, “İslam Siyaset Düşüncesinin İki Klasığı: el-Ahkâmü’s-sultâniyye ile el-Gıyâsî’de İmâmet Nazariyesi”, *Zor Zamanda Siyaset-İmâmü’l-Haremeyn Cüveynî ve Gıyâsü’l-ümem fî İltiyâsî’z-zulem Adlı Eseri*, (Ed. Özgür Kavak ve Ömer Türker), Klasik Yay., İstanbul 2020, s. 172-173.

⁷⁴ Süleyman Uludağ, “Halife”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XV, İSAM Yay., İstanbul 1997, s. 299.

⁷⁵ Casim Avcı, “Hilâfet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XVII, İSAM Yay., İstanbul 1998, s. 539.

⁷⁶ İbn Haldun, a.g.e., I, s. 421, 423.

⁷⁷ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-sultâniyye*, s. 29, 52.

⁷⁸ Zencânî, a.g.e., s. 170.

⁷⁹ Rosenthal, a.g.e., s. 54.

⁸⁰ Osman Gazi Özgüdenli, “Sultan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, İSAM Yay., İstanbul 2009, s. 496.

aktarmaktadır. Ayrıca Necmeddîn-i Dâye *sultan*ın diğer anlamının da *hilâfet* olduğunu söyler⁸¹. Yine Bedreddin İbn Cemâa *sultan*ın, melikliği ve kudreti nedeniyle veya Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren kesin delil olması yüzünden *sultan* olarak adlandırıldığını açıklamaktadır⁸².

*Siyâsetnâmeler*de hükümdar için kullanılan diğer bir terim olan *melik*, sözlükte “sahip ve mâlik olmak” mânasındaki *milik* (*mülk*, *melk*) kökünden türemiştir⁸³. Ayrıca *melik* kelimesi, *Kur'ân'ı Kerîm*'de Allah ve hükümdar için birlikte kullanılmıştır⁸⁴. El-Mâverdi, *Nasihatü'l-Mülûk* eserinde *melik*lerin diğer insanlardan üstün olduğunu belirtir ve bunu nedenlerini şu şekilde açıklar: Birincisi, Allah, kendisini *Melik* yöneticileri de *mülûk* olarak isimlendirerek kendine ait sıfat ile onları niteleyerek mertebelerini yüceltmıştır. İkinci neden ise *melik*lerin Allah'ın yeryüzünde gölgesi olması hasebiyle, Allah'ın kullarını koruma, kanunlarını tatbik etmede halifesi olmasıdır⁸⁵. Buna bağlı olarak yönetici ve devlet başkanları için kullanılan en meşhur, en yüce ve en özgün unvanın *melik* olduğunu vurgulamaktadır⁸⁶.

*Siyâsetnâmeler*de devlet başkanı olan hükümdar için bu unvanlara ilave olarak *emîr*ü'l-mü'minîn⁸⁷ ve *emîr*⁸⁸ nitelemesi de yaygındır. İslâm dünyasında *emîr*ü'l-mü'minîn tesmiyesi siyâsî, askerî ve dinî alanları kapsayacak şekilde kullanılmış olup Hulefâ-i Râşidîn döneminden itibaren varlığı bilinmektedir⁸⁹.

Siyâsetnâme kaynaklarında *imâm*, *halife*, *sultan*, *melik*, *emîr*ü'l-mü'minîn ve *emîr* unvanlarıyla hükümdar ve devlet başkanının kast edildiği görülmektedir. Dikkat çeken diğer bir husus ise, bu kelimelerin birbirini kapsayacak şekilde, eş anlamlı olarak kullanılıyor olmasıdır.

Geleneksel toplumlarda meşruiyetin temeli genellikle ilâhî bir kaynağa dayandırılmaktadır. Dolayısıyla iktidarını ilâhî kaynaktan alan devlet başkanının, yönetiminden sorumlu olduğu insanlar ile benzer özelliklere sahip olmaması gerekirdi.

⁸¹ Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 263.

⁸² Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 46.

⁸³ Ahmet Güner, “Melik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, İSAM Yay., Ankara 2004, s. 51.

⁸⁴ Nevzat Keleş, “Ortaçağ Müslüman-Türk Devletlerinde Siyasi Yapılanma”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2008, s. 137.

⁸⁵ El-Mâverdi, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 153-155.

⁸⁶ El-Mâverdi, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 156-157.

⁸⁷ El-Câhız, a.g.e., s. 54; İbn Teymiye, a.g.e., Önsöz, s. 12.

⁸⁸ Gazâlî, a.g.e., s. 136.

⁸⁹ Mustafa Fayda, “Emîrî'l-mü'minîn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XI, İSAM Yay., İstanbul 1995, s. 156.

Bu itibarla *siyâsetnâmelerde* ülkenin yapısında önemli bir işleve sahip hükümdarın diğer insanlardan farklı niteliklere haiz olmaları hususunda geniş kayıtlara rastlanmaktadır⁹⁰.

Gazâlî, hükümdarın Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olduğunu ve bunun da on altı nitelikte anlaşılabilirliğini ifade etmektedir. Gazâlî'nin belirttiği bu özellikler şu şekildedir: Akıl, ilim, zekâ, olayları doğru kavrama yeteneği, sağlam vücut, doğru tahmin yeteneği, yiğitlik, cesaret, tedbirli olma, güzel ahlâk, zayıflara insaf, halkına karşı sevgi, liderliğini gösterme, olasılıkları düşünme, yerinde müdahale, fikirde isabet⁹¹. Farabî'ye göre ise yönetici sıradan ve rastgele seçilmiş biri olmamalıdır. Çünkü yönetici olacak kişi, fitrî özellikleri açısından yöneticiliğe kabiliyetli olmalı ve bunlara ilaveten yöneticiliğe dair sonradan kazanılmış vasıflara da malik olmalıdır⁹². Bu noktada erdemli şehrin hükümdarı fitrî olarak organları eksiksiz, iyi anlama ve idrak, güçlü zekâ, uyanık ve zeki olma, güzel konuşma, ilim öğrenmeyi sevmek, dürüstlüğü ve dürüst insanları sevmek, kötü arzulardan uzak olma, yüksek ruhlu (*kabir al-nafs*) olma ve şeref ile yüceliği (*karâma*) sevmek, maddî olan şeyleri değersiz görme, adâleti ve adil olanları sevmek, azimli ve cesur olma şeklinde on iki özelliği taşıması gerekir⁹³.

Siyâsetnâme kaynaklarında hükümdarın kendine özgü nitelikleri olduğu ve bu vasıfların onu diğer insanlardan farklı kıldığı anlatılır. Hükümdarın bu şekilde ayrışması onun rol model teşkil etmesine neden olmuştur. Bu durum nedeniyle halkın hükümdarın olumlu veya olumsuz her davranışını, her halini benimseyip ona göre davrandığı anlatılmaktadır⁹⁴. Bu aynı zamanda hükümdara birtakım sorumluluklar yüklemektedir. Çünkü toplumun intizamı iki grubun düzgün olmasına bağlanmıştır ve bunların başında yöneticiler gelmektedir. Zira hükümdarlar *siyâsetnâmelerde*, “kendilerine uyulan ve tabi olunan meşru yol ve işaret” olarak görülmüşlerdir⁹⁵.

⁹⁰ Cerrah, a.g.m., s. 2005-2006.

⁹¹ Gazâlî, a.g.e., s. 147. Gazâlî bu niteliklerden ilim ve akli kendinde bütünleştiren hükümdarın on iki meziyete daha sahip olacağı bilgisini verir. Bu meziyetler için bkz. Gazâlî, a.g.e., s. 182.

⁹² Farabî, *İdeal Devlet*, s. 103.

⁹³ Farabî, *İdeal Devlet*, s. 107-108.

⁹⁴ El-Câhız, a.g.e., s. 43; El-Mâverdî, *Dürrü's-Sülûk*, s. 58; İbnü't-Tıktaka, a.g.e., s. 33.

⁹⁵ Zencânî, a.g.e., s. 152, 232; İbn Teymiye, a.g.e., s. 156. Ayrıca hükümdarlarda bulunması gereken özellikler için bkz. Beydebâ, a.g.e., s. 221; Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 52-67; İbnü'l-Mukaffa, a.g.e., s. 30-57; Tahir b. Hüseyin, *Abbâsî Veziri Tahir'den Oğlu Abdullah'a Siyasî Nasihatnâme*, (Haz. Özgür Kavak), Klasik Yay., İstanbul 2012, s. 29-33; El-Câhız, a.g.e., s. 39-88; Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 100-106, 213-214, 222; El-Mâverdî, *Dürrü's-Sülûk*, s. 34-56; El-Mâverdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 231-

İslâm siyâset düşüncesinde hükümdarın sahip olması gereken özellikler üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur. Bununla amaçlanan, hükümdarın erdemli şahsiyeti üzerinden halkın mutluluğunu sağlamaktır⁹⁶. Bu nedenle *siyâsetnâmelerde* hükümdarlarda bulunmaması gereken özellikler, hükümdar için kötü vasıf teşkil eden durumlar ile kaçınmaları lazım gelen davranışlar da anlatılmıştır. Ayrıca hükümdarın orta yolu tercih etmesi gereken özelliklerine de değinilmiştir⁹⁷.

İslâm siyâset düşüncesinin karakteristik özelliklerinden biri olan iktidarın tanrısal güç ile desteklenmesi daha önce de belirttiğimiz üzere *siyâsetnâme* literatüründe belirgin bir şekilde hissedilmektedir⁹⁸. Hükümdarın konumu anlatılırken, Allah'ın her zaman halkın arasından birini seçerek, onu bizzat övülen hükümdarlık nitelikleri ile donattığı aktarılmaktadır. Ayrıca Allah'ın halkın gönlünde hükümdara ait haşmet, büyüklük ve saygı yerleştirdiği de vurgulanmaktadır⁹⁹. Bunların yanı sıra yeryüzünde hükümdarın varlığı Allah'ın hikmeti ve kulları üzerinde bereketli bir nimeti şeklinde telakki edilmektedir¹⁰⁰.

Hükümdarın ilâhî hidayet taşıyan özellikleri, onu diğer insanlardan seçkin yapmış¹⁰¹ ve onun mutlak varlığına duyulan ihtiyacı gündeme getirmiştir. Çünkü insanların mutlu¹⁰² ve huzurlu¹⁰³ olması hükümdar sayesinde. Zira hükümdarlığın amacı dinî korumak, vatana yönelik saldırıları önlemek, yolları güvenli tutmak, halkın arasında ihtilafı giderip, zulüm ve fitneyi önlemek suretiyle huzuru temin etmek ve siyâsetin her çeşidini uygulayıp adâleti sağlamaktır¹⁰⁴. Bu durum *siyâsetnâme*

271; Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 288, 322-326, 546-547, 1322, 1949-1965, 1985-1990, 1996-2000, 2005, 2010, 2014, 2070-2084, 2120-2126, 2165-2172; Keykâvus, a.g.e., I, s. 105-129; Keykâvus, *Kâbusnâme*, II, (Haz. Atillâ Özkırmı), Kervan Kitapçılık, y.y., t.y., s. 127; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 169-171, 225, 245-246, 261, 283; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 49-91; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 95-132; Şeyzerî, *Yöneticinin Nitelikleri*, s. 11-20, 32-33, 53-108; Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 284-285; Zencânî, a.g.e., s. 149-166, 208, 247-257; Sadî-i Şîrâzî, *Hükümdara Öğütler*, s. 77-113; İbnü't-Tıktaka, a.g.e., s. 27-33; İbn Haldun, a.g.e., I, s. 355-358.

⁹⁶ Yazar, a.g.e., s. 104.

⁹⁷ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 63; İbnu'l-Mukaffa, a.g.e., s. 58-60; Eş-Şerîf er-Radî, a.g.e., s. 326; Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 102-103, 226-227; El-Mâverdî, *Dürrü's-Sülûk*, s. 30-56; Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2060-2064, 2091-2093; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 180; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 94-132; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 133-170; Şeyzerî, *Yöneticinin Nitelikleri*, s. 111-154; İbnü't-Tıktaka, a.g.e., s. 34, 42, 45.

⁹⁸ Atmaca, a.g.m., s. 561.

⁹⁹ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 33; Nizâmülmülk, a.g.e., s. 17.

¹⁰⁰ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 133.

¹⁰¹ İbn Haldun, a.g.e., I, s. 215.

¹⁰² Farabî, *Siyâsetü'l-Medeniyye*, s. 98-99.

¹⁰³ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 121.

¹⁰⁴ Eş-Şerîf er-Radî, a.g.e., s. 64; Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 33; El-Mâverdî, *Nasihâtü'l-Mülûk*, s. 178; El-Cüveynî, a.g.e., s. 35, 38, 144; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 19-20; Şeyzerî, *Siyaset*

kaynaklarında “Allah’ın (imâmla) önlediği kötülükler, *Kur’ân*’la önlediklerinden fazladır” ifadeleriyle desteklenmiştir¹⁰⁵.

*Siyâsetnâmeler*de hükümdarın konumu bu denli ilâhî güç ile desteklenmiş olmakla birlikte, halkın ihmal edilmediği ve hükümdarın yönetim prensipleri konusunda uyarıldığı da görülmektedir. Nitekim bu hususta Hz. Dâvud’a yöneticilik görevi verildiği ve *Kur’ân*’ı *Kerîm*’de kendisinin bu vazifesi nedeniyle ikaz edildiği âyete¹⁰⁶ vurgu yapılmaktadır. Müteakiben Allah’ın yöneticilerin adâlet, hükümdarlığın edeplerine riâyet, yönetim ve hükümdarlık prensiplerine uyma konularında dikkatli olmaları gerektiği anlatılmaktadır¹⁰⁷. Bu tembihlere ilave olarak halkın hükümdar üzerindeki hakları¹⁰⁸ ve hükümdarın önemli kamu görevleri sıralanmaktadır¹⁰⁹. Yine hükümdarın bu görevleri yerine getirmekle öncelikle Allah’ın haklarını edâ etmiş olacağı özellikle bildirilmiştir¹¹⁰.

1.1.1.1. Devletin Temel Unsuru Olarak Hükümdar

*Siyâsetnâmeler*de hükümdar ülke yönetiminin üzerine inşa edildiği temel unsur olarak kabul edilmiştir. Çünkü hükümdar olmadan ülkenin ayakta kalması ve varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Bu yönüyle bedendeki baş mesabesindedir. Baş olmadan beden varlığından söz edilemediği gibi, hükümdar olmadan da bir ülkenin varlığından bahsedilemez.

*Siyâsetnâmeler*de ülke idaresinin temeli olan hükümdarın beş dayanağa ihtiyacı olduğu ifade edilmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır: Vezir, yönetilenler, otorite, hazine ve savunma. Bunlar bir hükümdarın devlete sahip olması ve onun varlığını sürdürebilmesinin temel vasıtaları olarak kabul edilmiştir¹¹¹.

Buna göre ülke idaresinden sorumlu hükümdarın bütün yönetim işlerini tek başına yürütmesi mümkün değildir. Hükümdarın yönetim konusunda işlerinin bir kısmını idare etmesi notasında görevlendirdiği kişi vezirdir. Vezirin görevi, genel

Stratejileri, s. 69-70; Şeyzerî, *Yöneticinin Nitelikleri*, s. 9-10; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 33; İbn Haldun, a.g.e., I, s. 208, 215-216.

¹⁰⁵ El-Cüveynî, a.g.e., s. 38; İbnü’t-Tıktaka, a.g.e., s. 53.

¹⁰⁶ Sâd, 38/26.

¹⁰⁷ Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 265-266.

¹⁰⁸ El-Mâverdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 325; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 42-43.

¹⁰⁹ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 52-53.

¹¹⁰ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 55.

¹¹¹ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 35-36; Şeyzerî, *Yöneticinin Nitelikleri*, s. 29-30; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 83.

olarak devlet işlerini idare etmektir. Ayrıca vezir, devlet ile halk arasındaki işlerin düzenlenip idare edilmesinden de sorumludur¹¹².

Dayanaklardan ikincisi olan yönetilenler, hükümdarın hizmetinde olanlar (seçkinler) ve halk şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Hizmet sınıfında yer alanlar, zorunlu ve gönüllü olarak hükümdarın hizmetinde olma biçimlerine göre ikiye ayrılmaktadır. Hükümdarın hizmet sınıfında yer alan bu iki grubu, çalışma istek ve gayretleri noktasında birbirinden ayırması gerekir. Çünkü zorunlu olarak hizmet edenlerin azim ve gayretleri ilk zamanlara göre azalırken, gönüllü olarak hizmet edenler aynı istek ve gayretle çalışmaya devam ederler. Halk sınıfı da iyiler, kötüler ve bu ikisinin ortasında yer alanlar şeklinde üç gruba ayrılır.

Üçüncü dayanak olan hükümdarın otoritesi ise üç kısımdan oluşur. Bunlardan ilki hükümdarın otoritesinin insanlar üzerinde meydana getirmiş olduğu heybet, kuvvet ve saygıdır ki bunun için iyi bir siyâset gereklidir. İkincisi ülke idaresine yönelik işlerde çözüm üretebilme ve düzenleme yeteneğidir. Bu da hükümdarın şahsî nitelikleriyle mümkündür. Sonuncusu ise ülke işlerini çözmede kanunları uygulayabilme kuvvetidir. Bunun için ise uyanık olmak, çözüm yöntemini belirlemek, işleri nihayete ulaştırmada azimli olmak ve tedbirli olmak gereklidir.

Kamuya ait işlerin yürütülmesinde önemli bir etken olan dördüncü kaide ise hazinedir. Hazine bir ülkenin en önemli dayanaklarından biridir. Zira ordu ve askerın teçhiz edilmesi, sınırların korunması, yoksul ve bilginlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve devlete ait farklı işlerin idare edilmesi gibi önemli hususlar hazine ile mümkündür. *Siyâsetnâmelerde* hazinenin büyüklüğü ve hükümdarın saygınlığının doğru orantılı olduğu ifade edilmektedir. Çünkü ülkenin temel itibarı olan hazine ile devletin gücü, hükümdarın büyüklüğü ve otoritesi belli olmaktadır.

Dayanaklardan sonuncusu da ülkeyi ve halkı tehlikelerden korumaktır. Hükümdarın ülke ve halkını koruması sular, dağlar, çöl ve sahralar, kaleler ve ordu ile mümkündür. Bunlar arasında ordu ve kale önemli bir role sahiptir. Çünkü kalelerin korunması orduyla, ordunun güçlenmesi de hazineyle bağlantılıdır¹¹³.

¹¹² Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 36; Şeyzerî, *Yöneticinin Nitelikleri*, s. 31-32; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 84.

¹¹³ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 40-45; Şeyzerî, *Yöneticinin Nitelikleri*, s. 37-44; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 87-91.

Siyâsetnâmelere göre ülke yönetiminin inşa edildiği unsur olan hükümdar ve dayanaklarının temelini sağlamlaştırıp, ayakta tutan temel öge ise dindir. Bunun için dine uyup, bağlılık göstermek gerekmektedir. Bu da İslâmî değerleri benimseyip ve yaymakla mümkün olmaktadır. Ayrıca bu değerleri her şeyin üzerinde tutmak, dinî kurallara her koşulda teslim olmak icap etmektedir¹¹⁴.

1.1.1.2. Siyâsetnâmelerde Din ve Devlet

Devlet kelime olarak “değiştirmek, bir halden başka hale dönmek; nöbetleşe birbiri ardınca gelmek, dolaşmak; üstün gelmek, zafer kazanmak”¹¹⁵ mânalarına gelmekle birlikte sosyal hayatın meydana getirdiği bir zorunluluk olarak görülmüştür. Siyâsî ve sosyal bir varlık olarak kabul edilen insan için de gerekli bir kurum şeklinde telakki edilmiştir¹¹⁶. Bu açıdan bakılınca devletin aslında bir topluluk olduğu ve siyâsî bir hüviyet taşıdığı anlaşılmaktadır. Buna göre en iyiyi amaçlayan bir insan topluluğu olarak da tanımlanmaktadır¹¹⁷. Dolayısıyla devlet idaresi de siyâsî fikir, doğru ve erdemli bir yönetimin çıkış noktası, insanlar arasındaki eşitsizlik ve güç dağılımındaki farklılıkları giderip toplumsal düzeni sağlama isteği şeklinde yorumlanmıştır¹¹⁸.

Din ise bireylerin toplumsal yaşamını etkileyen kural ve değerler için önemli bir kaynaktır¹¹⁹. İslâm devletinde ahlâk, hukuk ve siyâsî nitelikleri birbirinden ayrı ve bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir¹²⁰. Bu açıdan İslâm yalnızca bir din değildir. Dinle birlikte siyâsî, sosyal ve ekonomik bütünlük teşkil eden bir düzendir. Bu bütünlük tarihî şartların etkisinde olmak üzere, ağırlıklı olarak İslâm’ın temel kaynağı olan *Kur’ân-ı Kerîm*’in belirleyici olduğu bir alandır¹²¹. Bununla birlikte *Kur’ân-ı Kerîm* sınırları belirlenmiş, kesin bir devlet biçimini anlatmamaktadır. Yalnızca referans niteliğinde bir çerçeve belirlemiş olduğu söylenebilir¹²². İslâm tarihinde devlet, daha ziyade tarihî tecrübe neticesinde şekillenmiştir.

¹¹⁴ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 47; Şeyzerî, *Yöneticinin Nitelikleri*, s. 48; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 93.

¹¹⁵ Davutoğlu, a.g.e., s. 234.

¹¹⁶ Davutoğlu, a.g.e., s.240.

¹¹⁷ Aristoteles, a.g.e., s. 23.

¹¹⁸ Dinçer, a.g.e., s. 15.

¹¹⁹ Dinçer, a.g.e., s. 15.

¹²⁰ Cengiz Kallek, “Mâverî’nin Ahlâkî, İçtimâî, Siyasî ve İktisadî Görüşleri”, *Dîvân İlmi Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 9, Sayı. 17, İstanbul 2004, s. 219.

¹²¹ Keleş, a.g.t., s. 66.

¹²² M. Aydın, a.g.e., s. 208-210; Muhammed Esed, *İslam’da Yönetim Biçimi*, (Çev. M. Beşir Eryarsoy), Ekin Yay., İstanbul 2016, s. 36.

Din ile devlet arasındaki münasebetlerin insanlık tarihiyle yaşıt olduğu bir gerçektir. Bilimsel çalışmalar da eski medeniyetlerde toplumsal düzenin temelinde dinî inanışlar olduğunu ortaya koymuştur. Tarih boyunca siyâsî teşekküllerin pek çoğunda din ile devlet arasında bir ayırım söz konusu değildir. Aksine ikisi arasında bir bütünlük bulunmaktadır¹²³.

Ortaçağ İslâm *siyâsetnâme* geleneğinde de yöneticilik görevi ile amaçlanan temel gayenin, Allah’a itaatın gereği olarak dinî korumak ve halkın dünyevî işlerini idare etmek olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır¹²⁴. Bundan anlaşılan, yöneticinin din ve dünya saltanatını birlikte idare etmesidir. “*Ve muhakkak, âhiret de, dünya da bizimdir*”¹²⁵ âyetinin hükmü uyarınca her iki dünyayı da yönetmesi gerektiği açıklanmaktadır¹²⁶. Zira “yöneticilik, dünya işlerini idare etme ve dinin korunması konularında şeriat sahibine niyabettir”¹²⁷ şeklindeki tanımlama da buna işaret etmektedir. Nitekim İbn Haldun da din ve devlet, toplumu yönetmede yasa ve kaideleri yerleştirmeyi hedeflemektedir¹²⁸, diyerek ikisi arasında ortak bir gayeye atıf yapmaktadır.

Din ve devlet mevzuunda *siyâsetnâmeler* her ikisini ikiz kardeş olarak görür ve varlıklarını da birbiriyle irtibatlandırmaktadır. Buna göre din temel, devlet ise bekçidir. Devletin bir temele, dinin de bir bekçiye ihtiyacı vardır. Çünkü bekçisi olmayan kaybolmaya, temeli olmayan da yıkılmaya mahkûmdur¹²⁹.

Din ve devleti birleştiren *siyâsetnâmeler* bu noktada hükümdara da bir sorumluluk yüklemektedir. Bu bağlamda bir hükümdar için en iyi ve en güzel şeyin dindarlık olduğunun altını çizmektedirler. Hükümdarın saygınlığının da dinî değerlere bağlılık ve istikrarla ilişkilendirmektedir. Dolayısıyla hükümdarın saygınlığını koruması için dine önem vermesi, dine zararı dokunacak her türlü davranıştan uzak

¹²³ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, “Siyasetnâmelerde Din Devlet İlişkisi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 43, Konya 2018, s. 315.

¹²⁴ İbn Teymiye, a.g.e., s. 46, 162.

¹²⁵ Leyl, 92/13.

¹²⁶ Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 265.

¹²⁷ İbn Haldun, a.g.e., I, s. 460.

¹²⁸ Rosenthal, a.g.e., s. 23; Cerrah, a.g.m., s. 1996.

¹²⁹ El-Mâverdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 192; El-Mâverdî, *Dürrü's-Sülûk*, s. 64; El-Mâverdî, *Yönetimin Esasları*, s. 13; Muhammed b. Turtûşi, a.g.e., s. 183; Zemahşerî, a.g.e., s. 35; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 48; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 94; Şeyzerî, *Yöneticinin Nitelikleri*, s. 48-49. Din ve devletin bütünlüğü konusunda Aristo'nun İskender'e yazdığı mektuptan da nakiller yapılır, bkz. El-Mâverdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 192.

durması gerekli görülmüştür. Ayrıca dindar kişiliğiyle topluma ve halka örnek olması da vurgulanan hususlardandır¹³⁰. Bu ifadelerden devletin din için bir araç olduğu, dinin yararına toplumsal düzeni temin eden bir müessese olduğu sonucuna ulaşılabilir¹³¹. Öte yandan din de devlete meşruiyet kazandıran önemli bir etkidir¹³².

İslâm dünyasında siyâsî faaliyetler dinî inançla iç içe olduğundan, toplumda kullanılan kavramlar da siyâsî düzen ile bütünlük oluşturmaktadır¹³³. Ortaçağ İslâm dünyasında yazılan *siyâsetnâmeler*de din ve devlet kavramlarının iç içe kullanılmaları bunun göstergesidir. Dolayısıyla din toplumsal düzenin şekillenmesi kadar, siyâsî faaliyetlerin düzenlenmesinde de önemli bir rol üstlenmiştir.

1.1.1.3. Hükümdarın Siyâset Sanatını Bilmesi

Siyâset kelimesi sözlükte, “bir nesneyi düzgün ve iyi durumda bulunması için özenle gözetip korumak; hayvanı ehliileştirmek, atı terbiye etmek” anlamında kullanılmaktadır. Tanım olarak, “toplum işlerini üzerine alma, yürütme, yönetme işi, insan topluluklarını yönetme sanatı” şeklinde izah edilmektedir¹³⁴. Fiilî yönüyle de insanların belirli bir coğrafya ya da mekânda selamet ve emniyet içinde hayatlarını sürdürmelerini temin etme eylem ve faaliyetinin bütünü olarak görülmektedir¹³⁵. Bu bağlamda bireylerin toplum ve devlet içerisinde var olma çabasının en önemli aracıdır. Dolayısıyla bireylerin toplu halde yaşaması siyâsetin varlığını gerekli kılmıştır¹³⁶.

*Siyâsetnâmeler*de insanları yönetmenin büyük bela¹³⁷ ve devlet idaresinin de zor bir iş olduğu vurgulanmasına karşı şerefli bir “sanat” olduğuna işaret edilmektedir¹³⁸. Bu cihette siyâset sanatı, *siyâsetnâmeler*de öfke ve dehşet derecesinde olmayan disiplin, zaaf ve suistimal derecesine varmayan merhamet şeklinde ifade edilmiştir¹³⁹.

¹³⁰ Nizâmülmülk, a.g.e., s. 76; Gazâlî, a.g.e., s. 123-124; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 184.

¹³¹ Ömer Menekşe, “Ehl-i Sünnet Düşüncesinde Devlet Anlayışı: Mâverdi Örneği”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 3, Konya 2005, s. 141; Ömer Menekşe, “İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk Örneği”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 2, Samsun 2005, s. 200; Adaloğlu, “Siyasetnâmelerde Din Devlet İlişkisi”, s. 320.

¹³² Canatan, “Geleneksel Siyaset ve Devlet”, s. 204.

¹³³ G. L. Seidler, *Doğu’da Siyasal Düşünce: Doğu Dünyasının Ortaya Çıkışı*, (Çev. Mete Tunçay), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2020, s. 1. Din ve devlet ilişkisi açısından yapılan tipolojik bir değerlendirme için bkz. Cerrah, a.g.m., s. 1998-2000.

¹³⁴ Köse, “Siyaset”, s. 294.

¹³⁵ İbrahim Barca, “Klasik İslâm Siyaset Kurumu ve Literatürüne Genel Bir Bakış”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 1, Siirt 2015, s. 35.

¹³⁶ Mehmet Salih Geçit, “İslâm Dünyasında Din-Siyaset İlişkisinin Tarihçesine Genel Bir Bakış”, *Universal Journal of Theology*, Cilt. 1, Sayı. 1, 2016, s. 32.

¹³⁷ İbnu’l-Mukaffa, a.g.e., s. 26.

¹³⁸ Levend, a.g.m., s. 168.

¹³⁹ Ebu Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 79-80.

Bunu yürütme yetkisi de hükümdara verilmiştir¹⁴⁰. Hükümdar da seçkinleri hediye ve güzel muamele ile kendine çekerek ve halkı da adâlet ile yöneterek bunu ifa etmiş olur¹⁴¹.

Buna göre *siyâsetnâmeler*de hükümdar “mülk siyâsetini” yani “siyâset sanatını” bilen kişi olarak tarif edilmiştir¹⁴². Zira belirli meziyetlerle insanlardan ayrılan ve özel yeteneklere haiz olan hükümdarın yegâne mesleği siyâsettir¹⁴³. El-Mâverî de yeryüzünde her sanatkârın maharet kazanacağı bir sanatı, bu sanatı için kullanacağı bir aracı ile maddesinin olması ve çalışmalarının sonucunda ulaşacağı bir hedefinin olması gerektiğini belirttikten sonra hükümdarın sanatının da siyâset olduğunu kaydetmektedir. Bunun için ihtiyacı olan şeyin de siyâset konusunda yetenekli olması gerektiğinin altını çizmektedir. Ardından da hükümdarın siyâsetteki aracı ve maddesinin ordu ve hizmetinde çalışanlar; üzerinde çalıştığı alanın ise halkı oluğunu yazmaktadır. Siyâsetinin güzelliği ve siyâset sanatındaki başarısının göstergesinin ülkenin mâmur ve halkın iyilik içinde yaşamasına bağlı oluğunu da özellikle vurgulamaktadır¹⁴⁴. Bundan dolayı *siyâsetnâmeler*de hükümdarın siyâsetinde adâletli olarak halkına ihsanda bulunması, dinî buyruklara sahip çıkarak hidayete ulaşması sıklıkla tembihlenmektedir¹⁴⁵.

İslâm’da siyâset sadece bir amaç değildir. Hukukla birleşerek halkın dünya ve âhiret mutluluğunu sağlayan ve Allah’ın dinî buyruklarını koruyan bir araçtır¹⁴⁶. Bu durum *siyâsetnâmeler*de hükümdarın konumunu belirlemede etkili olmuştur. Hükümdarların yönettiği kişiler karşısındaki konumu, tek başına işlerini yapamayan, iyi ve kötüyü ayırt edemeyen eksik konumdaki canlıları yöneten “sâis” hükmündedir. Bu sebeple düşünürler hükümdarları “siyâsetçiler”, yaptıkları işleri de “siyâset” şeklinde ifade etmişlerdir¹⁴⁷.

¹⁴⁰ El-Mâverî, *Dürrü’s-Sülûk*, s. 62.

¹⁴¹ Ebu Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 79-80.

¹⁴² İbnu’l-Mukaffa, a.g.e., s. 30.

¹⁴³ Farabî, *İlimlerin Sayımı: İhsâu’l-Ulûm*, (Çev. Ahmet Arslan), Divan Kitap, Ankara 2011, s. 101-102.

¹⁴⁴ El-Mâverî, *Nasihâtü’l-Mülûk*, s. 324.

¹⁴⁵ Tahir b. Hüseyin, a.g.e., s. 32.

¹⁴⁶ Köse, “İslam Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak”, s. 14.

¹⁴⁷ El-Mâverî, *Nasihâtü’l-Mülûk*, s. 155.

1.1.1.4. Siyâsetnâmelerde Hükümdar ve Ordu

1.1.1.4.1. Hükümdarın Askerî Nitelikleri

Ortaçağ İslâm dünyasında siyâsetin daha ziyade devleti temsil eden güçlü hükümdar ve ordu üzerine inşa edildiği görülmektedir¹⁴⁸. Yukarıda da ifade edildiği üzere işi devleti idare etmek ve siyâset sanatının icaplarını yerine getirmek olan hükümdarın, ayrıca askerî kabiliyetlere haiz ve orduyu sevk idare etme salahiyetine sahip olması gerektiği de belirtilmektedir¹⁴⁹. Bu durumda unutulmaması gereken konu, Allah hükümdarı kendi kudretiyle vasıflandırıp, kuvvet niteliğiyle de onu yarattığı diğer tüm varlıklara karşı övmüştür. Hükümdar Allah'ın, din düşmanlarından ve asi kullarından intikam almak, onlar hakkında karar verme, zalimlere karşı mazlumlara koruma görevini kendine verdiğini bilmesi durumunda, bu onu bazı yüce sıfatları elde etmeye yöneltecektir. Bunun yöntemi ise “savaş” ve “savaş sanatını” öğrenmeye gayret etmesidir. Zira Allah, dinî ve halkı korumak için kâfir, şakî ve facirler ile savaşmayı hükümdarlara emretmiştir ve buda hükümdarın çarpışma, saldırı, binicilik, süvaricilik, sabra nefsinin alıştırma, silâh taşıma sıfatlarıyla mümkündür¹⁵⁰.

Siyâsetnâmelerde halkı ve dinî korumakla görevli olan hükümdarın özellikleri arasında kimi askerî niteliklere de yer verilmektedir. Bu itibarla hükümdarın en fazla üzerinde durulan askerî vasıfları şunlardır: Adâlet, sabır, cesaret, ilim, cömertlik ve sır saklamak. Buna göre adâlet, hükümdarda bulunması gereken niteliklerin en kıymetlisidir ve devletlerin varlığını devamlı kılacak araçların da başında gelmektedir. Zira adâlet halkın hükümdara itaat etmesinin sebebi olarak, hükümdar ve halkı yakınlaştıran, kaynaşmalarına vesile olur. Adâlet ile işlerin düzenlenmesi sonucu halkın refah seviyesi de yükselir ve buna bağlı olarak toplumun mutluluğu çoğalır. Hükümdarın diğer hasletlerinin olgunluk seviyesine ulaşması da ancak adâletle mümkündür¹⁵¹.

Yine *siyâsetnâmelerde* hükümdarın adâleti tesis etmesi için askerî vazifesi icabı yerine getirmesi gereken hususlar da belirtilmektedir. Bunların başında İslâm dininin sembollerini korumak ve yaymak, dinî kurumları muhafaza etmek, insanları dinî hükümler gereğince yaşamaya yönlendirmek gelmektedir. Bir diğeri hükümdarın

¹⁴⁸ Aykut, a.g.m. s. 64.

¹⁴⁹ El-Cüveynî, a.g.e., s. 91.

¹⁵⁰ El-Mâverîdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 250.

¹⁵¹ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 50; Şeyzerî, *Yöneticinin Nitelikleri*, s. 55.

ülkesini korumasıdır. Dinî düşmanlarına karşı kollamak, güçsüz ve fakir olanların can ve mallarını zalimlere karşı savunmak da hükümdarın adâlet niteliği gereği idi. Son olarak hükümdar ordu ve devlet görevlilerinin gruplaşmasını önlemek için maaş ve erzaklarını gerektiği miktarda ve zamanında ödemeliydi¹⁵².

Hükümdarın sahip olması gereken askerî niteliklerden bir diğeri sabırdır¹⁵³. *Siyâsetnâme* eserlerinde hükümdarın sabrının üç kuvvetten meydana geldiği aktarılmaktadır: “Birincisi, ağırbaşlılık ki, meyvesi sabırdır. İkincisi, koruma ve kollama kuvvetidir ki, meyvesi ülkenin kalkınmasıdır. Üçüncüsü, cesarettir ki, meyvesi kararlılıktır”¹⁵⁴. Hükümdarlar için sabır, kendilerinde bulunan diğer üstün niteliklerin komutanı olarak düşünülebilir. Onunla hükümdarın diğer güzel hasletleri desteklenir, korunur ve geliştirilir. Bu açıdan sabır, öteki güzel hasletlerin muhafızı konumundadır. Ayrıca hükümdarın sabır niteliği, onun savaşta tedbirsiz ve aceleci davranışlarını engellemiş olur. Yine *siyâsetnâmeler*de sıkça başvurulan bir yöntem olan kadim medeniyetlerden yapılan bir alıntıda, demirin mıknausa âşık olması gibi zaferin de sabra âşık olduğu bildirilmektedir¹⁵⁵. Bu mevzu âyetlerle de desteklenmektedir¹⁵⁶.

Halkı yönetmek, asker ve süvarileri sevk etmek gibi hususların cesaret gerektirdiği de ifade edilmektedir¹⁵⁷. Bu nedenle hükümdarın askerî niteliklerinden bir diğeri cesaret kabul edilmiştir¹⁵⁸. Cesaretin temeli, düşmanla karşılaşınca metanetli olmak, sabır duygusunun zuhur etmesi ve korku duygularının olmamasıdır. Bunun neticesinde düşmanın heybeti yok olur, basit ve küçük görünür. Hükümdar cesaret niteliği sayesinde ülkesini koruma görevini yerine getirmiş olur. Üzerinde durulan diğer bir husus ise, bu niteliğin fitrî olarak hükümdarların karakterinde bulunması

¹⁵² Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 53-55; Şeyzerî, *Yöneticinin Nitelikleri*, s. 59-60; Şeyzerî, *Siyaset Startejileri*, s. 98-99.

¹⁵³ Gazâlî, a.g.e., s. 182.

¹⁵⁴ Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 116, 126. Benzer ifadeler için bkz. Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 74, 84; Şeyzerî, *Yöneticinin Nitelikleri*, s. 86.

¹⁵⁵ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 74-75; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 116-117; Şeyzerî, *Yöneticinin Nitelikleri*, s. 86-87.

¹⁵⁶ El-Mâverdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 260, 262; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 283-284.

¹⁵⁷ El-Cüveynî, a.g.e., s. 88.

¹⁵⁸ Gazâlî, a.g.e., s. 147; Bedreddin İbn Cemaâ, a.g.e., s. 34.

gerektiğidir¹⁵⁹. Çünkü bu meziyete sonradan ulaşamayacağına vurgu yapılmaktadır¹⁶⁰.

Ülke yönetiminin temelleri arasında yer alan ilim, hükümdarın sahip olması gereken niteliklerden bir başkasıdır. Çünkü ilim, hükümdar için bir uyarıcı ve koruyucu bir işleve sahiptir. Devlet idaresinde uygulanacak prensipleri bilmek, dinî kanunları ve şeriatı bilmekle mümkündür¹⁶¹. Dinî koruyup, devleti savunmak da bilgi ile gerçekleşir. Bunun için hükümdar ilmin faziletini idrak etmeli ve bu faziletin icabı olarak ilim ve ilim adamlarını koruyup sahip çıkmalıdır¹⁶². Ayrıca hükümdarın kimler veya hangi gruplar ile savaşacağını, savaşta hile ve tuzağa başvurma durumlarını da bilmesi gerekmektedir. Bu da ancak dinî ilimleri bilmesiyle olanaklı görülmüştür¹⁶³. Yine hükümdar bütün bunları para, asker ve donanma ile de destekleyebilmeliydi¹⁶⁴.

Hükümdarın askerî nitelikleri açısından sahip olması istenen diğer husus cömert olmasıdır. Çünkü hükümdarın cömert davranması adının yayılmasına ve bu da askerlerin etrafına toplanmasına neden olacaktı. Ülkeleri fethetmek, bir anlamda askerinin varlığına bağlıdır ve askerinin varlığı da hükümdarın cömert olmasıyla doğduran ilintilidir¹⁶⁵. Hükümdarın askerî meziyetlerinden sonuncusu olarak görülen sır saklamak da ülkenin korunup, siyâsetin akıllıca yürütülmesi¹⁶⁶ ve düşmanların hilesine karşı en etkili tedbirlerden¹⁶⁷ biri kabul edilmiştir.

1.1.1.4.2. Hükümdarın Askerî Görevleri

İslâm medeniyetinde devletin başı olan hükümdarın görevleri arasında, orduya kumandanlık etmek, ülkeyi düşmanlara karşı korumak ve cihâd faaliyetlerinde bulunmak gibi yükümlülükler de bulunmaktadır¹⁶⁸. Aynı şekilde *siyâsetnâme* literatüründe de orduların sevk ve idare edilmesi, anlaşmaların yapılması, ülke

¹⁵⁹ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 59; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 103; Şeyzerî, *Yöneticinin Nitelikleri*, s. 65.

¹⁶⁰ El-Cüveynî, a.g.e., s. 89.

¹⁶¹ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 25-26; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 75-77.

¹⁶² El-Mâverdî, *Dürrü's-Sülûk*, s. 100.

¹⁶³ El-Mâverdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 235; İbn Haldun, a.g.e., I, s. 428.

¹⁶⁴ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 53.

¹⁶⁵ Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2055, 2056, 2057.

¹⁶⁶ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 106.

¹⁶⁷ El-Mâverdî, *Dürrü's-Sülûk*, s. 42.

¹⁶⁸ İsmail Kayabalı ve Cemender Arslanoğlu, “Selçuklularda Ordu, Kuruluşu, Silahları ve Gelişmeler”, *Türk Kültürü*, Cilt. 11, Sayı. 131 Türk Kara Kuvvetleri Özel Sayısı, Ankara 1973, s. 969; Mustafa Zeki Terzi, “Ordu”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, İSAM Yay., İstanbul 2007, s. 360; Şeşen, *İslam Medeniyeti*, s. 26, 358.

sınırlarının genişletilmesi konularında birinci derece sorumlu olan kişi hükümdardır¹⁶⁹. Hükümdar, ülkesinde savaş ve barış dönemlerinde ordunun başıydı¹⁷⁰. Bu itibarla yaratılanların iyiliğini gerçekleştirmek, halkı korumak ve dine izzet katmak konusunda birinci dereceden sorumlu tutulmuştur¹⁷¹.

Siyâsetnâmelerde hükümdarın askerî görevleri şu şekilde verilmektedir: İslâm'ı koruyup muhafaza etmek için müşriklere karşı cihâda çıkmak, ülke sınırları dâhilinde muhârib ve isyancılara karşı mücadele etmek. Bunun için hükümdar orduya asker temin etmeli, sınır boylarında güvenliği sağlamalıdır. Bunların gerçekleşebilmesi için savaş hazırlıkları yapmalı, savunma amaçlı kaleler inşa etmeli, ihtiyaçlar doğrultusunda askerler yerleştirmeli ve onlara gerekli miktarda maaşlar vermeliydi. Yine elde edilen ganimetleri de uygun şekilde taksim edip dağıtması da askerî görevleri arasında sayılmaktadır¹⁷².

Yönetime dair diğer konularda olduğu gibi hükümdarın askerî görevleri konusunda da halkın hükümdara itaat etmesi gerektiği belirtilmektedir. Çünkü toplumun sevk ve idaresi bizzat Allah tarafından hükümdarlara verilen bir görevdir¹⁷³. Din hükümdarlar sayesinde ayakta kalır ve onlar aracılığıyla olması gereken şekilde uygulanır¹⁷⁴. Yine hükümdarın askerî görevleri arasında yer alan savaş açma, savaş stratejilerini belirleme, ganimet dağıtma, ateşkes ilan etme gibi âyet ve hadis ile açık bir hüküm olmayan konularda hükümdar sorumlu olduğundan, bu ona itaat etmeyi gerektirirdi. Diğer bir ifadeyle bu konularda Allah'a itaat etmek gerekir. Bu konuda tek yetki sahibi olan kişiler hükümdarlardı. Bu nedenle *siyâsetnâmelerde* hükümdarlara itaat Allah'a itaat ile eş tutulmuştur¹⁷⁵.

Kılıç, ordu ve savaş süvarileri hükümdarın ülkesini ve dinî koruma görevini yerine getirmede kullandığı başlıca araçlardır. *Siyâsetnâme* müellifleri Allah'ın, “*insanlara faydalı olan ve kendisinde kuvvet bulunan demiri indirdik*”¹⁷⁶, mealindeki âyetle kast edilen şeyin kılıç olduğunu ifade etmektedirler. Bu nedenle hükümdarlara

¹⁶⁹ El-Cüveynî, a.g.e., s. 99.

¹⁷⁰ El-Cüveynî, a.g.e., s. 158.

¹⁷¹ Ebu Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 34; El-Mâverdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 250; Sadî-i Şîrâzî, *Hükümdara Öğütler*, s. 109.

¹⁷² El-Mâverdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 325; El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 52-53; Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 275-277; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 42-43.

¹⁷³ İbnu'l-Mukaffa, a.g.e., s. 104.

¹⁷⁴ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 40; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 174.

¹⁷⁵ İbn Teymiye, a.g.e., s. 29-30; Demirci, a.g.m., s. 229.

¹⁷⁶ Hadid, 57/25.

demir ile talim yapmaları ve ona alışmaları tembihlenmektedir. Zira hükümdarların savaş esnasında ihtiyaç duyduklarını yegâne silâhları kılıçtı ve onu iyi kullanmaları elzemdi¹⁷⁷.

Siyâsetnâmelerde nakledilen haberlerden, hükümdarın askerî görevlerini Allah'a, orduya ve askere yönelik olarak sınıflandırmak mümkündür. Buna göre hükümdarın savaş durumlarında samimi şekilde Allah'a itaat etmesi, emirlerine uyması ve ondan korkması gerekmektedir. Hükümdar savaşı Allah'a yakınlaşmak için bir araç olarak görmeli ve ön saflarda savaşarak Allah'tan zafere ulaşmak için vaadini gerçekleştirmesini dilemeliydi¹⁷⁸.

Ordu devletin temeli ve iktidar sahibinin kudretinin nişanesi olarak görüldüğü için hükümdarın onunla bizzat ilgilenmesi gerekmektedir. Güçlü ve kuvvetli bir ordu, kuvvetli bir devlet anlamına gelmekteydi¹⁷⁹. Bunun için hükümdar ordusu üzerinde hâkimiyetini kurup, otoritesini yerleştirmeliydi. Bu sayede hükümdar ordu içerisinde kendisine yönelik oluşacak gruplaşma ve karşı çıkmaların da önüne geçmiş olacaktı¹⁸⁰.

Orduya asker seçme vazifesini de bizzat hükümdar deruhte etmeliydi. Aksi takdirde bu hükümdarın orduda karar mekanizmasını kaybetmesine sebebiyet verebilirdi. Hükümdar, ordu ile alakalı işlerde iltimas ve kayırmaya kesinlikle müsamaha etmemeli ve bu konuda liyakate ehemmiyet vermeliydi. Yine askerin teçhiz edilmesi konusunda da hassas davranmalıydı. Bu konuların takipçisi olmalı sürekli bir denetim mekanizması oluşturmaliydi¹⁸¹.

Hükümdar, ordu ve askerin vaziyeti, silâhları, maaş ve iaşeleri gibi konularda da bilgi sahibi olmalıydı. Ordusunda yer alan askerler hakkında bilgi sahibi olup onları tanımalıydı¹⁸². Süvarilerin at ve silâh belirleme sürecini takip etmeliydi¹⁸³. Merkezden en uzak bölgelere kadar silâh altında bulunan bütün ordusunu yakından takip etmeliydi. Bu hususta hükümdarın hiçbir harcamadan kaçınmaması ve haber kaynaklarını güvenilir kişilerden seçmesi gerektiği de aktarılmaktadır¹⁸⁴.

¹⁷⁷ El-Mâverdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 250-251; Çalımlı, a.g.t., s. 19-20.

¹⁷⁸ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 70, 72.

¹⁷⁹ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 178-179.

¹⁸⁰ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 81.

¹⁸¹ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 86-88.

¹⁸² Erdoğan Merçil, "Sebüktegin'in Pendnâmesi: Tanıtma, Farsça Metin ve Türkçeye Tecümesi", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 6, İstanbul 1975, s. 230.

¹⁸³ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 98.

¹⁸⁴ İbnu'l-Mukaffa, a.g.e., s. 107; Demirci, a.g.m., s. 231.

Hükümdarın görevleri arasında orduda yer alan askerleri kontrol etmekte yer almaktadır. Hükümdarın divâna kayıtlı olan askerleri denetlemesi, at üzerindeki durumlarını, sayılarını, bineklerini ve diğer gereçlerini kontrol etmesi, sünnet gereği olan askerî görevleriydi. Bununla amaçlanan askerler arasında casusluk faaliyetlerinin önüne geçmek ve asılsız haberler yayarak askerlerin cesaretini kıranların tespit edilip uzaklaştırılmasıydı¹⁸⁵.

Hükümdarın bizzat denetlemesi gereken görevlilerinden biri de ordu komutanıdır. Çünkü ordu komutanı hükümdarın iktidarının dayanaklarından, devletini ayakta tutan görevlilerdendi. Şayet hükümdar ülkesini korumakta kendi kuvvetinden yararlanan bu grup görevlilerin gücünden emin olamazsa, kendini ve iktidarını tehlikeyle karşı karşıya bırakmış olacaktı¹⁸⁶.

Siyâsetnâmelerde bunların yanı sıra ordu ve askere karşı hükümdarın kimi ahlâkî sorumluluklarının olduğu da yazılmaktadır. Buna göre hükümdar, birliklerini düzenli ve disiplinli olarak sevk etmeli, askerlerinin güzergâhlarında bahçelere zarar vermesini, halka yönelik zulüm ve haksızlık etmelerini önlemeliydi. Keza askerlerine güzel ahlâk, helal lokma yeme, ağırbaşlılık, sükûnet duygusu, akıl dinginliği gibi değerleri kazandırma ve bunların kontrolünü gerçekleştirmekten de sorumlu tutulmuştur¹⁸⁷.

Siyâsetnâmelerde hükümdarın bu konulara özel ihtimam göstermesi gerektiği sıklıkla ifade edilmiştir. Savaş gibi önemli bir konu gündeme geldiğinde, hükümdar oyun ve eğlenceyi bırakmalı, bu meseleye yoğunlaşmalı ve tüm zamanını bu işe tahsis etmeliydi. Savaşa dair plan, tuzak, ordunun hazırlığı, askerlerin donatılması vb. konular başka zamana ertelenmeden düşünülmeliydi. Ayrıca *siyâsetnâmeler* bu hususta İslâm öncesi ve İslâmî dönemden örneklerle hükümdarların savaş durumlarında her gün kurdukları sofralarını kaldırmalarını, az bir yemek ve uyku ile yetinerek, tüm zamanlarını savaşa ayırmalarını öğütlemektedir¹⁸⁸.

Hükümdarın bir diğer askerî görevi de savaş konusunda istişare etmesidir. Hükümdarın istişare edeceği kişilerin tecrübeli, dindar, bilgili, akıllı, öngörülü ve

¹⁸⁵ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 357; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 98.

¹⁸⁶ El-Mâverîdî, *Dürrü's-Sülûk*, s. 74, 76.

¹⁸⁷ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 71; Çalıklı, a.g.t., s. 76-77.

¹⁸⁸ El-Câhîz, a.g.e., s. 90-91; Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 186; El-Mâverîdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 401-402; Sadî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan*, s. 59.

sorun çözme becerisine haiz kimseler olması gerektiği belirtilmektedir. Ordu komutanlarıyla sık sık bir araya gelmenin hükümdarın itibarını sarsabileceği dile getirilerek onların dışında danışabileceği liyakatli nedimlerinin olması vurgulanmaktadır¹⁸⁹.

Hükümdarın askerî vazifelerinden bir başkası da sınırları koruma konusuna özen göstermesidir. Bu konuda hükümdarın yapması gerekenler şu şekildeydi: Kaleleri sağlamlaştırma, gıda ve su stoklama, hendekler açma, silâh ve savunma araçlarını hazırlama, sınır boylarına gerekli miktarda görevli yerleştirme. Sınıra yerleştirilecek görevliler, saldırı durumunda mücadele edebilecek eğitimli kişilerden oluşmalıydı¹⁹⁰. Hükümdar halkını korumakla görevlendirdiği bu sınır muhafızlarına itina göstermeliydi; bunun için kararlı, cesur ve güvenilir kişileri seçmeliydi¹⁹¹.

Hükümdarın bir başka askerî görevi de ordu ve askerlerine karşı izleyeceği siyâsetinde, Allah'ın buyruklarını hayata geçirmek ve Hz. Peygamber'in yolunu takip etmektir¹⁹². Bunun için hükümdarın, Hz. Peygamber'in savaş tekniklerini, düşmana nasıl yaklaştığını, nerde pusu kurduğunu, keşif birliğini gönderme zamanını, düşman ile ne zaman ve nasıl anlaşmalar yaptığı gibi savaş sanatına dair stratejilerini öğrenmesi gerektiği anlatılmaktadır. *Siyâsetnâmelerde* hükümdarın bu durumları öğrenebilmesi ve savaşlarında hayata geçirebilmesi ancak Hz. Peygamber'in hayatını okumasıyla olanaklı görülmüştür¹⁹³.

Siyâsetnâmeler, hükümdara askerî görevleri konusunda uyarılarda da bulunmaktadır. Buna göre hükümdarın kuvvetine ve askerlerinin sayıca çok olmasına aldanmaması gerektiği, özellikle vurgulanmaktadır. Hükümdarın öncelikle dinî korumaya ehemmiyet göstermesi gerektiği belirtilerek, bu sayede ordunun inancını kuvvetli kılıp kendisine itaatlerini sağlayacağı kaydedilmektedir. Aksi takdirde hükümdarın askerî gücüne bel bağlamasının hüsrarla neticelenebileceği dile getirilmektedir¹⁹⁴.

¹⁸⁹ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 186; Nizâm'ül-Mülk, a.g.e., s. 110-111; İbn Teymiye, a.g.e., s. 155; Ali İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 80-81.

¹⁹⁰ El-Cüveynî, a.g.e., s. 157-158.

¹⁹¹ El-Mâverîdî, *Dürrü's-Sülûk*, s. 80; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 209.

¹⁹² El-Mâverîdî, *Nasihatu'l-Mülûk*, s. 283.

¹⁹³ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 178.

¹⁹⁴ El-Mâverîdî, *Yönetimin Esasları*, s. 11-12.

1.1.1.4.3. Hükümdarın Bizzat Savaşa Katılması

Ortaçağ İslâm *siyâsetnâme* geleneğinde hükümdarın bizzat savaşa katılması konusunda görüş birliği olmadığı görülmektedir. Bu konuda hükümdarın savaşta yer almasında bir sakınca görmeyen ve katılmaması gerektiği şeklinde iki görüş hâkimdir. Bu iki görüşe ilave olarak hükümdarın savaşta bulunmasını uygun görmeyen, ancak yer almasını gerektiren durumlar ve dikkat edilecek hususları belirten bir üçüncü görüş mevcuttur.

Hükümdarın bizzat savaşa iştirak etmesinde bir mahzur görmeyen ilk görüş; hükümdarın savaşlarda ön safta yer alması gerektiğini belirtir. Bu durumda hükümdarın uyması elzem olan bazı hususlara dikkat çekilmektedir. Buna göre öncelikle ordusunda disiplini sağlamalı. Düşman ile savaş halindeyken Allah’a boyun eğip, nefsini denetlemeli. Yine hükümdar savaşı Allah’a yakınlaşmanın bir yolu olduğunu düşünerek, Allah’ın yardımını istemelidir¹⁹⁵.

İkinci görüş ise “sen eksen ol; ... Onları savaş ateşine sen aralarında olmadan sok!” diyerek hükümdarın bizzat savaşa katılmamasını savunur. Bu mesele ile alakalı gerekçelerini ise şu şekilde dile getirmektedirler: Hükümdarın konumu, boncukları toplayıp bir araya getiren ip gibidir. Şayet bu ip koparsa boncuklar dağınık ve tekrar bir araya gelmeleri mümkün olmaz. Hükümdar, Müslümanların korunağı, sığındıkları limandı. Savaşta yaşanacak olası bir kayıpta, Müslümanların döneceği bir sığınağı da olmayacaktı. Ayrıca komutanlar askerin başıydı. Başa bir zarar gelmesi durumunda, bütün vücut zarar görüp, işlevsiz hale gelecekti. Zikredilen bu nedenlerden ötürü hükümdar savaşta yer almamalıydı. Bunun yerine savaş konusunda mahir bir kişiyi görevlendirmeliydi. Hükümdar yetki verdiği bu kişiye ilave olarak, onun yanına kahraman ve nasihat ehli kişileri de katmalıydı. Bundan sonra Allah galip olmayı lütuf ederse, hükümdarın umduğu ve istediği gerçekleşmiş olacaktı. Ancak mağlubiyet yaşanması durumunda insanların döneceği bir sığınak, bir makam olarak varlığı devam edecekti¹⁹⁶. Dolayısıyla hükümdarın bizzat savaşa katılması, kendini gereksiz yere tehlikeye atması¹⁹⁷ ve hafiflik belirtisi sayıldığı için¹⁹⁸ uygun görülmemiştir. Bu

¹⁹⁵ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 72.

¹⁹⁶ Eş-Şerif er-Radî, a.g.e., s. 145, 152-153.

¹⁹⁷ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 74.

¹⁹⁸ Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 116.

gerekçelere rağmen bazı durumlarda hükümdarın savaşa katılmasında sakınca görülmemiştir.

Üçüncü görüş; hükümdarın mümkün oldukça bizzat savaşa iştirak etmemesini, ancak düşmana karşı mücadele edecek kimsenin kalmadığı zarurî durumlarda kurtulmak için¹⁹⁹, mağlubiyet yaşanmış ve esir düşme riski bulunuyorsa ya da savaş sırasında ona denk olan birinin karşısına çıkıp, onu savaşa davet etmesi gibi gerekçelerden ötürü savaşa katılabileceğini aktarmaktadır²⁰⁰.

El-Mâverdi *Nasihatü'l-Mülûk* isimli eserinde, hükümdarın kendi adına savaşacak bir orduyu hazırlayıp, onu sevk etmeyi kendi adına yeterli bir çare olarak görmesi durumunda; hükümdarın bizzat savaşa katılmasının zorunlu olmadığını söylemektedir. Bu görüşündeki gerekçesi, ülke ve dâhilindeki her unsurun kaybının telafi edilebileceği, ancak hükümdarın kaybının telafisinin olmadığı şeklindedir. Yine bu düşüncesinin geçmiş hükümdarların, peygamberlerin ve Râşid halifelerin izlediği bir yöntem olduğunu belirtmektedir. El-Mâverdi'ye göre, hükümdar için ifade edilen bu durumlar mümkün olmaz ve savaşta orduya eşlik etmesi gerekirse, şu tedbirleri almalıydı: Birincisi, hükümdar savaşa katılacağı zaman Allah'a tevekkül ederek, yalnız O'nun güç ve kuvvetine güvenmelidir. Hükümdarın savaşmak için İslâm dinine yönelik haklı bir gerekçesi olmalı ve bu sebebi onu Allah'a yakınlaştırmalıydı. Çünkü o, savaşmak için askerlerini teşvik edeceği zaman, Allah'ın dinine, kelamına dair gerekçeler beyan etmeliydi.

İkincisi, hükümdar ordunun birliği ve kaynaşması için bazı hususları yerine getirmelidir. Bunlar; askerine vaatlerini yerine getirme, erzak ve hediyelerini çoğaltma, yeni görevler verme ve terfi işlemleri şeklindedir.

Üçüncüsü, hükümdarın savaşa büyük bir özen ile hazırlanmasıdır. Savaşlar, yerine, türüne, zamanına ve durumlarına göre farklılık arz eder. Bu gibi durumlar savaşta kullanılacak alet ve yöntemlerin değişmesini de gerektirdiğinden; hükümdar gerekli aletleri toplamalı, tedbirleri almalı ve bu konularda son derece titiz davranmalıydı.

¹⁹⁹ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 59; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 103.

²⁰⁰ Çalimli, a.g.t., s. 272-273.

Dördüncüsü, bizzat savaşmak dışında, hükümdarın kendisi ve mahiyetinde bulunanlar orduların durumundan haberdar olmak için çalışmalıydı. Hükümdar hem kendi hem de düşman ordusunun durumundan haberdar olma işine belirli bir zaman tahsis etmeliydi. Özellikle düşman ordusunun icat ettiği bir tuzak, yeni bir hamle veya birlikler arasında bir çözülme olup olmadığı konularında bilgi sahibi olmalıydı. Bunlara ilave olarak hükümdar düşman birlikleri arasına yerleştirdiği bir casus vasıtasıyla ulaştığı bilgiler gereğince, yapacağı hamleleri düzenlemeliydi.

Beşincisi, hükümdar mağlup olacağını anladığı zaman, sağ kalmanın bir yolunu bulup kendisini tehlikeden kurtarmalıydı. Harp bir nevi nöbet işidir, kazanılabileceği gibi kaybedilebilir de. Yenilgi durumunu değiştirme ihtimali hayatın bekasıyla mümkündü.

Altıncısı, hükümdar zafere ulaşırsa bazı hususlara dikkat etmesi gerekirdi. Allah hükümdara galibiyet nasip ederse, bu duruma uygun olan, bolca ihsanda bulunmasıydı. Ayrıca savaşın yapıldığı kişiler iman etmesi ümit edilmeyen kâfirler değil, Müslümanlardan ise takibi bırakmak gerekirdi.

Yedincisi, hükümdar galip geldikten sonra düşmanın tekrar saldırmama durumundan emin olmalıydı ve buna dikkat etmeliydi. Hükümdarın bu konudaki dikkati üç yolla gerçekleşirdi. İlki, yenilen birlikleri izlemek için ordusunu dağıtmamalı ve onlardan ayrılmamalıydı. İkinci yol, düşmanın tekrar saldırma ihtimaline karşılık, ordusunun ganimet toplama işine izin vermemeliydi. Çünkü bu bir tuzak yöntemi olabilirdi. Sonuncusu ise, düşmanın tekrar saldırma ihtimali olan yollara gözcüler yerleştirip, tedbir almadan silâh bırakılmamalıydı. Son olarak el-Mâverdî, şayet hükümdar savaşa katılmayacaksa da bu hususları görevlendireceği komutana önermesi gerektiğini belirtir²⁰¹.

1.1.2. Vezir

Vezir kelimesi ile alakalı olarak üç farklı görüş söz konusudur. Bunlardan ilki, hükümdarın yükünü taşıması nedeniyle, “ağırlık” demek olan vizr kökünden türemiş olduğu yönündedir. İkincisi, bedenin sırttan güç alması gibi, hükümdarın da vezirinden güç alması sebebiyle, “bel, sırt” demek olan ezr kökünden türediği şeklindedir. Üçüncü

²⁰¹ El-Mâvedî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 413-420.

görüş ise, hükümdarın görüş ve yardımına sığındığı kişi olması hasebiyle “sığınak” mânasına gelen *vezer* kökünden türemiş olduğunu aktarmaktadır²⁰².

Sözlük anlamı itibariyle başvuru, itimat edilen kişi demek olan *vezir*²⁰³ fiili olarak “en asli ve yüksek hükmedici dünyevî güç olan siyasal otoritenin, yani sultanın, kendisi ile hükmünü icra ettiği aracı otorite”²⁰⁴ olduğunu söylemek mümkündür. Vezirlik, halifelikten sonra devletin en önemli görevlisi olup, hükümdarın yardımcılığı görevini üstlenmiştir²⁰⁵. Dolayısı ile siyâset vezir üzerinden hayata geçirilip uygulanırdı²⁰⁶. Zira vezirlik bir ülkenin üzerine inşa edildiği dayanaklar arasında yer almakta olup²⁰⁷ hükümdarlık makamının esasını teşkil etmekteydi²⁰⁸.

İslâm tarihinde vezirliğin bir kurum olarak ilk defa Abbâsîler döneminde oluşturulduğu görülmektedir. Ancak bundan önce de vezirlik bilinmekteydi, sadece resmî bir makam olarak başlangıcı Abbâsîler dönemidir. Çünkü İslâm’ın ilk dönemlerinde Hz. Peygamber ve ashabı, devlet idaresi konularında görüş alışverişinde bulunarak, birbirlerine danışmışlardır. Ayrıca devlet idaresi meselelerine dair elçi, kâtib gibi görevliler vazifelendirilmiştir. Yine Hz. Ebubekir’in, Ensar’a “siz, bizim vezirlerimizsiniz,” şeklindeki hitabı mevcuttur. Tüm bu gelişmelerden yola çıkarak, vezirliğin Abbâsîlerden önce makam olarak görülmese de vazife olarak icra edildiği sonucuna ulaşılabilir²⁰⁹.

Aslında İslâmî teamüller sonucu ortaya çıkan halifelik kurumu gibi, vezirlikte İslâmî kaideler sonucu ortaya çıkan bir kurumdur. Açık bir şekilde görülmektedir ki, Allah’ın “işleri onlarla istişare et” buyruğu bizzat Hz. Peygamber tarafından hayata geçirilmiştir. O, ashabı ve özellikle Hz. Ebubekir ile devlet işlerini müzakere

²⁰² El-Mâverdi, *Bilge Yöneticinin Elkitabı: Edebü'l-vezîr*, (Trc. ve İnc. İbrahim Barca), Klasik Yay., İstanbul 2019, s. 63. *Siyâsetnâmeler*de vezir kelimesi kökenine dair geçen bilgiler için ayrıca bkz. Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 212; İbnü't-Tıktaka, a.g.e., s. 116; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 47; İbn Haldun, a.g.e., I, s. 483-484.

²⁰³ İbnü't-Tıktaka, a.g.e., s. 116.

²⁰⁴ Mustafa Alican, “Selçukluların Erken Döneminde Vezirlik Kurumu”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 7, Sayı. 16, Adıyaman 2014, s. 3.

²⁰⁵ El-Mâverdi, *Edebü'l-vezîr*, Giriş, s. 25.

²⁰⁶ El-Mâverdi, *Edebü'l-vezîr*, s. 63.

²⁰⁷ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 36; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 84.

²⁰⁸ İbn Haldun, a.g.e., I, s. 483.

²⁰⁹ El-Mâverdi, *Edebü'l-vezîr*, Giriş, s. 25; İbnü't-Tıktaka, a.g.e., s. 116; Hamdi Alaslan, “İslâm Devletlerinde Vezirlik Müessesine Genel Bir Bakış”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı. 98, İstanbul 1995, s. 1, 5. İslâm tarihinde vezir kelimesi yerine aynı anlamı ifade etmek amacıyla kullanılan kelimeler için bkz. El-Mâverdi, *Edebü'l-vezîr*, Giriş, s. 24.

etmiştir²¹⁰. İslâm dininin ilk dönemlerindeki birçok uygulamasında olduğu gibi istişare ve danışma prensipleri de geliştirilerek devlet yönetiminin önemli bir unsuru haline gelmiştir.

Tüm bu gelişmeler dikkate alınarak *siyâsetnâmeler*de vezirlik, hükümdarın ihtiyacı olan bir makam olarak gösterilir. Hükümdar, din ve ümmete karşı görevlerini tek başına yerine getiremeyeceğinden işleri idare edip, yönetme hususunda vezirin yardımına ihtiyacı vardı. Hükümdar bilmediğini veziri sayesinde öğrenir ve gücüne güç katardı. Vezir hükümdarın kulağı, gözü, dili ve kalbi hükmündeydi. Hükümdarın tek başına devleti idare etmeye çalışması onu hata yapma potansiyeline açık duruma getirecekti²¹¹. Çünkü hükümdarın, yardımcısı olmadan saltanatını yönetmesi, zamana hükmetmesi olanaklı görülmemiştir²¹².

*Siyâsetnâmeler*de bir idareci için vezirin gerekliliği âyet ve hadisler delil gösterilerek açıklanmıştır. *Siyâsetnâmeler*de Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu aktarılmaktadır: “Allah, bir emir/lider için hayır dilediği zaman ona, hayırlı, dürüst ve öğüt veren bir yardımcı verir. O yardımcı, başındaki lider (hakı) unuttuğu zaman hatırlatır, yardım istediği zaman yardım eder.”²¹³

Yine *siyâsetnâmeler*, Kur'an'ı Kerim'de geçen “Rabbim! bana kardeşim Harun'u yardımcı (vezir) kıl....”²¹⁴ şeklindeki âyetten alıntı yaparak, Hz. Musa'nın kendisine yardımcı olacak bir vezir istediğini belirtirler. Ardından *siyâsetnâme* yazarları bu âyetin vezirliğe dair işaret ettiği hikmetleri aktarırlar. Zencânî bu âyet ile Allah'ın, siyâset işinin yol gösteren bir vezirle uygulanabileceği uyarısında bulunduğunu ifade etmektedir²¹⁵. Ebû Mansûr es-Seâlibî de bu âyetin açık bir şekilde vezirliği ortaya koyduğunu, bu mevkinin yüceliğine işaret ettiğini ve bir vezire mutlaka ihtiyaç olduğunu bildirdiğini açıklamaktadır²¹⁶. Muhammed b. Turtûşî'ye göre vezirlik ile amaçlanan ülkenin temellerini sağlamlaştırmaktır. Ayrıca bu makam

²¹⁰ El-Mâverdi, *Edebü'l-vezîr*, Giriş, s. 25.

²¹¹ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 212; Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 290; Zencânî, a.g.e., s. 224-225; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 47; İbn Haldun, a.g.e., I, s. 482; Çalımlı, a.g.t, s. 83.

²¹² Gazâlî, a.g.e., s. 195.

²¹³ Gazâlî, a.g.e., s. 204. Ayrıca bkz. Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 135; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 212; Şeyzerî, *Yöneticinin Nitelikleri*, s. 32; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 84; Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 283; Zencânî, a.g.e., s. 224.

²¹⁴ Tâhâ, 20/29.

²¹⁵ Zencânî, a.g.e., s. 224.

²¹⁶ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 131.

hükümdara kusurlarını söyleyip, eksikliklerini gidermek için vardı²¹⁷. İbn Haldun ise bu âyetle hükümdarın kılıç ve kalemle ya da düşünce ve bilgi ile yardım talebinde bulunduğunu söylemektedir²¹⁸.

Bu düşüncelere ilave olarak *siyâsetnâmelerde* vezirin mülk yönetiminde hükümdarın ortağı olduğu açıklanmaktadır. Hatta vezirin yönetiminin, hükümdarinkinden daha saygın ve itibar gören bir makam olduğu nakledilmektedir²¹⁹. Bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki, Ortaçağ devlet sisteminde vezirlik kurumu önemli bir konum ve fonksiyona sahiptir. Vezirlik kurumu, siyâsetin temel bileşeni olarak hükümdarın faaliyetlerinden öteye uzanan bir değer olma işlevini bünyesinde barındırmaktaydı²²⁰.

Vezirlik konumu gereği hem yöneten hem yönetilen pozisyonundaydı. Bu yönüyle sorumluluğu en fazla, icra edilmesi en zor görev kabul edilmektedir. Çünkü vezir halkı yönetirken, hükümdar veziri yönetir ve bu onun hem itaat edilen hem de itaat eden²²¹ konumunda olduğunu göstermektedir²²².

Öte yandan vezirlik makamını işgal edecek kişinin doğruluk, yücelik, kararlılık (sebat) ve tahammül gibi dört meziyete sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır²²³. Keza *siyâsetnâme* müellifleri halife ve hükümdarda bulunması lazım gelen bütün özelliklerin vezirde de olması gerektiğini söylemektedir²²⁴. Ortaçağ devlet yapısının önemli bürokratlarından olan vezirin, askerî konularda da yetkisi ve etkinliği olduğu bilinmektedir. *Siyâsetnâmelerde*, onun bu alandaki görev ve sorumluluğunda olan işleri yapmasını sağlayacak bazı niteliklere de sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır.

²¹⁷ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 211.

²¹⁸ İbn Haldun, a.g.e., I, s. 482.

²¹⁹ Çalılı, a.g.t., s. 83.

²²⁰ Alican, a.g.m., s. 2-3.

²²¹ El-Mâverdî, *Edebü'l-vezîr*, s. 51.

²²² *Siyâsetnâmelerde* vezir ve hükümdar ilişkisi, karşılıklı hak ve sorumlulukları için bkz. El-Mâverdî, *Edebü'l-vezîr*, s. 89-91, 115-117; Gazâlî, a.g.e., s. 169, 202.

²²³ Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 290-296.

²²⁴ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 64, 71-72; El-Mâverdî, *Edebü'l-vezîr*, s. 52-60; El-Cüveynî, a.g.e., s. 124; Nizâmülmülk, a.g.e., s. 196; Zencânî, a.g.e., s. 226-227. Vezirin sahip olması gereken diğer nitelikler için bkz. Beydebâ, a.g.e., s. 179; Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 135; Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2184, 2185, 2186, 2199, 2200, 2201, 2208, 2219, 2222, 2223, 2224, 2229, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238; El-Cüveynî, a.g.e., s. 126; Gazâlî, a.g.e., 195, 200; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 213-214, 216; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 37-38; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, a.g.e., s. 84-85; İbnü't-Tıktaka, a.g.e., s. 116; Ali İbn Ebi Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 75; Çalılı, a.g.t., s. 85.

Vezirlik, Ortaçağ İslâm dünyasında *vezâret-i tefvîz* (tam yetkili vezirlik) ve *vazâret-i tenfîz* (yürütme, görevleri yerine getirme) şeklinde bir ayrıma da tabi tutulmaktadır. *Tefvîz* vezirliği, devlet işlerini idare etmede kendi görüş, fikir ve kararları ile hareket eden bir kişinin seçildiği vezirlikti ve devlet işlerini idare ederken devlet başkanı adına hareket etmekteydi²²⁵. *Tenfîz* vezirliği ise devlet başkanının emirlerini yerine getirmek amacıyla seçilirdi. Bu vezirlik devlet başkanı ile halk ve idareciler arasında iletişimi sağlamakla görevliydi²²⁶.

Tefvîz vezirliği için kılıç ve kalem yeterliliği gerekirken, *tenfîz* vezirliği için sadece kalem ehli olmak kafi idi²²⁷. Bu durumda kılıç vezirin askerî yetkiler ile donatıldığının simgesidir²²⁸. Vezirlere ait bu meziyetler aslında *siyâsetnâmeler*de kılıç ve kalem birlikteliği olarak ifade edilmektedir.

1.1.2.1. Vezirin Askerî Görevleri

Hükümdardan sonra en yetkili kişi olan vezir hem kalem hem de kılıç ehli olmak gibi iki farklı vasfa sahipti²²⁹. Bu cihetle ordu komuta kademesinde hükümdarın hemen ardından gelmekteydi²³⁰. Dolayısıyla diğer yetkilerinin haricinde ordu ve savaş işlerine bakmak konusunda da yetki sahibiydi²³¹. Diğer bir ifadeyle ordu meselelerinde söz sahibi olan vezir, devlet başkanının gözetiminde askerî faaliyetlerde de yer almaktaydı²³². Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere devlet idaresinde hükümdarın en büyük yardımcısı olan vezir orduyu kumanda etme ve sefere katılma işlerine de bakmaktaydı²³³. Bu yönüyle yukarıda da işaret edildiği veçhile vezirlik, kılıç ve kalemin birleştiği bir makamdı.

Daha önce bahsi edilen *Tefvîz* vezirinin, savunma, işleri vaktinde ve yerli yerince yapma (ikdâm), sakınma (hazer) ve atama (taklid/tayin) görevleri gereğince yapması

²²⁵ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 63; Corcî Zeydân, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, I, (Çev. Necdet Gök), İletişim Yay., İstanbul 2016, s. 204.

²²⁶ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 70; Zeydân, a.g.e., s. 207.

²²⁷ El-Mâverdi, *Edebü'l-vezîr*, s. 65, 67.

²²⁸ Aydın Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Vezirlik", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 8-9, Ankara 1967, s. 124, 144.

²²⁹ Muharrem Kesik, *At Üstünde Selçuklular: Türkiye Selçukluları'nda Ordu ve Savaş*, Timaş Yay., İstanbul 2017, s. 25.

²³⁰ Salim Koca, *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*, Berikan Yay., Ankara 2005, s. 69.

²³¹ Alaslan, a.g.m., s. 8.

²³² Taneri, a.g.m., s. 98, 125-126.

²³³ Vezir yalnızca bir bürokrat olsaydı bu görevleri yerine getiremezdi. Onun orduyu kumanda etmesi ve sefere çıkması için güçlü emirler arasından seçilmesi gerekirdi, bkz. Şeşen, "İslâm Medeniyeti", s. 359, 445.

gereken askerî vazifeleri bulunmaktaydı. *Tefvîz* veziri müdafaa işleri kapsamında sorumlu olduğu yükümlülükleri arasında ülkeyi düşmanlardan korumak da vardı. Ülke düşmanları, devlet başkanına denk güçte olan, ileri gelen büyükler ve bu ikisi hariç sonradan ortaya çıkan rakipleri şeklinde üç sınıftan oluşurdu. Vezirin bu sınıflardan her birine yönelik, durumlarına istinaden savunma stratejisi geliştirmesi gerekmektedir. Musavî olanlar ile yakınlaşıp, anlaşma yapılarak, ileri gelen büyüklere yumuşak ve güzel muamele gösterilerek, sonradan ortaya çıkan rakiplerine dair de baskıcı ve sert bir politika uygulaması öngörülmekteydi. Vezir ilk etapta savaş seçeneği hariç, onları korkutmayı seçmeliydi. Korkuyla birlikte saygınlığı muhafaza edip, onları denetimi altında tutmayı başarabilirse; barış sürecinin rahatlığı, savaş durumuna karşı güvende olma, gelirin azalmaması ve askerinin rahatlığı şeklinde dört faydayı elde etmiş olacaktı.

Vezir, düşmanıyla savaşmayı ilk seçenek olarak tercih etmeyerek başka yarlara da ulaşabilirdi. Bekleme sürecinde savaş hariç, düşman hakkında ele geçireceği bir fırsat veya sırrına ulaşma imkânıyla onu yenebilirdi. Zira zafer illa düşmanla savaşarak ulaşılacak bir gaye değildi, ona ulaşmanın başka vasıtaları da mevcuttu. Vezire tavsiye edilen diğer husus ise düşmanın itaat etmesini, ganimet ele geçirmeye tercih etmesiydi. O bu şekilde askerinin ve halkının canını muhafaza etmiş olacaktı²³⁴.

Tefvîz vezirinin vasıfları ve şartları arasında yer alan, yeterlilik ve liyakatini gösteren ikdâm görevleri arasındaki askerî işi, ülke sınırlarını genişletmekti. O ülke sınırlarını genişletirken ikdâm görevi için tedbir, azim, teşvik ve tehdit unsurlarından yararlanmaktaydı. Herhangi bir faydaya ulaşmada savaş yoluna başvurmaktansa, çareyi hilelerde bulması daha efdaldi²³⁵.

Tefvîz vezirinin sakınma görevi kapsamında olan askerî sorumlulukları şu şekildeydi: Düşmanlarının galip gelmesi ve hileleri konusunda kaçınmak. Sultanın onun üzerindeki hakları gereği ordusunu güçlendirmek, onun düşmanlarıyla mücadele etmek, kaleleri güçlendirmek, gereken hazırlıkları tamamlamak, askerleri düzene koymak ve sınırları tayin etmek²³⁶.

²³⁴ El-Mâverdî, *Edebü'l-vezîr*, s. 71-72.

²³⁵ El-Mâverdî, *Edebü'l-vezîr*, s. 79-80.

²³⁶ El-Mâverdî, *Edebü'l-vezîr*, s. 84, 88.

Ordu idareciliği ise *tefvîz* vezirinin atama görevleri içerisinde yer alan askerî yükümlülüğüydü. Vezir orduyu idare ederken saygınlığını korumak, ordunun kötü durumları, askerin olumsuz davranışlarıyla karşılaşmamak için kendi adına vekil tayin etmeliydi. Ordunun idaresi, siyâset esasına dayandığı için bu vazifeye seçilecek vezirin bazı şartlara sahip olması gerekmektedir. Bunlardan ilki, askerin kendisine itaatini sağlayacak bir saygınlığının bulunmasıdır. İkincisi, orduyu doğru yola iletecek fikir ve siyâsete sahip olmasıdır. Üçüncüsü, asker ile ayrılığa düşmesini önlemek için onların sevgisini kazanmalı ve sözünü geçerli kılmasıdır. Dördüncüsü, vezir huy ve ahlâk açısından asker ile ortak özelliklere malik olup aralarında birliktelik sağlamasıdır. Beşincisi, askerin vezire yakın ve itaatkâr olması için niyet ve itikad sağlamlığı gerekliydi. Altıncısı ise şartlara bağlı olarak barış zamanında teenni ve sükûnet ile, savaş zamanında da ikdâm ve atılganlıkla muamele etmesidir²³⁷. *Tefvîz* veziri asker hazırlama, ordu gönderme gibi askerî meselelerde tek başına hareket etme yetkisine de sahipti²³⁸.

Görevi devlet başkanın emirlerini yerine getirmek olan *tenfîz* veziri ise ordunun hazırlanması, teçhiz edilmesi konularında verilen emirleri yerine getirirdi²³⁹. Bunları devlet başkanının emir ve izni dâhilinde yapardı²⁴⁰. *Tenfîz* veziri devlet başkanının buyruk ve yasaklarını orduya iletirken, ordunun hak ve isteklerini de ona bildirirdi. Bir nevi devlet başkanı ve ordusu arasında elçilik yapmaktaydı. Ordunun *tenfîz* vezirine itaat etmesi için, onun hem sert hem de yumuşak olması gerekirdi²⁴¹.

Tefvîz vezirliği ile *tenfîz* vezirliği arasında askerî görevleri cihetinden şu farklar vardı: *Tefvîz* veziri tek başına orduyu sevk ve idare edip, savaşa hazırlanabilirken, *tenfîz* veziri bu işleri yapma yetkisine sahibi değildi. Bu durum *tefvîz* vezirinin savaş alanı hakkında bilgi sahibi olmasını gerektirirken, *tenfîz* veziri için bu konuda bir şart yoktu²⁴².

Siyâsetnâmelerde *tefvîz* ve *tenfîz* vezirliklerinin sorumlulukları kapsamında ordu görevleri anlatıldığı gibi, genel olarak vezir başlığı altında da askerî ve ordu görevlerine de değinilmiştir. *Siyâsetnâmelerde* genel olarak vezirin askerî görevleri şu

²³⁷ El-Mâverdî, *Edebü'l-vezîr*, s. 100-101.

²³⁸ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 48.

²³⁹ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 70; Zeydan, a.g.e., s. 207.

²⁴⁰ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 48.

²⁴¹ El-Mâverdî, *Edebü'l-vezîr*, s. 107.

²⁴² El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 73-74.

şekildedir: Savaş süresince yetecek kadar askerlerin erzaklarını tedarik etmek. Askerlere savaş aletleri ile tatbikat yaptırmak. Yine askere hitapta yumuşak olmak, güzel sözler söylemek, askerlerin sorularını cevaplamada naif bir üslup seçmek gibi hususlara dikkat etmek²⁴³.

Vezirin diğer bir askerî görevi asker ve ordunun erzaklarını muhafaza etmektir. Ayrıca bir vezirin liyakat sahibi ve iyi bir idareye sahip olduğunun göstergesi, askerın devlet başkanına itaat ve bağlılığını sağlamaktır. Vezir askerın maaşını ödeme noktasında dengeli olmalıdır. Onları başkasına muhtaç etmeyecek kadar az ve umursamaz bir durum içine düşürmeyecek derecede çok vermemeli, ölçülü olmalıdır²⁴⁴.

Vezire, asker ve düşmanlara yönelik alınacak tedbirler konusunda danışılıp, görüşü alınmalıdır²⁴⁵. Onun bir diğer görevi ülkesine düşman olanların her halinden haberdar olmaktır. Bu amaçla nitelikli savaşçıları görevlendirip, onlardan maddî desteğini esirgememelidir. Ordu kurma ve düzenleme işinde gayretli olmalı, silâhların düzeni ve yapımı hususuna önem vermeliydi²⁴⁶. Ayrıca vezir askerlere karşı adil olmalıdır. Bu şekilde onların kendine düşman olmasını engellemiş olacağı belirtilmektedir²⁴⁷.

*Siyâsetnâmeler*de bir vezirin ülkesine düşman olanları savaşmadan alt edebilmesi, onun yeterliliğinin işareti olarak görülmektedir. Zira savaşmadan meseleleri çözmek vezirliğin adabından sayılmıştır. Vezir düşmanları savaşmaktan daha basit olan hile, mal ve yiyecek vermek gibi yöntemler ile denetimi altına alabilmeliydi. Çünkü savaş mevcut malın yok olmasına ve insanların ölümüne neden olurdu. Bu sebeple bir vezir için en kötü nitelik, savaşmadan durumu kurtarması mümkün olduğu halde hükümdarını savaşa sürüklemesi olarak kabul edilmiştir²⁴⁸.

Vezir mümkün mertebede diplomatik çareler ile düşmanı yenmeye çalışmalıydı. Ancak bundan netice alınamaz ve savaşa girmekten başka çare kalmaz ise askere ihsan ve moral vererek işleri çözmeliydi²⁴⁹.

²⁴³ Gazâlî, a.g.e., s. 204.

²⁴⁴ Zencânî, a.g.e., s. 230.

²⁴⁵ Nizâmülmülk, a.g.e., s. 146.

²⁴⁶ Çalimli, a.g.t., s. 88.

²⁴⁷ Keykâvus, a.g.e., II, s. 108.

²⁴⁸ Gazâlî, a.g.e., s. 202; Zencânî, a.g.e., s. 229-230; Çalimli, a.g.t., s. 87.

²⁴⁹ Gazâlî, a.g.e., s. 203.

Siyâsetnâmelerde vezirin düşmanı diplomatik yollarla yenmesi tavsiye edilmekle birlikte, hükümdarı savaştan uzak tutması gerektiği de aktarılmaktadır. Şayet hükümdarı savaştan uzak tutmak mümkün olmazsa, onu savaşmak konusunda cesaretlendirip, hırslanmasına vesile olmalıydı. Devlet başkanının asker sayısı az ise vezirin onu, “*nice az sayıda bir birlik Allah’ın izniyle çok sayıda birliği yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir*”²⁵⁰ âyetiyle kuvvetlendirmesi gerektiği ifade edilmektedir²⁵¹. Ayrıca savaş durumunda askerî cesaretlendirmek için esir düşenleri fidye ile kurtarmalıydı²⁵².

1.1.3. Komutan

1.1.3.1. Komutan Tayini

Siyâsetnâmelerde ordunun komuta kademesinde bulunup, ordu işlerinden sorumlu hiyerarşik düzen içerisinde yer alan görevlilerden bir diğeri ordu komutanıdır. *Siyâsetnâme* yazarlarından olan Bedreddin İbn Cemâa, *Adl’e Boyun Eğmek* isimli eserinde *emîr* unvanıyla nitelediği komutanın, genel ve özel *emîrlik* şeklinde iki kısma ayrıldığını aktarmaktadır.

Bunlardan ilki olan genel *emîrlik*, halifenin başında bulunduğu idareciliği. Halife *emîrü’l-mü’minîn* niteliği ile bu görevi yerine getirmekteydi. İkinci kısımda yer alan özel *emîrlik* ise üç çeşitti. Birincisi belirli bölgelerin genel işlerinden ve yönetiminden sorumlu olan, *melik* ve *sultan* unvanını taşıyan kişilerdi. İkincisi bir beldenin belirli işleriyle ilgilenip, başka yerlerde yetkisi olmayan kişilerdi. Bu çeşit özel *emîrliğin* yetkisi dâhilinde olan işler şunlardı: Orduyla ilgili meseleler, sefere giden birlikler ya da ordunun sorumluluğu, gelirlerin toplanması, asayiş sağlaması ve hacılar ile ilgilenmek. Sonuncusu ise, kendilerine belirli bir askerî topluluğun işleri verilen *emîrler*di. Bunlar sadece sorumlu oldukları ordular ile ilgilenir. Yetkisi haricindeki orduların işleriyle ilgilenemezlerdi. Aynı zamanda cihâd etmekle görevli iktâ sahibi kimselerdi²⁵³.

El-Mâverdî ise, *el-Ahkâmü’s-sultâniye* isimli eserinde müşrikler ile savaşmak için görevlendirilen harp komutanlığını iki kısma ayırmaktadır. Bunlardan ilki özel komutanlıktır. Bu komutan ordu politikasını, harbi sevk ve idare etme konularında

²⁵⁰ Bakara, 2/249.

²⁵¹ Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 293-294.

²⁵² Gazâlî, a.g.e., s. 203.

²⁵³ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 49.

görevlendirilmekteydi. Genel komutanlığı oluşturan ikinci kısım ise, ganimetlerin taksimi, barış anlaşmaları yapma, harp işlerine yönelik yetki ve görevleri olan komutanlıktır²⁵⁴.

*Siyâsetnâmeler*de orduların başına *emîr* unvanına sahip bir komutan tayin edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Buna göre ülke yönetiminden sorumlu olanların, ordu veya seriyye gönderirken sünnet gereği olan bir uygulama olarak başlarına bir *emîr* tayin etmesi gerekirdi. Ayrıca komutan ataması konusunda Hz. Peygamber'in sünneti olan uygulamaların referans alınıp uygulanması öğütlenmektedir. Görevlendirilen komutana bir bayrak (*râye*) da verilmeliydi. Yine yönetici, komutana Allah'a karşı muttaki olması, yönetiminden sorumlu olduğu ordu ve seriyyesine güzel muamele ile davranması gerektiği konularında tavsiyede bulunmalıydı. Şayet ordu komutanı ölürse veya askerin durumu konusunda tehlikeli bir vaziyet söz konusu olursa, aralarından biri yeni komutan olarak görevlendirilmeliydi. Bu şekilde askerler arasında birlik ve beraberlik tesis edilmiş olunacaktı²⁵⁵. Bunlara ilave olarak hükümdar, komutanlık görevini ordu ve savaş meselelerinde ehil olana vermeliydi. Bu durumun aksi yönünde hareket etmek, iktidarın sarsılmasına, mülkün dağılmasına ve ülkede her açıdan bir bozukluğun baş göstermesine neden olacağı aktarılmaktadır²⁵⁶.

*Siyâsetnâmeler*de ordu komutanlığı konusunda açıklanan bir diğer husus, aralarında bu iş konusunda daha liyakatli ve ehil olan meçhul kimselerin tespit edilip görevlendirilmesiydi. Bu kişilerin belirlenmesi, orduya güç ve kuvvet katacaktı. Böylece hem üstleri olan komutanlar için hem de altları olan askerler için faydalı neticelere ulaşılabileceği izah edilmektedir²⁵⁷.

Bir ülkeyi düşmanlarına karşı koruma ve kutsal değerlerine sahip çıkma konularında önemli bir etken olan komutan; görevi gereği *siyâsetnâmeler*de devletin temel direği olarak nitelendirilmiştir. Komutan, sadece dış düşmanlara yönelik politikanın önemli bir yapı taşı değildi. O aynı zamanda ülke içerisinde askerlerin devlet başkanına sadakatle bağlı olmalarının ve gönülden destek vermelerinin de bir aracı olarak görülmüştür. Zira *siyâsetnâmeler*de devletin diğer vazifelilerin hükümdara

²⁵⁴ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 88.

²⁵⁵ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 79-80; Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 288; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 96-97.

²⁵⁶ Gazâlî, a.g.e., s. 166.

²⁵⁷ İbnu'l-Mukaffa, a.g.e., s. 106; Demirci, a.g.m., s. 230.

bağlılığı, askerlerin hükümdara sadakatleri ve onun emirlerini yerine getirmeleriyle irtibatlandırılmaktadır²⁵⁸.

1.1.3.2. Komutanda Bulunması Gereken Nitelikler

Siyâsetnâmelerde ordunun hiyerarşik düzeninde en önemli konumu işgal eden komutanın çeşitli meziyetlere malik olması gerektiği belirtilmiştir. Ebû Mansûr es-Seâlibî, hikmet ehlerinden birinin hükümdarına bir tavsiyesini aktararak, ordunun başına getirilecek kişinin belirlenmesi konusunda yönetme potansiyeli olanların seçilmesi gerektiğini aktarmaktadır. Buna göre bir kişi eğer çalışanlarını yönetebilme becerisine sahip ise ordu komutanlığı görevini de üslenebilir²⁵⁹.

El-Mâverdî, Sâsânî hükümdarı Erdeşîr'e ait hikmetli bir söz vesilesiyle komutanda bulunması gereken beş niteliği açıklar. Bunlar şu şekildedir: Olayların gerçek nedenini anlamak için basiret, problemler karşısında ilim, musibetlerin yıkamayacağı cesaret, vaat ve tehditleri yerine getirmede sadakat, mal dağıtmayı kolaylaştıracak cömertlik. El-Mâverdî bunlara, yerine getirilen görevin çıkarlarını kendi çıkarlarının üzerinde tutmak ve sevap ile övgüyü en üstün kazanç olarak bilmek şeklinde iki özellik daha eklemektedir. Son olarak bunların dönemin şartlarına göre değişkenlik gösterebileceğini de ilave etmektedir²⁶⁰.

Abdülhamid el-Kâtib ise, kalın ve gür sesli, saygın ve tanınan nitelikte birinin ordu komutanı olarak görevlendirilmesi gerektiğini aktarmaktadır. Yine ona göre komutan toplumda öne çıkan, çeşitli savaşlara katılmış, adı zaferler ile anılan, güç ve otorite sahibi, zeki, güvenilir, iyi bir savaşçı olmalıdır²⁶¹.

Siyâsetnâmelerde ordu komutanında güvenilirlik, tavizsizlik ve cesaret aranan nitelikler²⁶² olmakla beraber onun; en şerefli, akıllı ve saygı gören kişilerden olması gerektiği belirtilir²⁶³. Komutan askerine daima faydalı olup, ihsanda bulunmalıydı. Ancak bunları yaparken askerlerin ondan korkup saygı duyması için de heybetini gösterebilmeliydi²⁶⁴.

²⁵⁸ El-Mâverdî, *Yönetimin Esasları*, s. 73.

²⁵⁹ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 139.

²⁶⁰ El-Mâverdî, *Dürrü's-Sülûk*, s. 80, 82; El-Mâverdî, *Yönetimin Esasları*, s. 108-109.

²⁶¹ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 86.

²⁶² El-Cüveynî, a.g.e., s. 200.

²⁶³ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 505.

²⁶⁴ Keykâvus, a.g.e., II, s. 117.

Bedreddin İbn Cemâa, komutanın önderlik görevi gereği askerlerin en üstünü olması gerektiğinin altını çizer. Bunun yanı sıra komutanın huyları açısından en cesur, en metin, en iyi karar verebilen, ahlâkı en iyi, en cömert, harp ve idaresi, tuzak ve hileleri bilen, cesaret ve izzet-i nefis sahibi, atılgan ve cüretli, tavizsiz, boyun eğmeyen vasıfta olması gerektiğini de aktarmaktadır²⁶⁵. Komutan huyları noktasında emanete riâyet eden, gûnahtan sakınan, zevk ve eğlenceden uzak duran biri olmalıydı²⁶⁶.

Yusuf Has Hacib, ordu komutanının başarılı olabilmesi için doğru sözlü, yürekli, hile bilen, sabırlı ve kararlı olma şeklinde erdemli özelliklere sahip olması gerektiğini açıklamaktadır²⁶⁷. Bunlara ilave olarak komutanın düşmanın uykusunu kaçıran, çevik ve katı, tecrübeli, cesur, seçkin, yürekli, zeki ve düşünceli bir kişi olması lazım geldiğini de kaydetmektedir. Ayrıca komutanın cömertliğini de vurgu yapmaktadır. Zira askerlerin komutana yakınlık duyup etrafında toplanmasını, onun cömert kişiliğine bağlamaktadır. Ordu komutanının bir eliyle kılıç tutarken, öbür eliyle mal dağıtması icap ettiğini, çünkü cömertliğin komutanın ün salıp adının yayılmasına neden olacağını yazmaktadır. Yürekli ve onurlu, tavrı olumlu ve alçak gönüllü, mertlik, dış görünümü düzgün ve sert bir mizaca sahip olmanın komutanın diğer nitelikleri olduğunu ifade etmektedir²⁶⁸.

*Siyâsetnâmeler*de komutanın sahip olması gereken nitelikler, bazı hayvanlara ait özellikler ile ilişkilendirilmiştir. Buna göre komutan savaşta aslan gibi yürekli, bileği kaplan pençesi gibi olmalıydı. Ayı gibi azılı, domuz gibi inadı, kurt gibi gücü, öküz gibi kini bulunmalıydı. Tilkinin hilesine, devenin kinine, saksığanın tedbirine haiz olup kuzgun gibi hedefine odaklanmalıydı. Yine aslan gibi korumacı ve baykuş gibi gecelerini uykusuz geçirmeliydi. Tüm bu özelliklerin komutana savaşçı vasıflar kazandırarak, ona orduyu idare etme ve düşmana galip gelme salahiyeti kazandıracağı da aktarılmaktadır²⁶⁹.

Komutanın nitelikleri arasında tecrübe ve deneyim sahibi olmak da yer almaktadır. Komutan tecrübesi sayesinde savaş esnasında yaşanacak tüm ihtimaller

²⁶⁵ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 50.

²⁶⁶ Demirci, a.g.m., s. 230.

²⁶⁷ Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2323, 2324, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330.

²⁶⁸ Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2266, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2282, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2325, 4138, 4139, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2283, 2284, 2285, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299.

²⁶⁹ Yusuf has Hacib, a.g.e., Beyit: 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315. Ayrıca bkz. Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 184; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 505; İbnü't-Tıktaka, a.g.e., s. 53-54.

karşısında nasıl davranacağı konusunda bilgi sahibi olmalıydı. O, savaş sırasında tehlike ve ihtiyaçlar noktasında bilgili, savaş sıkıntılarını bilen, savaşın zorlu anlarında sabırlı, askere kendini sevdirebilen, katılıkta nefret ettirmeyen, heybetli, zorunlu olmadığı sürece çirkinliklere başvurmayan vasıfları kazanmalıydı²⁷⁰. Yine komutan güçlükler ile baş edebilen, ordusunda düzen yerleştirme konusunda yetenekli, düşmanlarının gaflet zamanlarını ve saklanılacak yerleri bilen, tehlikeleri sezebilme kudretini taşımalıydı²⁷¹.

Siyâsetnâmeler, yöneticilik görevini güç ve emanet şeklinde iki temele dayandırmaktadır. İbn Teymiyye, savaş komutanlığı görevindeki gücü, *savaş sanatına* dair unsurlar ile ilişkilendirmiştir. O gücün; cesaret, savaş tecrübesi, hile (oyun, taktik) -çünkü harp hiledir- ok atma, binicilik, dövüşme, hücum, geri çekilme şeklinde savaşın her türlüşünü gerçekleştirmekle ilgili olduğunu ifade etmektedir. Zira Allah, “*gücünüz yettiğinde onlara karşı kuvvet ve savaş atları hazırlayın*”²⁷² buyurmuştur. Yöneticilik görevindeki emanet ise, Allah’tan korkma, insanlardan korkmama ve Allah’ın âyetlerini para karşılığında satmamakla ilişkilendirilmiştir²⁷³.

Güç ve emanet niteliklerinin bir kişide aynı anda bulunması zor bir durumdur. Komutanlık görevinde ise kuvvet mutlaka bulunması gereken nitelikler arasında yer almıştır. Savaş komutanlığı görevine, fâcir²⁷⁴ de olsa güçlü ve cesur nitelikte olan kişi, güvenilir dahi olsa aciz ve zayıf olan bir kişiye tercih edilmelidir. Hatta güçlü olan günahkâr olmasa ve dinî konuda ondan daha üstün biri olsa da yine de güçlü ve inancı zayıf olan ordu komutanlığına daha layık görülmüştür²⁷⁵.

1.1.3.3. Komutanın Askerî Görevleri

İslâm tarihinde ordu komutanları seçilirken onların takvası değil, askerî potansiyel ve kapasiteleri göz önünde bulundurulmuştur. Onların deneyimli ve zeki kişiler olması gerekirdi. Dikkat edilen bir diğer husus ise her sefer için farklı bir komutanın seçilmesi idi. Bu şekilde tecrübeli ve yetkin komutanların sayısı da artmaktaydı. Ayrıca ordu işlerine dair alınacak kararlarda danışma ve istişare önemli

²⁷⁰ El-Cüveynî, a.g.e., s. 200; Sadî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan*, s. 58.

²⁷¹ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 50-51.

²⁷² Enfâl, 8/60.

²⁷³ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 39.

²⁷⁴ Fâcir’in, nasların çoğunda itaatten uzaklaşmanın nihaî noktası olan “kâfir”, bazı hadislerde de mümin olmakla birlikte “büyük günah işleyen kimse” anlamına geldiği ifade edilir, bkz. Osman Karadeniz, “Fâcir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XII, İSAM Yay., İstanbul 1995, s. 72.

²⁷⁵ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 40-41.

bir kaideydi²⁷⁶. Tüm bu önemli hususlar ve nitelikler ordu komutanına askerî görev ve sorumluluklar yüklemekteydi.

Ordu komutanı işlerini bir siyâset üzere yönetirdi. Bu sebeple *siyâsetnâmelerde* komutanın askerî görevleri gereği vazifesini belli bir siyâset doğrultusunda yürütmesi gerektiği aktarılmaktadır. Çünkü ordunun durumu ve meseleleri siyâsete bağlı yürütülür ve bu siyâset gereği idare edilmekteydi. Bunun neticesinde ordu başsız kalmaz ve askerler arasındaki bağıllık devam ederdi. Aslında komutanın askerî görevlerini bir siyâset üzere sürdürmesi, onun düşmanlarına karşı uygulayacağı politikanın da bir gereği idi. Zira *siyâsetnâmelerde* kötülere karşı görkem ve siyâset, iyilere hürmet göstermek gerektiği vurgusu hâkimdir²⁷⁷.

Ordu komutanının görevleri orduyu idare ve orduyu sevk etmek, harbi yönetmek ve düşmanla savaşmak ve onu kuşatmak, harbin tüm zorluk ve güçlüklerine karşı sabırlı olmak şeklinde verilmektedir²⁷⁸. Komutan, düşmanın kuracağı pusulara karşı uyanık olmak, hilelerden korunmak, dinlenme zamanlarında askerlerinin can ve mallarını muhafaza için alacağı önlemler ile yöneticilik (*siyâse*) ve refakatçilik (*hirâse*) görevlerini yerine getirmiş olur. Yine komutan düşmanını küçümsememeli ve ona karşı askerî görevi olan tedbiri elden bırakıp ihmalkâr davranmamalıydı. Düşmanın konaklayacağı yerleri araştırmak ve onlara saldırmak için suyu bol, havası uygun, korunaklı ve zafere ulaştıracak yerlerin tespiti gibi hususlar da ordu komutanının vazifeleri arasındaydı²⁷⁹.

Ordu komutanı meziyetleri gereği düşman üzerine yöneleceği zaman düşünce sahiplerine danışıp, görüşlerini alması gerekirdi²⁸⁰. Savaş meydanında da tedbirli hareket etmeliydi. Zira düşman, ordu komutanını bindiği atın veya sancağının renginden tanıyıp, onu öldürmek isteyebilirdi. Bu durumu önlemek adına komutan sahip olduğu bayrak, nişan ve alamet gibi onun kimliğini açıkça gösteren durumları gizlemeliydi. Ayrıca düşmanın hile ile onu öldürmesinin önüne geçmek için yerini saklamalıydı. Bunun için gece ve gündüz aynı çadırda kalmamaya özen göstermeli, yerini ve üniformasını değiştirmeliydi. Komutanın dikkatli olması gereken bir diğer

²⁷⁶ Muhammed Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, (Trc. Nazire Erinç Yurter), Beyan Yay., İstanbul 2019, s. 166.

²⁷⁷ Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2300, 2301, 2302, 2303.

²⁷⁸ El-Mâverî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 88-120.

²⁷⁹ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 100-101.

²⁸⁰ Ali İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 88.

konu savaşın durduğu zamanlarda karargâhından çıkıp meydanda dolaşmamaktı. Çünkü düşman askerleri arasında sağ kalan veya onu izleyenler tarafından öldürülme ihtimali bulunmaktaydı²⁸¹.

Siyâsetnâmelerde üzerinde durulan konulardan biri de komutanın bizzat savaşa katılması durumudur. El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye* isimli eserinde ordu komutanının savaşta en ön safta çarpışıp askeri şehit olmaya teşvik etmesinde iki amaç olduğunu açıklar. Bunlardan ilki, Müslümanları savaşa teşvik etmektir. İkincisi ise, düşmanı yenilgiye uğratmaktır²⁸². Ebû Mansûr es-Seâlibî ise *Âdâbü'l-Mülûk* adlı eserinde, komutanın askerleri arasında ümitsizliğin belirmesi ve yenileceklerini anladığı anda cesaret kaynağı olmak; düşmanın yenileceğini anladığı zaman galibiyet elde etmek; rütbece kendinden yüksek birinin sevgi ve saygısını kazanmak için ön saflarda savaşabileceğini belirtir. Ancak ona göre komutanın bu üç durum hariç savaş sırasında bizzat ordunun önüne geçmesi, askerlerine kumandanlık etmesi doğru değildir²⁸³.

1.1.3.4. Ordu Komutanı İçin Kullanılan Unvan ve Lakaplar

Ortaçağ İslâm *siyâsetnâme* kaynaklarında ordu komutanı için kullanıldığı tespit edilen unvanlardan biri *emîr*dir. Hulefâ-i Râşidîn dönemi başta olmak üzere Ortaçağ'da kurulan İslâm devletlerinde orduyu sevk ve idare eden komutanları için *emîr* unvanı kullanılmaktaydı. Ayrıca ilk etaplarda ordu, malî ve idarî görevleri olan ve fetih hareketlerine katılan valilere de bu unvan verilmiştir²⁸⁴. Benzer şekilde *siyâsetnâme* kaynaklarında askerî bir topluluktan sorumlu olan ordu komutanları için bu unvanın yer aldığı görülmektedir²⁸⁵.

Siyâsetnâme literatüründe ordu komutanı için kullanılan unvanlardan bir diğeri de *subaşı*dır²⁸⁶. *Sû* ya da *su* kelimesi “*ordu, asker*” anlamındadır. Orduyu sevk ve idare

²⁸¹ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 513-514.

²⁸² El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 98.

²⁸³ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 184. Ayrıca bkz. Keykâvus, a.g.e., II, s. 118.

²⁸⁴ Abdülazîz ed-Dûrî, “Emîr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XI, İSAM Yay., İstanbul 1995, s. 121-122; Kesik, a.g.e., s. 47.

²⁸⁵ Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 288; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 49; İbn Haldun, a.g.e., I, s. 472, 487.

²⁸⁶ Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2266; Keykâvus, a.g.e., II, s. 117; İbnü't-Tıktaka, a.g.e., s. 207.

etme işine “*sü başlamak*” denilir ve komutan anlamındaki “*subaşı*” kelimesi bu deyimden gelmiştir²⁸⁷.

Farsça *sipeh* (ordu) ile *sâlâr* (kumandan) kelimelerinin birleşmesinden oluşan *sipehsâlâr* unvanı da *siyâsetnâmeler*de ordu kumandanı için kullanılmıştır. *Sipehsâlâr* ordunun sevk ve idaresi, savaşa hazırlanması ve eğitimi gibi konulardan sorumluydu²⁸⁸.

Ayrıca *siyâsetnâmeler*de ordu komutanı ve iktâ sahipleri için *devle* kelimesi de kullanılmıştır. Bu kelimeye ilave olarak *Seyfüddevle*, *Hüsamüddeve*, *Zahirüddeve* gibi lakaplar da kullanılmıştır²⁸⁹.

1.1.4. Vali (Emîr)

İslâm tarihinde Hulefâ-i Râşidîn döneminde ordu komutanları *emîrî’l-ceyş* ya da *emîrî’l-cünd* olarak isimlendirilirdi. İllerin mülki idaresinden sorumlu olan valiler aynı zamanda fetihler gerçekleştiren komutanlar oldukları için *emîr* ya da *âmil* olarak adlandırılmaktaydı²⁹⁰. Bu valiler geniş idarî ve askerî yetkilere sahip olmakla beraber, ayrıca ordu komutanlarıydı. Onlar seferlere katılma ve iktâları imar etmekle görevli kişilerdi²⁹¹. Askerî vali konumunda olan valiler ya orduya bizzat komutanlık eder ya da başka birini kendi adına görevlendirirlerdi²⁹².

İslâm’ın ilk zamanlarında başlayan fetih hareketleri ile birlikte, komutanlar fetih için gönderilecekleri yere gitmeden önce vali olarak atanırlardı veya gidecekleri yerin fethi gerçekleşirse oranın valisi olacağı vaat edilirdi²⁹³. Halife tarafından tayin edilen vali, atama şekline göre genel vali ve özel vali olmak üzere ikiye ayrılırdı. Genel valilik de kendi içerisinde serbest bir tayinle oluşan genel valilik ve istilâ yoluyla zorunlu ve tanıma ile oluşan valilik şeklinde ikiye ayrılmaktaydı.

²⁸⁷ Mücteba İlgürel, “Subaşı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, İSAM Yay., İstanbul 2009, s. 447; Kesik, a.g.e., s. 47; Nevzat Keleş, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Asayiş*, Sakarya Üniversitesi Yay., Ankara 2022, s. 40.

²⁸⁸ Erdoğan Merçil, “Sipehsâlâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, İSAM Yay., İstanbul 2009, s. 259; Çalimli, a.g.t., s. 216, 257.

²⁸⁹ Nizâmülmülk, a.g.e., s. 181.

²⁹⁰ Şeşen, *İslam Medeniyeti*, s. 35; Mustafa Özkan, *Dört Halife Dönemi: Siyasî, Sosyal, Kültürel ve İktisadî Hayat*, Fecr Yay., Ankara 2017, s. 149.

²⁹¹ Şeşen, *İslam Medeniyeti*, s. 63, 361.

²⁹² Terzi, “Ordu”, s. 360.

²⁹³ Zeydân, a.g.e., I, s. 194.

Serbest tayin ile görevlendirilen vali, sorumluluğunda olan bölgenin idaresi noktasında kamu işlerine dair tam bir yetkiye sahipti. Onun görevlerini yedi başlıkta toplamak mümkündür. Mahkeme işlerine bakmak ve sorumlu görevlileri atamak; vergileri toplamak, bunun için gerekli memurları tayin etmek ve toplanan vergileri dağıtmak; dinî emirleri uygulamak ve halkı korumak; suçluları cezalandırmak; cemâate imâm olmak; hacca gidenleri yolcu etmek ve geride bıraktıklarını dönecekleri zamana kadar korumak. Valinin yerine getirmekte yükümlü olduğu yedinci görevi ordu ve askerî işlere dairdir. Sorumlu olduğu bölgenin ordularını sevk ve idare etmek, belirlenen oranda askerlerin maaş, yiyecek ve içeceklerini temin etmekle mükellefti. Şayet bu valinin görev bölgesi düşman devleti ile sınır ise ve düşman tehlikesi söz konusuysa sekizinci bir vazifesi daha olurdu. Bu da düşman ile savaşmak, savaş neticesinde ele geçirilen ganimetleri dağıtmak ve yine bu ganimetlerden beşte birini hazine adına ayırmaktı²⁹⁴.

İstilâ valiliği, bir bölgenin asker zoruyla ele geçirilmesi sonucu o bölgenin idaresinin, mütegalibine verilmesi neticesinde oluşan mecburî valiliktir. Bu valiler idarî işlerde serbest ve kendi istedikleri şekilde hareket edebiliyorken, dinî işler noktasında halifeye bağlıydılar²⁹⁵.

Özel valilik ise, bir ordu ya da toplumu sevk ve idare etmek, toplumun haklarını korumak, yasaklı konulara halkın uymasını sağlamak gibi işler için görevlendirilen valilerdi. Bu çeşit valiliğin adlî, mahkeme, vergi, zekât toplama şeklindeki görevleri yerine getirmeye yetkisi yoktu. Bu işler onun yetki alanı dışındaydı. Özel valinin sorumlu olduğu bölge, düşman sınırındaysa halifenin izni olmadan o bölgedeki düşmanlar ile savaşamazdı. Ancak düşmanın ani saldırısı karşısında halifenin onayını bekleyecek zamanı yoksa savaşabilme yetkisi vardı. Zira onun bir görevi de İslâm'ı ve toplumu iç ve dış tehlikelere karşı korumaktı²⁹⁶.

Ordunun komuta kademesinde yer alan görevlilerden olan valinin bazı özelliklere sahip olması gerekirdi. *Siyâsetnâme* yazarlarından Zencânî, Hz. Ömer'den aktardığı ifadeler ile valinin sahip olması gereken vasıfları belirtir. Buna göre bir vali akıllı, hemen aldanmayan, himmeti çok, katılığa ulaşmayan sertlik, zaafa düşmeyecek

²⁹⁴ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 78-79; Zeydân, a.g.e., I, s. 196-197.

²⁹⁵ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 85-86; Zeydân, a.g.e., I, s. 199.

²⁹⁶ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 82-84; Zeydân, a.g.e., I, s. 200.

yumuşaklık, israfa götürmeyecek cömertlik ve Allah yolunda kınanmaktan korkmayan vasıfta olmalıydı. Ayrıca vali adil, kararlı, ahlâklı, doğru anlayışlı, halis niyetli, zalimlere karşı sert, mazlumlara merhametli olma niteliklerini taşımalıydı²⁹⁷.

1.1.5. Diğer Askerî Görevliler

Ortaçağ *siyâsetnâmelerinde* ordu ve askerî işler konusunda sorumlu olan bir diğer görevliye *arîf* denilirdi. Sözlükte “bilen kimse” mânasına gelen *arîf*, askerlerin durumunu ve haberlerini devlet başkanına iletmekle görevliydi. Bu kelimenin askerî ve idarî bir terim olarak kullanılması, *arîflerin* yönetiminden sorumlu oldukları askerî topluluğun mevcut durumlarını bilmesi ve bu durumları üst yöneticilere bildirmeleri nedeniyledir²⁹⁸. *Arîf*, her on veya daha fazla askere komutanlık ederdi²⁹⁹. Öte yandan sadece orduyu komuta etme görevi yoktu. Aynı zamanda askerlerin maaşını ödeme ve bunları bir deftere kaydetme, sorumluluğundaki askerlerin anlaşmazlıklarını çözme işlerinden de sorumluydu. *Arîflerin* güvenilir ve takva sahibi olmasına dikkat edilirdi³⁰⁰.

Askerî görevlilerden bir diğeri de *nakîb* idi. *Nakîb* sözlükte “hayırlı, seçkin kişi; bir topluluğun başkanı, vekili, kefil, emini” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise; siyasî, içtimaî, askerî ve dinî konularda sorumlu olan üst düzey görevli şeklinde nitelendirilmektedir³⁰¹. *Siyâsetnâmelerde* *nakîb*, ordu ve askerî işlerde sorumluluğu olan görevliler arasında zikredilir. *Arîften* daha üst bir unvan olan *nakîb*, İslâm devletlerinde her on *arîfe* komutanlık etmek için tayin edilirdi³⁰².

²⁹⁷ Zencânî, a.g.e., s. 234-236.

²⁹⁸ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 86; Fahrettin Atar, “Arîf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, III, İSAM Yay., İstanbul 1991, s. 360.

²⁹⁹ Zeydân, a.g.e., I, s. 228.

³⁰⁰ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 86; Atar, a.g.e., s. 360.

³⁰¹ Gülgün Uyar, “Nakib”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXII, İSAM Yay., İstanbul 2006, s. 321.

³⁰² Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 86; Zeydân, a.g.e., I, s. 229.

2. BÖLÜM: ORDU VE ASKER

2.1. MÜLKÜN TEMELİ ORDU VE ASKER

Sözlük anlamı “hakanın oturduğu şehir, otağının kurulduğu yer” olan Türkçe ordu sözcüğünün Arapça karşılığı *ceyş*, *cünd*, *asker* ve *hamîs*dir. Bu kelimenin Farsça karşılığı ise *leşker*dir. Ordu kelimesinin yerine kullanılan *ceyş* ve *cünd* “savaşmak için bir araya gelen insan topluluğu ve yardımcıları”, *asker* kelimesi ise “bir araya gelmek toplanmak” anlamını taşımaktadır³⁰³. İnsan, teşkilât, teçhizat gibi unsurlar orduyu meydana getiren temel bileşenlerdir³⁰⁴. Ordu ve asker bir devletin kurulmasında ve varlığını sürdürmesinde önemli bir etkidir. Yine devletin idare edilip ve siyâsetinin şekillenmesinde etkili bir role sahip olduğundan³⁰⁵, bu bölümde *siyâsetnâmeler*de yer alan ordu ve bileşenlerinin önemi, idaresi ve özellikleri gibi meseleler üzerinde durulacaktır.

2.1.1. Ordu İstihdamı ve Zorunluluğu

*Siyâsetnâmeler*de mülkün üzerine kurulduğu iki esastan birinin *ordu* ve *asker*, diğerinin ise *mal* ve *para* olduğu vurgulanır. Bir devlet için bu iki esasın birlikte var olması zorunludur. Çünkü ordunun ayakta kalması ve devletin diğer ihtiyaçlarının temin edilebilmesi mal ve para ile mümkündür³⁰⁶. Ordu halkın korunacağı kale mesabesindedir. Dolayısı ile ordu *siyâsetnâmeler*de “bir hükümdarın politikasının nirengi noktası, saltanat kadehinin kulpu, savaştaki başarısının yularıdır” şeklinde betimlenmektedir. Asker ise, hükümdarın siyâset alanındaki başarısının anahtarı, askerî başarısının omurgası hükmündedir³⁰⁷.

Hükümdarın uyguladığı politikanın başarılı olması orduya bağlıydı. Bu nedenle savaşlardaki başarının ilk şartı da ordudur. Ordunun haiz olduğu bu önem, hükümdarın saltanatının dayanağı şeklinde telakki edilmektedir³⁰⁸. Ordunun görevi Müslümanları korumak, yolların güvenliğini sağlamak, düşman saldırısına karşı sınır bölgelerini muhafaza etmektir³⁰⁹. Tüm bu gerekçeler mülkün devamı için bir ordunun varlığını zorunlu kılmıştır. Çünkü bir ülkenin tehlike, afet ve belalar karşısında güvenliğini

³⁰³ Terzi, “Ordu”, s. 357.

³⁰⁴ Mehmet Altay Köymen, “Selçuklu Ordusu”, *Belleten*, Cilt. 52, Sayı. 202, Ankara 1988, s. 93.

³⁰⁵ Keleş, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Asayiş*, s. 97.

³⁰⁶ İbn Haldun, a.g.e., I, s. 558.

³⁰⁷ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 86.

³⁰⁸ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 83.

³⁰⁹ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 357.

sağlaması ordunun varlığıyla mümkündür³¹⁰. Ordunun bulunmaması durumunda düşman cesaretlenir, fesat yayılır, şer'î hükümler uygulanmaz, dinî incelikler görmezden gelinirdi. İslâm'ın korunmadan mahrum olması, dinî temellerin sarsılmasına ve ilkelerinin zarar görmesine neden olacaktı³¹¹. Bu sebeple ordu istihdamı ve sınırların korunması en önemli ve öncelikli işler arasında aktarılmaktadır³¹².

Ülkelerin dayanakları arasında sayılan orduyla ilişkili olarak mal ve savunmaya da dikkat çekilmektedir. Ordu ve askerin donatılması, sınırların korunması, savunma araç ve gereçlerinin hazırlanması gibi durumlar tamamen hazine ile olanaklıydı. Hayatî öneme sahip savunma görevi ise sular, dağlar, çöl ve sahralar, kale ve ordu şeklinde beş durumla mümkündür. Bunlar arasında ülkenin savunmasında esas etkili olan ordu ve kaleydi. Kalelerin korunması asker ile gerçekleşirken, askerin güçlenmesi de mal ile olanaklıydı. *Siyâsetnâmelerde* hükümdar, ordu ve mal birlikteliği sıklıkla vurgulanan bir durumdur. Bu üç unsurun başarısı ve varlığı birbirleriyle ilintilidir. Nitekim “ordusuz hükümdar olmaz. Malsız ordu olmaz. Tebaasız (millet fertleri olmaksızın) mal olmaz. Ve adâlet olmayınca da tebaa olmaz!” ifadesi bu birlikteliği özetlemektedir³¹³.

Siyâsetnâmelerde ordu tebaanın kalesi, yöneticinin güzelliği, dinin gücü ve güvenliği temin etme yöntemi olarak görülmüştür. Tebaanın ayakta kalıp varlığını devam ettirmesi ordu ile mümkündür. Ordunun varlığını sürdürmesi ise mal ile gerçekleşeceği vurgulanmaktadır³¹⁴.

2.1.1.1. Ordu Sayısı

Siyâsetnâmelerde orduya dair üzerinde durulan konulardan biri de sayıdır. Bununla alakalı olarak en iyi dost dört, en iyi akıncı grubu dört yüz, en iyi ordunun dört bin kişiden oluştuğu dile getirilmektedir. Ancak üzerinde ittifak edilen ordu sayısı

³¹⁰ El-Cüveynî, a.g.e., s. 180.

³¹¹ El-Cüveynî, a.g.e., s. 220.

³¹² Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 57.

³¹³ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 43-45; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 89-91; Şeyzerî, *Yöneticinin Nitelikleri*, s. 42-44. *Siyâsetnâme* kaynaklarında Horasan ve Türk ordularından övgü ile bahsedilir. Bu iki ordunun itaat eden, savaş sanatı inceliklerini bilen, orduları çekip çevirmede yetenekli oldukları aktarılır, bkz. İbnu'l-Mukaffa, a.g.e., s. 102; Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 151-152; Demirci, a.g.m., s. 227.

³¹⁴ Eş-Şerîf er-Radî, a.g.e., s. 317.

on iki bin kişiliktir. Bu sayıdaki bir orduyu hiçbir hükümdarın mağlup etmesinin mümkün olmadığı söylenmektedir³¹⁵.

Ordu Müslümanları düşman tehlikesine karşı koruduğu için haklı bir gerekçe olmaksızın sayısı azaltılamazdı. Ordudan ayrılmak isteyen askerin talebi ihtiyaçlar doğrultusunda değerlendirilirdi. İhtiyaç varsa talebi kabul edilmez. Ancak geçerli bir sebep olduğu takdirde ihtiyaç zamanında da ayrılabilirdi³¹⁶. Ordu sayısını çoğaltmak hem düşmana karşı yapılacak hazırlıklar kapsamında değerlendirilir hem de tedbir almanın gereği idi. Ordu istihdamı ve askerlerin sayısını arttırmak Hz. Peygamber'in uygulamaları arasında yer almaktaydı. Bu yönüyle sünnet kapsamında ve İslâm'ın önemli maslahatları arasında değerlendirilmektedir³¹⁷.

Siyâsetnâmelerde ordu sayısı konusunda üzerinde durulan diğer bir husus, ordunun sayıca çok olmasından ziyade nitelikli olmasıydı. Ayrıca asker sayısı az olunca aralarındaki birlik ve beraberliği sağlamak daha kolay olacaktı³¹⁸. Zafer ve ganimete ulaşmada asıl önemli olan sayı değil savaşın inceliklerini bilen askerlerin bulunmasıydı³¹⁹. Yine zaferin az ve çok olmaktan ziyade, Allah'ın yardım vaadi neticesinde gerçekleştiği aktarılmaktadır. Çünkü İslâm ordusu Allah'ın üstün kılıp, yardım ettiği bir ordu olarak kabul edilmektedir³²⁰. Bu açıdan orduyu başarıya ulaştıran etkenlerden birinin de manevî güç olduğu söylenebilir.

Nitekim emrinde dört yüz bin kişilik ordular bulunan kimi devletlerin veya hükümdarların kendilerine yakın bölgelere dahi seferler gerçekleştiremedikleri aktarılmaktadır³²¹. Bu sebeple *siyâsetnâmelerde* fazla askerin gereksiz olduğu, bunun yerine seçkin, cesur ve tam olarak teçhiz edilmiş askerlerin olması gerektiği vurgulanmıştır. Zira kalabalık ordu liderden yoksun olur, idaresi güçleşir ve karışıklıklar baş gösterir. Bu durumun askerlerin cesaretini de yok edeceği ifade edilmektedir³²².

³¹⁵ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 179; Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2334, 2335; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 518; Çalimli, a.g.t., 173, 216. Ayrıca Yusuf Has Hacib ordu sayısı için bin tümen sayısını ifade etmektedir, bkz. Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 285, 1957, 1981, 3009.

³¹⁶ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 388.

³¹⁷ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 57.

³¹⁸ Çalimli, a.g.t., s. 217.

³¹⁹ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 508-509.

³²⁰ Eş-Şerîf er-Radî, a.g.e., s. 152-153.

³²¹ İbnü't-Tiktaka, a.g.e., s. 37.

³²² Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2332, 2333, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341.

2.1.1.2. Ordunun Farklı Milletlerden Oluşturulması

Siyâsetnâmelerde orduyu teşkil eden askerlerin aynı ırka mensup olup olmaması konusunda bir görüş birliği yoktur. İncelemeye tabi tutulan *siyâsetnâme* kaynaklarında ordunun mütecanis askerlerden müteşekkil olması gerektiğini söyleyenler olduğu gibi, farklı milletlerden müteşekkil olması gerektiği de dile getirilmektedir.

Ordunun türdeş topluluklardan meydana getirilmesinin yararlı olduğunu belirten görüşün gerekçesi, birlik ve beraberliğin ancak aynı soya mensup askerler arasında gerçekleşebileceği yönündedir. Buna göre birliği sağlanan aynı millete mensup dört bin askerle ulaşılan zaferler, farklı milletlerden oluşan dört yüz bin askerlere kıyasla daha fazladır. Bu sebeple askerler tek yürek ve tek ırktan oluşturulmalıydı³²³. Çünkü savaşta kahramanlık göstermek aynı soya mensup ve aynı dili konuşanlara özgü bir durumdu. Bir asker kendi soydaşının esir düşmesini kabullenemez ve bunun için gayretle mücadele eder³²⁴.

Ordunun farklı milletlerden oluşturulması gerektiğini söyleyen ikinci görüşün gerekçesi ise, savaş sırasında her asker kendi soyunun itibarını korumak adına gayret gösterip, iyi anılmak isteyeceği için daha fazla azimli olur şeklindedir. Bu noktada milletler arasındaki rekabet duygusu savaşın seyrini etkileyecektir. Ordunun aynı soydan oluşturulması tehlikeliydi. Bu durumda askerlerin gayreti azalır ve karışıklıklar baş gösterir. Bu hususta *siyâsetnâmelerde* ordunun hangi milletlerden oluştuğu, her milletin hangi askerî özelliği ile ön plana çıktığı ve sayıları gibi konularda da bilgiler mevcuttur³²⁵.

2.1.2. Orduyu Teşkil Eden Askerî Sınıflar

2.1.2.1. Süvari

İslâmiyet'in ilk zamanlarında savaşmaya izin verilince, ordu gönüllü olarak savaşmak isteyenler tarafından oluşturulmuştur. Savaşa gidileceği zaman yapılan duyuru neticesinde savaşa katılmak isteyenlerin isimleri kaydedilirdi. Gönüllü olarak savaşa katılan bu kişiler ganimetlerden pay alırdı. Bunun dışında düzenli aldıkları bir maaşları yoktu. Ancak Hz. Ömer zamanında takip edilen cihâd politikası düzenli bir ordunun kurulmasını gerektirmiştir³²⁶.

³²³ Çalimli, a.g.t., s. 216-217.

³²⁴ Sadî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan*, s. 59.

³²⁵ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 179; Nizâmülmülk, a.g.e., s. 124.

³²⁶ Özkan, a.g.e., s. 147-148.

Bu süreçten sonra kurulan İslâm devletlerinde ordu, “*mürtezika*” (maaşlı) olarak isimlendirilen nizamî ve daimî statüde mesleği askerlik olan kişilerden oluşturulmuştur. Bununla birlikte gönüllü askerlik uygulaması devam ettirilmiştir. Bu gruptaki askerler ise “*mütetavvia*” (gönüllü) olarak isimlendirilmiştir³²⁷.

Daimî askerler “*süvari*” ve “*piyade*” olmak üzere iki bölümden oluşmaktaydı³²⁸. *Siyâsetnâmelerde* ordunun branşlara göre sınıflara ayrılması, bölükler halinde gruplandırılması ve ilgili askerler için atların tahsis edilmesi gerektiği aktarılmaktadır³²⁹. Bu sınıflardan olan *süvariler* atlı sınıfı teşkil etmekteydi³³⁰. Zira *süvari*, at üzerinde savaşanlar demektir³³¹. Zırh, kılıç, mızrak, savaş baltası ve kargı *süvarilerin* kullandığı silâhlardandı. Yine onlar başlarına “*fûlâzî*” olarak isimlendirilen, kerkenez ve akbaba tüyleriyle süslenmiş miğfer takarlardı³³². *Süvarilerin* yüz kişiden oluşacak şekilde gruplanması ve her grubun başına da bir komutan tayin edilmesi gerektiği ifade edilmektedir³³³.

Süvariler hızlı hareket edebilme kabiliyetine sahip oldukları için Müslümanların önem verdiği bir askerî sınıftı³³⁴. *Süvariler* at üzerindeyken yavaş, cesur, kıvrak, yumuşak, şefkatli, faziletli ve akıllı olabilme niteliklerini taşımalıydı. Ayrıca atları çevik, alıcı, hızlı hareket eden, yumuşak huylu, maharetli ve güçlü olmalıydı³³⁵.

Siyâsetnâmelerde askerî hazırlıklar konusunda ilk sıralarda *süvari* ve savaşçıların belirlenmesinin yer aldığı görülmektedir. Bu konuda bazı hususlara dikkat etmek gerekmekteydi. *Süvariler* güçlü, deneyimli, iyi kılıç kullanan, savaş tecrübesi olan kişiler arasından seçilmeliydi. Yaş olarak ne genç ne de yaşlı olmayıp, cesur askerlerin olması vurgulanır. Yine onlar yürekli, bağlılık, izzet ve şerefın ne olduğunu bilecek özellikte olmalıydı. Hükümdarın *süvarilerin* at ve silâh temin etme işleriyle

³²⁷ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 89-90; Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsiler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I, İSAM Yay., İstanbul 1988, s. 39; İsmail Yiğit, “Emevîler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XI, İSAM Yay., İstanbul 1995, s. 95; Ramazan Şeşen, “Eyyûbîler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XII, İSAM Yay., İstanbul 1995, s. 25; Erdoğan Merçil, “Gazneliler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIII, İSAM Yay., İstanbul 1996, s. 483; Şeşen, *İslam Medeniyeti*, s. 133, 361; Zeydan, a.g.e., I, s. 217.

³²⁸ Kayabalı ve Arslanoğlu, a.g.m., s. 974; Şeşen, *İslam Medeniyeti*, s. 133.

³²⁹ El-Cüveynî, a.g.e., s. 194.

³³⁰ Mustafa Zeki Terzi, *Emeviler ve Abbasiler Döneminde Askeri Teşkilât*, Üniversite Yay., İstanbul 2021, s. 186.

³³¹ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 267.

³³² Terzi, “Ordu”, s. 360.

³³³ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 99-100.

³³⁴ Şeşen, *İslam Medeniyeti*, s. 76.

³³⁵ Çalimli, a.g.t., s. 124.

bizzat ilgilenmesi konusu da *siyâsetnâmeler*de aktarılan hususlar arasında yer almaktadır. Atları soylu ve çevik Arap atlarından, silâhları ise sağlam ve gelişmiş savaş araçlarından tercih edilmeliydi. Ordunun hizmet sınıfı ve *piyadelerin* yaptığı işler, *süvarilerin* görevleri kapsamı dışında bulunmalıydı. Zira *süvarilerin* her biri ayrı sorumluluklara sahip, disiplinli ve her an hazırlıklı olan bir askerî sınıftı³³⁶.

*Siyâsetnâmeler*de *süvariler* konusunda aktarılan bir diğer husus, bu mesleğin aile büyükleri tarafından yapılmış olmasıdır. Seçilecek *süvarinin*, baba ve dede mesleği de askerlik olmalı veya devlet kökenli olmaları gerekirdi. Bu konuya dair araştırma yapılmalı ve tedbirli olunmalıydı. Çünkü bu mesleğin incelikleri, asker ve devlet kökenli aile büyüklerinden öğrenilebilirdi. Şayet askerlik kaideleri öğrenilmemiş ise bu diğer asker ve mübârizler ile sorun yaşanmasına neden olurdu³³⁷.

2.1.2.2. Piyade

Orduyu teşkil eden diğer bir askerî sınıf *piyadedir*. *Piyadeler* miğfer, zırh, mızrak, kılıç, kalkan, ok ve yay ile teçhiz edilmiştir. Bu sınıftaki askerlere *yaya* ismi de verilmektedir. Onlar düşman askerine karşı koyabilmek için en iyi şekilde hazırlanırdı. Bu askerî sınıf önlü ve arkalı olacak şekilde birbirine yakın dizilip saflar halinde düzen alırdı.

Piyade sınıfı içerisinde en önemli unsur okçulardı. Yine bu sınıf savaşa gideceği zaman *Kur'ân-ı Kerîm*'den âyetler okurdu. Hücum edileceği zaman ise tekbir getirip, davul çalardılar³³⁸. İncelemeye tabi tutulan *siyâsetnâmeler*de *piyadelerin* varlığından söz edilirken³³⁹ onların görevleri ve özelliklerine dair herhangi bir ayrıntı verilmemektedir.

2.1.2.3. Keşif Kolu

Savaş zamanlarında düşman ordusu hakkında bilgi elde etmek için gönderilen askerî birliğe *keşif kolu* denilir³⁴⁰. *Keşif kolu* sayesinde düşmanın kurmuş olduğu pusuları öğrenmek, ani baskınlar için düzenlenen tuzaklara engel olmak, tehlikeli yerlerden askerî korumak mümkün olmaktadır. Bu şekilde dinlenme zamanlarında da

³³⁶ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 98-100.

³³⁷ Çalimli, a.g.t., s. 79.

³³⁸ Terzi, *Askerî Teşkilât*, s. 185-186.

³³⁹ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 88-89; El-Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 267; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 517-518; Ebu Necîb Sühreverîdî, a.g.e., s. 234; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, a.g.e., s. 264.

³⁴⁰ Koca, a.g.e., s. 119.

askerlerin can ve mal güvenliği sağlanabilmektedir. Yine düşman sınırlarında olan kuvvetler çok sayıda ve güçlü düşman birliği ile karşılaşır derhal saldırıya geçmeyip, takviye birliklerini beklemesi gerektiği söylenmektedir³⁴¹.

Keşif kolu, ordunun hareketli gözcü birlikleri olarak işlev gördüğü için *siyâsetnâmelerde* bu askerlerin nitelikleri konusunda dikkat edilmesi gereken hususlara vurgu yapılmıştır. Buna göre *keşif kolunda* görev alacak askerler tecrübeli, atları hızlı, çevik ve iyi toynaklı olmalıydı. Yolculuk esnasında yeterli silâh, ekmek ve su bulundurmaları gerekmektedir. Şartlara bağlı olarak at sırtında veya yaya olarak da yolla devam edebilmeliydiler. Bu birlikler arasındaki iletişim iyi olmalı ve toz kaldırmamak için yavaş hareket etmeliydiler. Komutan veya hükümdarı haberdar etmek amacıyla gönderilecek askerin akıllı, sakın ve kargaşa çıkarmadan bu görevi yerine getirmesi icap etmekteydi. Aksi bir durum ordu içerisinde kargaşa ve telaşa neden olabilir ya da yenilgiye yol açabilirdi. Yine askerler arasında savaş öncesi çözümlerin önüne geçmek için her gün *keşif kolunun* nöbet ile vazifelendirilmesi gerektiği de belirtilmektedir. Onları güzel sözler ve vaatlerle işlerini gayretli ve istekli yapmaya teşvik etmek gerektiği dikkat edilecek hususlar arsında zikredilmiştir³⁴².

2.1.2.4. Casus ve Haberciler

Siyâstnâmelerde düşmanın durumunu, konaklayacağı yerleri, amaçlarını belirlemek ve onlara karşı zafere ulaştıracak yol ve yöntemleri belirlemek için *casusların* görevlendirilmesi gerektiği söylenmektedir³⁴³. Çünkü savaşın en etkili hileleri arasında casusluk faaliyetleri gelmekteydi. Düşman arasına yerleştirilen *casuslar* vasıtasıyla temin edilen bilgiler sayesinde düşmandan korunmak mümkün olabilmektedir. Yine bu yöntemle düşman arasında yenilgi haberleri yayılabilir veya psikolojik harp yürütülebilmektedir³⁴⁴. Başka bir ifadeyle düşman stratejisine karşı hamle geliştirmek güvenilir nitelikteki *casuslardan* alınan bilgiler ile mümkün olabilmektedir³⁴⁵.

Düşman hakkında haberlere ulaşmak için görevlendirilen bu askerler cesaret, dikkat ve şiddet özelliklerine sahip olmalıydı. Bunlar arasında sakat, nezle olan, sürekli

³⁴¹ Ebu Necîb Süheverdi, a.g.e., s. 206, 209.

³⁴² Çalimli, a.g.t., 173-174.

³⁴³ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 75.

³⁴⁴ Muhammed b. Turtuşî, a.g.e., s. 521.

³⁴⁵ Ebu Necîb Süheverdi, a.g.e., s. 206-207; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 242.

öksüren, burnunu çeken ve ses çıkaran kişiler bulunmamalıydı³⁴⁶. Ayrıca ifade edilen bilgiler arasında *casus*ların akıllı, doğru sözlü, yöneticilerinden bilgi gizlemeyecek şekilde güvenilir nitelikte olması da yer almaktadır³⁴⁷.

2.1.3. Asker ve Eğitimi

2.1.3.1. Askerin Nitelikleri

Saltanat, siyâset, fetihler gerçekleştirmek, asker konuşlandırmak ve adâlet gibi konuların idaresinden hükümdar sorumluydu. Bu gibi konular, asker ve at olmadan idare edilemezdi. Bu nedenle asker ve at bir hükümdar ve ordu komutanının olmazsa olmaz vasıtalarıydı³⁴⁸. Bu gerekçelere binaen *siyâsetnâmeler*de askerin sahip olması gereken bazı niteliklere yer verilmiştir. Buna göre fiziksel özellikleri itibariyle savaşta yararlı olabilecek bir askerin bedenen kuvvetli, kemikleri güçlü, omuzları geniş, elleri büyük olmalıydı. Sayılan bu alametleri taşıyan kişiler kahraman, beğenilir ve hak tanır nitelikte olurdu³⁴⁹.

Yine *siyâsetnâmeler*de hikmet ehlinde aktarılan bilgiler ile askerlerin taşımaları lazım gelen karakter ve huylar, bazı hayvanlar ile özdeşleştirilerek de açıklanmıştır. Bu bağlamda askerlerin savaş zamanı aslanın korkusuzluğu, kaplanın kibri, ayının cesareti, domuzun inatçılığı, kurdun ısrarı, karıncanın gücü, eşeğin sabrı, köpeğin vefası, horozun fırsatçılığı ve turnanın koruyuculuğuyla hareket etmesi lazım geldiği bildirilmektedir. Askerlerin ayırıcı olan bu temel belirtileri, onların savaşta sabırlı, cesaretli, korkusuz, düşmana tevazu göstermeme, saldırı halinde olma ve fırsatları değerlendirme gibi davranışlarını belirleyen ana özellikler olduğu aktarılmaktadır³⁵⁰.

Hükümdar ve ordu komutanının, işlerini iyi yapacak ve itaat edecek askerleri tanımaları gerekmektedir³⁵¹. Her askerin soy, şekil, ait oldukları kavim, huy ve yaratılışları bilinmeli; askerlik mesleği için liyakatli olmayanlara, gönül ve hatır gibi gerekçeler ile görev verilmemeliydi. Bunun yanı sıra askerlik için yiğit olan kişilere iyi davranılmalıydı. Bu sayede verilecek emirleri uygulamaları kolay olacaktı³⁵².

³⁴⁶ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 184.

³⁴⁷ Çalimli, a.g.t., s. 174; Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 183.

³⁴⁸ Çalimli, a.g.t., s. 30.

³⁴⁹ Keykâvus, a.g.e., I, s. 221-222.

³⁵⁰ Çalimli, a.g.t., s. 224.

³⁵¹ Çalimli, a.g.t., s. 254.

³⁵² Merçil, “Pendnâme Tercümesi”, s. 230.

Siyâsetnâmelerde hükümdarın başarısının, askerlerin erdemli ve cesur nitelikte olmasıyla mümkün olduğu da ifade edilmektedir. Çünkü askerler bir hükümdarın kanadına benzetilir ve hükümdarın kanatları olmadan uçamayacağı açıklanır. Bu sebeple hükümdarın gücü askerleri ile belli olmaktaydı ve onlar aracılığı ile işlerini idare edebilmekteydi³⁵³.

2.1.3.2. Askerin Cezalandırılması

2.1.3.2.1. Ceza Gerektiren Fiiller

Siyâsetnâmelerde ordu içerisinde disiplinin sağlanması amacıyla askerin cezalandırılmasını gerektirecek eylemlerin neler olduğu da aktarılmaktadır. Öncelikle hükümdarın veya komutanın *nakîb* ya da vekilleri aracılığıyla suçların türleri ve bunlara verilecek cezalara dair askeri bilgilendirmesi; sonrasında ise belirli aralıklarla tellal vasıtasıyla bu hususların hatırlatılması gerektiği ifade edilmektedir. İbret olması ve olası suçlara engel olması maksadıyla her suç mutlaka cezalandırılmalıydı³⁵⁴.

Bir komutanın yönetiminde bulunan askerî grubun, onun emirlerine riâyet etmesi ve ona itaat etmesi gerektirir³⁵⁵. Bunu yapmalarındaki gerekçe düşüncelerin ortak bir paydada birleşmesi, ordunun birlik ve beraberliğinin sağlanması içindir. Çünkü iyiliğin gerçekleşmesi birliğin oluşmasıyla mümkündür³⁵⁶. Yine *siyâsetnâmelerde*, “Allah’a ve Peygamber’ine itaat edin; çekişmeyin. Yoksa korkar, başarısızlığa düşersiniz ve kuvvetiniz gider”³⁵⁷, âyetine atıf yapılarak askerlerin komutanlarına muhalefet etmemeleri gerektiği öğütlenmektedir. Zira ihtilafın, zafere engel teşkil ettiği gibi zaferin de ittifakla olduğu bildirilmektedir³⁵⁸.

Bu sebeple askerlerin komutanları hakkında olumsuz konuşmaları, saygısızlık ve haddi aşma anlamına geldiğinden cezalandırılmalarını gerektiren konulardandır³⁵⁹. Çünkü komutanların önemsenmemesi, emirlerine itaat edilmemesi hükümdarın politikalarına zarar verirdi. Bu bir anlamda hükümdarın otoritesini ve kararlarını hafife almak anlamına gelirdi. Askerlerin verilen emirlere itaat etmemesinde üç durum söz

³⁵³ Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 3005, 3006, 3007, 3008, 3009.

³⁵⁴ Çalimli, a.g.t., s. 257.

³⁵⁵ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 522; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 51.

³⁵⁶ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 51.

³⁵⁷ Enfâl, 8/46.

³⁵⁸ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 521. Ordu ve askerin sahip olduğu nüfuz ve yetkiyi olumsuz yönde kullanması ve itaatsizliklerinin sonuçlarında yaşanabilecekler için bkz. Keleş, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Asayiş*, s. 97-104.

³⁵⁹ Nizâmülmülk, a.g.e., s. 149.

konusuydu. Bunlar; askerden kaynaklı itaatsizlik, hükümdarın politikasındaki eksikliklerden dolayı oluşan vurdumduymazlık ve emir komuta zincirindeki aksaklıklar nedeniyle verilen emirlerin askerlere ulaşamaması şeklindedir³⁶⁰.

Askerlerin verilen emirleri yerine getirmemeleri, savaşmamak için yalan söylemeleri, diğer askerlerden ayrılmaları, herhangi bir görev verildiğinde aksatmaları, düşmana kaçmaları için yardım etmeleri, aslı olmayan haberleri yaymaları, bulunduğu mevzii terk etmeleri, düşmanı saldırmaması için cesaretlendirmeleri, casusluk yapmaları, düşmana silâh göndermeleri ceza verilmesini gerektiren başlıca suçlardandı. Yine kendi ordusunun durum ve asker sayısı hakkında düşmana bilgi verme, esirlerin kaçmasına yardım etme veya serbest bırakma, kendi asker arkadaşlarına karşı olumsuz davranışlar sergileme, kıyafet ya da alametleri noktasında düşmana benzemeye çalışma, yağma, hırsızlık, halka zarar verme, içki içmek, küfür ve saygısızlık etmek, vaktinde namaz kılmamak, atlara zarar vermek ceza gerektiren diğer cürümlerdendi³⁶¹.

Askerlerin halka zulmederek mallarını almaya çalışmaları engellenmeliydi ve bu da ceza gerektiren bir fiildi. Askerler bu zulüm ve haksız davranışları karşılığında cezalandırılmalıydı³⁶².

Ayrıca fikrî noktada muhalif olmak, komutana itaat etmemek, hizmette kusur etmek veya düşmanca niyete sahip olmak ceza verilmesi icap eden tutumlar olmasına karşın, savaş esansında bu fiillere ceza vermekten kaçınılması gerektiği de açıklanmaktadır. Bundan maksat savaş sırasında ayrışma ve ihtilafın önüne geçip, askerlerin gücünü kaybetmesini önlemektir³⁶³.

Siyâsetnâmelerde ordunun yönetiminde önemli bir yeri olan komutanın cezalandırılmasını gerektiren davranışlar da ifade edilmiştir. Buna göre komutanın askerler arasında karışıklığa sebep olan ve ceza vermesi gereken durumları görmezden gelmesi, savaş günü emir almadan saldırıya geçmesi cezalandırılmasını vacip kılan konular arasında ifade edilmektedir³⁶⁴.

³⁶⁰ Abülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 89-90.

³⁶¹ Çalimli, a.g.t., s. 257-260.

³⁶² Eş-Şerif er-Radî, a.g.e., s. 331; Keykâvus, a.g.e., II, s. 129.

³⁶³ Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 241.

³⁶⁴ Çalimli, a.g.t., s. 257.

2.1.3.2.2. Cezalar

Siyâsetnâmelerde askerlerin suç teşkil eden davranışlarının yanı sıra, bunlara verilecek cezaların neler olduğu da bildirilmektedir. Savaştan kaçan askerlerin cezası ölüm olarak ifade edilmektedir³⁶⁵. Yine savaştan kaçan askerlere verilecek cezanın uygulama alanı hususuna dair, bağlı ve demir prangalar vurulmuş vaziyette hükümdarın otağına getirilip hükümdarın cezalandıracağı³⁶⁶ veya kaçtıkları mevzilerinde cezanın uygulanması gerektiği aktarılmaktadır³⁶⁷. Ancak her iki durumda da hedeflenen verilecek cezanın diğer askerler için ibret teşkil etmesiydi.

İdam, darp, uzuv kesme, para ve mala el konulma *siyâsetnâmelerde* aktarılan diğer cezalardandır. Bu cezalar ile diğer onur kırıcı cezalar hükümdar veya onun emir ve izni dâhilinde bir görevli tarafından uygulanmalıydı.

Askerleri cezalandırmada dikkat edilecek hususlar ise, verilecek cezanın askerin eğitim ile kalitesini yükseltmeye yönelik olması ve komutanın ceza verirken hükümdarı devre dışı bırakmaması gerektiği şeklindedir³⁶⁸. Hükümdar bu duruma dair komutanı uyarmalı. Çünkü komutanın karargâhtan kaçan askerleri hükümdarın onayı olmaksızın ağır şekilde cezalandırma yetkisi yoktu³⁶⁹. Komutan ise ceza vereceği zaman ayrıcalık, iltimas ve kayırma gibi durumlara müsamaha vermeden hükümleri uygulamakla yükümlüydü³⁷⁰.

2.1.3.3. Askerin İhtiyaçlarını Karşılama

Siyâsetnâmelerde askerlerin maaş ödemeleri ve ihtiyaçlarını karşılamak için bir ordu *dîvânı* teşkil edilmesi gerektiği aktarılmaktadır. Hz. Peygamber zamanında savaşanlar sadece ele geçirilen ganimetlerden pay alırdı. Bunun haricinde herhangi bir ücret verilmezdi. Hz. Ömer döneminde *dîvân* kurulunca, savaşta ele geçirilen ganimetlere ilave olarak aylık erzak ve yıllık ücret ödeme uygulamasına geçildi. İslâm'a giriş ve hizmetteki öncelik esas alınarak verilen ücretlerin miktarı belirlenmiştir. İslâm tarihinde sonraki süreçte bu uygulama az farklılıklar ve yeni ilave uygulamalar ile devam ettirilmiştir. Ordunun idarî, malî ve hukukî işleri *dîvânü'l-cünd*

³⁶⁵ Sadî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan*, s. 59; Sadî-i Şîrâzî, *Hükümdara Öğütler*, s. 95.

³⁶⁶ Abülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 92.

³⁶⁷ Abülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 93.

³⁶⁸ Abülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 89-90.

³⁶⁹ Abülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 92.

³⁷⁰ Abülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 93.

(*dîvânü'l-ceyş*) tarafından idare edilirdi. Ordu *dîvân*ında, askerlere verilecek ücretlerin miktarı ve zamanı, askerlerin kayıtları, yaşları, fizyolojik bilgileri, atları ve nişanlarına dair bilgiler yer alırdı³⁷¹. Ayrıca askerlerin sayıları, isimleri, verilecek ihsanların ödenmesine dair ayrıntılar da yazılırdı³⁷².

*Siyâsetnâmeler*de *dîvân* kurulması ve maaşlı askerlerin buraya kayıt edilmesi gerektiği bildirilmektedir. El-Mâverîdî, kayıt altına alınacak askerlerin bazı şartlara sahip olmasının icap ettiğini belirtmektedir. Bu koşullar şu şekildedir: Bâliğ olmak, hür olmak, Müslüman olmak, savaşa engel sakatlık ve hastalığın bulunmaması, savaşma prensipleri hakkında bilgi sahibi olmak³⁷³. Bedreddin İbn Cemâa, bu beş özelliğe erkek olma şartını da ilave etmektedir. Ayrıca kadınlar, akıl hastaları, çocuklar, köleler, zimmîler ve kör, kötürüm, çolak, topal olan kişiler *dîvâna* kayıt edilemezlerdi. Keza savaşta azimli olmayanlar, savaş bilgisi bulunmayanlar ve savaşmaktan korkan kişiler de *dîvâna* alınmamalıydı. Şayet bu gruptakilerin aile fertleri arasında savaşmaya yetenekli olanlar varsa kabul edilebilir, ancak maaş yerine ihtiyaçlarına yetecek miktarda *tahsisat*³⁷⁴ verilmeliydi³⁷⁵.

Dîvâna isim yazmada dikkat edilmesi gereken bazı esaslar da vardır. İsmi yazılacak kişi şayet ordu içerisinde üst düzey seçkin ve meşhur biriye, sadece ismi yazılmalıydı. Onun vasıfları ve dış görünüşüne dair bilgiler yazılmazdı. Ancak kaydı yapılacak kişi ordu içerisinde üst düzey görevli değilse ismi, nesebi, kabilesi, yaşı, vasıfları ve ayırt edici özellikleri de yazılırdı. İlk zamanlarda *dîvâna* kayıta İslâm'a girişte öncelik esas alınmıştır³⁷⁶. Fakat ilerleyen süreçte bunun yerine harpte sebat, sabır ve şecâat gibi kriterler dikkate alınmaya başlanmıştır³⁷⁷.

Mülkün temeli kabul edilen ordunun oluşturulması para ve mala bağlıydı. *Dîvâna* kaydın gerekçelerinden biri de buydu. Ordu mensuplarına bol maaş verilmeli, ihtiyaçları karşılanmalı, onların ve ailelerinin durumları kontrol edilmeliydi³⁷⁸.

³⁷¹ Terzi, "Ordu", s. 358, 360.

³⁷² İbn Haldun, a.g.e., I, s. 492.

³⁷³ El-Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 382-383.

³⁷⁴ Bir eksiği tamamlamak üzere katılan şey, bir şeyin tam olması için lüzumlu şey mânasına gelmektedir, bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Aydın Kitapevi Yay., Ankara 2002, s. 1098.

³⁷⁵ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 84.

³⁷⁶ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 84-86.

³⁷⁷ El-Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 380.

³⁷⁸ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 58.

Askerlerin cihâd konusunda gayretli olup herhangi bir endişeye sahip olmamaları için onlara ve ailelerine yetecek miktarda ihsanda bulunulmalıydı³⁷⁹. Çünkü onlar, ancak kendilerine verilen ihsanlar miktarınca riske girip ölümü göze alabilirlerdi³⁸⁰. Bu sebeple askerlerin ordu *dîvân*ından alacakları dikkatli bir şekilde incelenmeli, maaşları cömertçe ödenmeliydi. Zira *siyâsetnâmeler*de askerlerin devlet başkanına destek vermeleri, verilen emirlere ihlas ve gönül huzuru ile itaat etmeleri geçimlerini temin etmek için aldıkları miktar ile doğru orantılı kabul edilmiştir³⁸¹. Bu hususta askerlerin de ihtiyaçlarını gerekli mercilere bildirmesi gerektiği aktarılmaktadır³⁸².

*Siyâsetnâmeler*de hükümdarın savaşlardaki başarısı askerlerine cömert muamelesi³⁸³, her türlü ihtiyaçlarını zamanında ve yeterli miktarda karşılanmasıyla olanaklı görülmüştür³⁸⁴. Yine hükümdarın emir ve yasaklarının uygulanması, devlet otoritesinin sağlanması, orduda disiplinin yerleştirilmesi, toplumda saygı görmesi, cömert olmasıyla paralellik arz ettiği belirtilmektedir³⁸⁵. Bu sebeple hükümdar askerlerine karşı cimrilik etmemeliydi³⁸⁶. Çünkü mülkün temeli ve sağlamlığı iki şeye bağlıydı. Bunlardan biri adil olmak, diğeri askere mal vermektir. Hükümdarın sağ eli kılıç tutuyorsa, sol eli askere mal dağıtmalıydı. Onun ele geçirmek istediği ülkelere yönelik fetih politikalarında başarılı olması askerlerine cömert davranıp, ücretlerini verdiği oranda mümkündü³⁸⁷.

*Siyâsetnâmeler*de fiyatların yükselmesiyle, askere verilen maaşların alım gücünün altında olması durumunda, askerlerin maaşlarında düzenlemeye gidilmesi gerektiği açıklanan konular arasındadır. Bu düzenlemeye göre askerlerin maaşlarının bir kısmı yiyecek, bir kısmı da hayvan yemi olarak verilmeliydi. Bu durumda askerlerin alım gücü fiyat dalgalanmalarından etkilenmemiş olurdu. Bu uygulamayla

³⁷⁹ Eş-Şerîf er-Radî, a.g.e., s. 318.

³⁸⁰ Çalimli, a.g.t., s. 254.

³⁸¹ Tahir b. Hüseyin, a.g.e., s. 36; Keykâvus, a.g.e., s. 120.

³⁸² Nizâmülmülk, a.g.e., s. 149.

³⁸³ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 185.

³⁸⁴ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 101.

³⁸⁵ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 62.

³⁸⁶ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 56.

³⁸⁷ Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2068, 2069, 2132, 2133, 2138, 2145, 2405, 2406, 2408, 2411, 3027, 3028, 3029, 3030, 3031, 3032, 3033, 3034, 3035, 3039, 3042, 3043, 3044, 3045, 3046, 3047, 3048, 3049, 5460, 5461, 5462, 5463, 5464, 5479, 5480, 5481, 5482, 5483, 5484.

savaş zamanında ordu güçlenir, maaşların gecikmesi halinde askerin hoşgörülü olması gibi faydalar elde edilmiş olacaktı³⁸⁸.

Askerlere ihsan ve ücret ödeme konuları ihtiyaca göre belirlenmeliydi. İhtiyaç miktarını belirlemede askerlerin; soy, eş, çocuk, köle, beslediği at ve savaş hazırlığı için gerek duyduğu malzemeler ile bulunan yerin pahalılığı ve ucuzluğu, adetleri gibi şartlar dikkate alınmalıydı³⁸⁹. Hükümdarın askerleri üzerinde mutlak bir otoriteye sahip olması için onlara bol erzak vermesi gerekli görülmüştür³⁹⁰. Ancak askerde şımarma ve yöneticilerine ihtiyaç hissetmeme durumlarının zuhur etmemesi için gereğinden fazla lütufkâr da olunmamalıydı. Askerlerin iâşe ve maaşları konusunda titizlik gösterip ölçülü davranılmalıydı³⁹¹. Bu konuda olası bir dengesizlik veya yanlış davranış askerî halkın malına saldırma, kendilerine yeterli maaş vermeyen yöneticiye karşı yönelme ve askerlik mesleği haricinde başka yollara tevessül edilmesi gibi eylemlere teşvik edebilirdi. Benzer şekilde yukarıda işaret edildiği gibi askerlere fazla ödeme yapılmasının da çeşitli mahzurları bulunmaktaydı. Bu sebeple askere yetecek kadar, denge miktarını gözeterek maaş verilmeliydi. Çünkü asker ve siyâset ilişkisi çerçevesinde, onların sadakat ve bağlılığını sağlamak dört şart ile mümkündü. Bunlar ahlâkî değerlerin askerlere kazandırılması, savaşta gayret ve başarılarını takdir etmek ve ödüllendirmek, yeterli maaş verme ve askerlerin her durumundan haberdar olma şeklindedir³⁹². Zira savaşçının konumu cömertlik ve ihsan makamıydı³⁹³.

Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus askerlerin savaş harici, barış zamanlarında da ihtiyaçlarını karşılamaktı. Asker barış anında hazineden mahrum olursa, savaş zamanında çarpışmaktan kaçınırdı. Bunun için askerin savaş dönemi dışında da memnun edilmesine hassasiyet gösterilmesi tembihlenmiştir. Yine savaşta kahramanlık gösterenlerin rütbesi, kahramanlığı ölçüsünde yükseltilip ödüllendirilmeliydi. Ancak bu şekilde askerler ikinci bir defa hayatlarını riske atmayı göze alabilirlerdi³⁹⁴.

³⁸⁸ İbnu'l-Mukaffa, a.g.e., s. 107; Demirci, a.g.m., s. 231.

³⁸⁹ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 386-387; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 73.

³⁹⁰ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 87.

³⁹¹ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 358; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 183; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 218-219; İbnü't-Tıktaka, a.g.e., s. 53.

³⁹² El-Mâverdi, *Yönetimin Esasları*, s. 35-42.

³⁹³ İbnu'l-Mukaffa, a.g.e., s. 106.

³⁹⁴ Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 5512, 5513, 5514, 5515, 5516, 5517, 5518, 5519, 5520, 5521, 5522; Sadî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan*, s. 58; Alî İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 85.

Askerler, psikolojik olarak kendilerinin savaşa odaklanmasına engel olacak durumlardan uzak tutulmalıydı. Bunun için orduya mensup olanların ticaret, ziraat, vergi toplama ve konut inşası gibi konular ile meşguliyeti engellenmeliydi. Çünkü tüm bu uğraşlar askerleri cihâdın samimiyetinden uzaklaştırmaya, şehadet talebinde gevşeklik göstermelerine neden olurdu. Ayrıca bu uğraşlar askerlerin düşmanla mücadelesinde sabır ve gayretle savaşmalarına engel teşkil edip, cesaretlerini kırardı³⁹⁵.

*Siyâsetnâme*lerde askerlerin aylıklarının daima karara bağlanmış ve hazır olması gerektiği de ifade edilmiştir³⁹⁶. Yine süvarilere verilecek miktarın, piyadelere verilen ücretten fazla olması gerektiği aktarılmaktadır³⁹⁷. Askerlerin devlete olan güven ve bağlılıklarını arttırmak, tüm gayretlerini düşmanla savaşmaya ayırmaları için onlara verilecek yiyecek, giyecek, bahşış ve maaşları belirlenen zamanda ödemek önemliydi. Bu konuda yaşanacak gecikmelerin önüne geçilmeliydi³⁹⁸.

*Siyâsetnâmeler*de askerlere verilecek maaşın zamanı için ayda bir³⁹⁹, üç ay, dört ay veya uygun görülen bir tarihte ödenmesi gerektiğine yönelik farklı zaman aralıkları zikredilmiştir. Herkesin maaş alacağı zamanı bilmesi için bu konu *dîvânda* kayıt altına alınmış olmalıydı⁴⁰⁰. El-Mâverîdî, askerlerin maaşlarını ödeme zamanı konusunda, vergilerin toplanmasından sonra ödeme yapılması gerektiğini söyler. Eğer vergiler yılda bir defa toplanıyorsa, o yılın vergileri toplandıktan sonraki zamanda ödeme yapılmalıydı. Şayet yılda iki defa vergi toplanıyorsa, yıl iki parçaya bölünerek ödeme gerçekleştirilmeliydi. Vergiler aylık toplanıyorsa, her ay ödeme yapılmalıydı. Askerlerin vergilerin toplanmasından önceki bir tarihte maaşlarını isteme hakları yoktu. Yine malî konularda hazineye bir sorun yaşanırsa, askerlerin ödemeleri sonraki bir tarihe ertelenebilir veya iptal edilebilirdi⁴⁰¹. Bedreddin İbn Cemâa ise, askerlere

³⁹⁵ İbnu'l-Mukaffa, a.g.e., s. 106; El-Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 104; Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 5592; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 208; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 244; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 100; Demirci, a.g.m., s. 230.

³⁹⁶ Nizâmülmülk, a.g.e., s. 123.

³⁹⁷ El-Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 267.

³⁹⁸ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 206; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 242; Alî İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 85; Faris Çerçi, "Mâlik el-Eşter'e Verdiği Ahd-Nâme'ye Göre Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 28, Erzurum 2007, s. 120.

³⁹⁹ İbn Haldun, a.g.e., s. 400.

⁴⁰⁰ İbnu'l-Mukaffa, a.g.e., s. 107; Demirci, a.g.m., s. 231.

⁴⁰¹ El-Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 387.

verilen atâ için belirlenmiş bir vaktin olması gerektiğini ve bunun yılda bir defa olabileceği gibi birkaç kez de olabileceğini belirtmektedir⁴⁰².

2.1.3.4. Askerî Eğitim

Siyâsetnâmelerde askerlerin eğitimi konusunda hem ahlâkî değerlerin kazandırılması hem de pratik kabiliyetler edinmeleri gerektiği aktarılmaktadır. Bununla amaçlanan askerlerin devlete bağlılığını arttırmak ve disiplinli olmalarını sağlamaktır. Çünkü ahlâkî değerler temelinde verilecek eğitimin devlete, askere ve halka yararı olacağı düşünülmektedir.

Ahlâkî temelli eğitimde askerlerin bazı edinimlere ulaşmasının üç yolla gerçekleştiği bildirilmektedir. Bunlardan ilki, askerlerin savaş tecrübesi kazanacağı eğitimidir. Savaş taktiklerini öğrenmek ve hayata geçirmek bir sanattır. Bunun için her türlü olanak sağlanmalıydı. Zira askerin kabiliyet sahibi olması, teorik ve pratik eğitimin birlikte verilmesiyle mümkün görülmüştür. İkincisi, askerin sadece bir alanda uzmanlaştığı bir eğitimin verilmesiydi. Askerlerin başka şeyler ile meşguliyetleri engellenmeliydi. Onların farklı işlerle ilgilenmesi, kendi asli vazife ve uzmanlık alanlarından uzaklaşmalarına neden olacaktı. Sonuncusu ise, yapılmasında dinî açıdan herhangi bir sakınca olmayan zevk ve eğlence konularında ölçülü olmaktır. Bu hususta orta yol tercih edilmeliydi. Askerler için bu tür faaliyetler ne tamamen yasaklanmalı ne de fazlasına izin verilmeliydi⁴⁰³.

Askerî eğitim konusunda *siyâsetnâmelerde* üzerinde durulan diğer bir husus, eğitimin oyun⁴⁰⁴ temelli olmasıydı. Askerlerin savaşta cesurca davranmaları bazı zorlu pratikler ve etkinlikler yapmalarıyla gerçekleşmekteydi. Bunun için askerler güreş, av, nişancılık ve çevgân gibi oyunlar ile eğitilmeliydi⁴⁰⁵.

Siyâsetnâmelerde askere deneyim ve tecrübe kazandıracak diğer oyunların; pehne (bir tür çevgân) oynama, taş fırlatma, sapanla taş fırlatma, top fırlatma, yumruk dövüşü ve çomak oynama olduğu belirtilmektedir. Bu oyunların askerlere meslekleri

⁴⁰² Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 74.

⁴⁰³ El-Mâverdî, *Yönetimin Esasları*, s. 36.

⁴⁰⁴ Tavla ve satranç oyunlarının savaşa katkısı, bu amaçla icat edilen oyunlar ile hikmetleri ve at koşturmak ile ok atmanın gayesi için bkz. Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr: Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti*, I, II, (Çev. Ahmet Ateş), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2020, s. 376-384, 396-398. Satranç oyununun siyaset ve savaş ile olan ilişkisi için ayrıca bkz. Nevzat Keleş, “Ortaçağ İslâm Dünyasında Satranç ve Siyaset”, *Sosyoloji Divanı*, Sayı. 17, İstanbul 2021, s. 239-251.

⁴⁰⁵ Sadî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan*, s. 58.

açısından kazandıracağı bazı faydalar şu şekildedir: Pehne topunu fırlatıp yakalama sayesinde askerler savaşta ellerini daha rahat hareket ettirebilirdi. Yine pehne oynamak onların el ve parmaklarını güçlendirip, vücutlarına çeviklik kazandırarak, bakışlarını keskinleştirecekti.

Top fırlatma veya çevgân sopasıyla topa vurulunca tüm dikkat topa yoğunlaştığından görme yeteneği gelişirdi. Ayrıca gelen topa karşı korunmaya çalışmak, savaşta mancınık, arrâde veya sapanla atılan taşlara yönelik muhafaza yeteneğini olgunlaştıracaktı. Çevgân oyunu ile nişan alınan hedefi vurma, kılıç çekme ve kınına yerleştirme kabiliyeti de arttırılırdı. Bunlara ek olarak ellerin derisi ve parmaklar sağlamlaşıp, savaş aletlerini kullanma becerisi geliştirilirdi. Bu sebeplerden dolayı çevgân oyunu savaşa benzetilmiştir.

Güreş tutmak savaş zamanında askerler için yararlı olan oyunlar arasında ifade edilmektedir. Çünkü iki tarafın silâh bakımından yetersiz olması, birbirilerine üstünlük sağlayamamaları veya atlarının takatsiz kaldığı durumlarda güreşerek savaştaki mücadele ve çabalarını devam ettirirlerdi. Güreş aynı zamanda Hz. Peygamber'in sünnetiydi. Şayet güreş ile üstünlük elde edilemez ise yumruk ile savaşa devam edilirdi. Bu nedenle savaş zamanında bunu uygulayabilmek için bilgi ve yetenek sahibi olunmalıydı. Çomak oyunu da bir bakıma silâh kullanmak anlamına gelirdi. Bu oyun sayesinde kazanılan tecrübeyle düşman vurulabilir ya da düşmanın hamleleri savrulup boşa çıkarılabilirdi⁴⁰⁶.

Literatürde avcılığın da askerî eğitime katkısı olduğu aktarılmaktadır. Avcılık sayesinde askerler at sürme, hücum, yanlara/kanatlara yönelme, binicilik, ok atma, kılıç ve topuz kullanma konularında talim yapmış olurlardı. Ayrıca askerler avcılık sayesinde öldürme ve kan dökme hususlarında da alışkanlık kazanabilirlerdi. Bu şekilde savaşta kan dökme ve öldürme eylemlerini basit görebilecekleri aktarılır⁴⁰⁷.

Siyâsetnâmelerde askerin eğitimi konusunda dikkat edilmesi gereken hususlardan birinin de komutanın bu meselede hükümdarın önüne geçmemesi gerektiği idi. Komutanın asker ile hükümdar arasına girmesi veya hükümdarın buna müsaade etmesi orduda karışıklığa neden olacaktı. Askerin komutanlarının emirlerine riâyet etmemesi, hükümdarın otorite ve kararlarını önemsememek anlamına

⁴⁰⁶ Çalimli, a.g.t., s. 261-264.

⁴⁰⁷ İbnü't-Tıktaka, a.g.e., s. 51.

geleceğinden, hükümdarın yürüttüğü siyâsete zarar verirdi⁴⁰⁸. Ayrıca askerlere verilen eğitim sayesinde onlara cesaret kazandırılırdı⁴⁰⁹. Tüm bu ifadelerden anlaşıldığı üzere askerî eğitimle hedeflenen, askere savaş öncesi teori ve pratiğin birleştiği bir tecrübe ve deneyim kazandırmaktı.

2.2. ASKERİN SİLÂHLARI VE BİNEK HAYVANLARI

2.2.1. Silâhlar

Çoğulu *esliha* olan silâh sözcüğü savaşlarda kullanılan bütün aletleri belirtmektedir. Ancak yaygın olarak kılıç, ok ve mızrak için kullanılmıştır. Silâh kelimesi çoğul biçimiyle Nisâ Sûresi'nde (4/102) savaş sırasında namazın nasıl kılınacağı anlatılırken dört defa geçmektedir. Yine Hadîd Sûresi'nin adını aldığı demirle silâhın kastedildiği söylenmektedir. Buna ilave olarak Hz. Dâvûd'a savaşta korunabilmesi için zırh yapma sanatı öğretildiği ve bunun için de demirin yumuşatıldığı aktarılmıştır⁴¹⁰.

Kaynaklarda devletlerin sahip olması gereken zorunlu nesneler arasında silâhlar da zikredilmektedir. Çünkü devletlerin içerden ve dışardan gelebilecek tehditlere ve saldırılara karşı tedbirli olması gerekmektedir. Zira devlet, hedefsiz olarak bir araya gelmiş insan topluluğu olmayıp kendi kendilerini yönetebilen ve bunun için araçlar temin edip kullanan bir kitleyi ifade etmektedir. Bu araçların başında silâh ve asker gelmektedir⁴¹¹. Bir ülkede ordunun kuvvetli olabilmesi, iyi silâh ve teçhizata sahip olmasıyla doğrudan ilişkili görülmüştür⁴¹². *Siyâsetnâmeler*de askerlerin kullandığı savunma silâhları arasında kılıç, ok ve yay, mızrak, mancınık ve arrâde, topuz, balta, yer alırken; savunma silâhları olarak kalkan, zırh, miğfer ve dikenli teller sayılmaktadır. Savaşta kullanılan hayvanlar arasında ise at, fil ve deve zikredilmektedir.

2.2.1.1. Saldırı Silâhları

2.2.1.1.1. Kılıç

Savaş tarihinde yakın çarpışma aracı olarak kılıç önemli bir konuma sahiptir. Müslümanların kullandığı en meşhur silâh kılıçtır. Kılıçlara, özelliklerine ve

⁴⁰⁸ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 89.

⁴⁰⁹ Çalimli, a.g.t., s. 254.

⁴¹⁰ Nebi Bozkurt, "Silâh", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, İSAM Yay., İstanbul 2009, s. 186.

⁴¹¹ Aristoteles, a.g.e., s. 233.

⁴¹² Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 179.

yapıldıkları yere göre farklı isimler verilmiştir⁴¹³. *Siyâsetnâmelerde* bir asker diğer tüm savaş silâhlarına sahip olsa bile, eğer kılıcı yoksa silâhının eksik olduğu aktarılmıştır. Kılıç dışında askerin hiçbir silâhı olmasa da kılıcı onun için yeterli kabul edilmiştir. Bu onu eksiksiz yapardı⁴¹⁴. Çünkü düşmana korku salma ve heybetli görünme konularında kılıç diğer silâhlardan üstün tutulmuştur. Yine *siyâsetnâmelerde* kılıca ayrı bir önem verildiği görülmektedir. Bunda, “*cennet kılıçların gölgesi altındadır*,” hadisinin etkisi vardır. Kılıcın diğer silâhlara karşı sahip olduğu bu üstünlük, fetihler konusunda kullanılan tabirlere de yansımıştır. Örneğin bir ülke fethedilirken diğer silâh araçları kullanılmış olsa da “biz bu memleketi ve vilâyeti kılıçla aldık” ifadesine müracaat edilmesi çok yaygındır⁴¹⁵.

Siyâsetnâmelerde askerlerin kullandığı kılıçların özellikleriyle ilgili de bilgiler mevcuttur. Buna göre askerler, en iyi hammadde olan saf çelik ve kaliteli madenler ile desteklenmiş kılıçları kullanırlardı. Kılıçların örste dövülmüş olanı Hint, ocakta döküm olanın Yemen işi olduğu belirtilir. Kılıçların kabzaları da çelikten yapılırdı. Esnek metalden üretilen kılıçlar ince olurdu. Ancak yıpranmaya karşı dirençli ve hafif olurlardı. Kılıçların ağızlarının keskin oluşuna dikkat edilirdi⁴¹⁶. Askerler kılıçlarını boyun ve omuzlarına asılı olacak şekilde kuşanırlardı⁴¹⁷.

Yapıldıkları yere göre farklı isimler alan kılıçlar içerisinde; en iyi, keskin ve gösterişli olanların Hint kılıçları olduğu söylenmektedir. Hint kılıçlarının da kendi içerisinde farklı çeşitleri vardı. Fazla kavisli oluşundan dolayı deniz dalgası olarak isimlendirilen kılıç; Hint kılıçlarının en kıymetli ve zarafetli olanıydı. Bunlara ilave olarak Hint kılıçları için, *demirci ustalarının ortaya çıkardığı sanat ürünleri* ifadelerine yer verilmiştir⁴¹⁸.

Kılıcın savaş haricinde hükümdarlık alameti olarak kullanıldığı da görülmektedir⁴¹⁹. Nizâmülmülk, sarayda bulunan seçkin ve şık giyimli iki yüz görevli için yirmi altın kılıç bağı ve altın kalkanın, elçilerin kabul töreni içinse padişaha ait

⁴¹³ Terzi, *Askeri Teşkilât*, s. 371-372.

⁴¹⁴ Çalimli, a.g.t., s. 156.

⁴¹⁵ Çalimli, a.g.t., 153.

⁴¹⁶ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 85, 98.

⁴¹⁷ Terzi, *Askeri Teşkilât*, s. 374.

⁴¹⁸ Çalimli, a.g.t., s. 153.

⁴¹⁹ Kayabalı ve Arslanoğlu, a.g.m., s. 975.

kıymetli mücevherler ile süslenmiş yirmi takım silâhın bulunması gerektiğini aktarmaktadır⁴²⁰.

2.2.1.1.2. Ok ve Yay

Ortaçağ *siyâsetnâmelerinde* Sokrat’a ait olduğu ifade edilen “*ok fırlatmak ve çevgân oynamak bir hüner/sanat olmasaydı dahi insana sağladığı faydaları kâfi olurdu,*” şeklindeki sözlere vurgu yapılarak okun, faydalı ve faziletli bir silâh olduğu belirtilmektedir. Çünkü ok düşman olmadan da kullanılabilen tek silâhtı. Bir uzak mesafe savaş silâhı olan ok, savaş meydanından hisar kuşatmalarına kadar hemen her türlü savaş ortamında yaygın olarak kullanılmaktaydı. Okun etkili olabilmesi için yerine, savaşın durumuna ve çeşidine göre ok ve temren (ok ucundaki sivri demir) tercih edilmeliydi. Yine oklar ve temren hedef zırha göre seçilmeliydi. Temren balıksırtı ve oval biçimde olmalıydı. Zırh ve miğfer için söğüt ve kayından mamül çift başlı oklar ve çelik temren kullanılmalıydı.

Siyâsetnâmelerde okların yapıldığı hammadde ve niteliklerine dair bilgiler de mevcuttur. Kayın ağacından yapılan oklar sağlam ve meşhur oklardandı. Ancak ağır oldukları için fazla uzağa gitmezlerdi. Söğütten yapılan oklar ise hafif, düz ve ince olurdu. Hem yayı hem kirişi kamıştan yapılan okların da olduğu söylenmektedir. Bunların temreni de boynuzdan yapılırdı. Ancak bu çeşit okun kirişi kamıştan olduğu için fazla uzağa gitmezdi. Buna rağmen yakın mesafe için oldukça etkili olduğu ifade edilmektedir. Kamıştan yapılan okun hafif olup uzağa gidebilmesi için pişirilmesi gerekirdi. Sonra kalıba yerleştirilip kurutulmalıydı. Yine ceylan ve dağ keçicisi boynuzundan yapılan okların da mevcut olduğu aktarılmaktadır.

Ölmüş sığır, öküz ve eşeklerin bacak kemiklerinden yapılan temrenler de bilinmektedir. Bunların üretimi farklı bir teknikle yapılırdı. Kemikler önce eşek idrarı ve gübresinde bekletilir, sonra yağlanıp zehirli duruma getirilirdi. Temren küçük ve hafif, oklar ise ağır olduğu zaman çok etkili olamazlardı. Çünkü temrenin hafif olması, okun titreyerek gitmesine neden olurdu.

Ok kullanacak kişinin bulunduğu yerde, ok ve yay ustası yoksa bu işin inceliklerini öğrenmesi gerekmektedir. Okçu; ok gezi yapma, delme, temren yerleştirme, oka tüy takma, yayın kavis ve köşelerini belirleme, kiriş bağlama ve yay

⁴²⁰ Nizâmülmülk, a.g.e., s. 115-116.

tamiri konularında bilgi sahibi olmalıydı. Yine okçular her yay için iki kiriş, her kiriş içinde iki zihgîr (okçu yüzüğü) bulundurmalıydı⁴²¹.

Siyâsetnâmelerde okların uzunluğu konusunda da bilgi verilmektedir. Buna göre okun uzunluğu, onu kullanacak olan okçunun dokuz karış kadar olması lazımdı⁴²². Yine okun en iyi şekilde hedefine ulaşabilmesi için, uç kısmı hariç boyunun beş karış olması gerektiği aktarılmaktadır⁴²³.

2.2.1.1.3. Mızrak

Zerk kökünden türetilmiş olan mızrak, kelime olarak “dürtmek; atmak, fırlatmak; delmek” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak sert ve esnemeyen, uzun ve ince bir gönderle ucuna takılmış taş, kemik, boynuz, bakır, tunç, demir ya da çelikten üretilmiş bir temrenden oluşan dürtücü-delici yakın ve uzak savaş silâhı olarak ifade edilmektedir. Mızrak, belirlenen hedefe dürtülerek veya fırlatılmak suretiyle kullanılırdı. Mızrağı taşıyan kişi *râmi*h olarak isimlendirilir. Askerlere mızrak kullanımı konusunda eğitimler verilmekteydi. Bu talimler sabit bir hedef olan *vetra* isimli demir halkaya nişan alınarak mızrağın içerisinden geçirilmesiyle gerçekleşirdi. Yine eğitimler avlarda hareketli hayvanlar üzerinde de gerçekleştirilirdi⁴²⁴.

Siyâsetnâmelerde askere verilen mızrakların uzun olduğu belirtilmektedir. Mızrakların sert ve esneyen yapıda olup, uç kısımlarının sivri, alt kısımlarında bulunan çıkıntılarının eğik şeklinde olduğu aktarılmaktadır. Bu nitelikteki bir mızrak güneş altında uzun bir meşale gibi parlardı. Mızrakların bağlantı noktaları iç içe geçirilmiş, boru bağlantı noktaları kıvrımlı ve düğümlenmiş biçimde olurdu. Mızrakların uç kısımları cilalı ve keskin, çeperi ise metal kaplama ve keskin nitelikteydi. Bu özelliklere sahip mızraklar özenle yapıldığı için esner ancak yamulmaz ve son derece güvenilir⁴²⁵.

2.2.1.1.4. Mancınık ve Arrâde

Atıcı silâhlardan olan mancınık ve arrâde; uzak mesafeden düşmana taş, demir çivi, yaralayıcı maddeler, petrol ve akrep atmak amacıyla kullanılmaktaydı. Mancınık

⁴²¹ Çalimli, a.g.t., s. 146-148.

⁴²² Çalimli, a.g.t., s. 148.

⁴²³ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 85.

⁴²⁴ Mustafa Zeki Terzi, “Mızrak”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXX, İSAM Yay., Ankara 2020, s. 3-4; Terzi, *Askeri Teşkilât*, s. 376-378.

⁴²⁵ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 85.

ile ağır taşlar atılırken, arrâde ile daha hafif taşlar fırlatılırdı⁴²⁶. *Siyâsetnâmelerde* Hz. Peygamber'in Tâif kuşatmasında mancınık kullandığı gerekçesiyle, kale ve hisar kuşatmalarında mancınığa yer verilmesi gerektiği bilgisi bulunmaktadır⁴²⁷.

2.2.1.1.5. Topuz

Farsça *gürz*, Türkçede *topuz* ve *bozdoğan*, Arapçada *debbûs*, *amûa* ve *mitraka* isimleriyle bilinen topuz, yakın dövüşte kullanılan vurucu, ezici ve kırıcı bir saldırı silâhıdır⁴²⁸. Topuz, dört köşe ya da yuvarlak bir baş ve demir bir saptan oluşurdu. Bu silâh genellikle süvariler tarafından kullanılır ve atın eyerinde taşınırdı. Yakın muharebe silâhı olarak kullanılmaktaydı⁴²⁹. *Siyâsetnâme* kaynaklarında kullanılan savaş araç ve gereçleri arasında topuzun sadece ismen zikredilmekte olup hakkında detaylı bir bilgiye yer verilmemiştir⁴³⁰.

2.2.1.1.6. Balta

Yakın savaşta vurucu ve kesici bir silâh olarak kullanılan baltanın; başı demir ve her iki yanı keskin olan bir baştan ve bu başı tutan tahta bir saptan oluşmaktaydı⁴³¹. Balta da *siyâsetnâme* kaynaklarında kullanılan savaş araçları arasında adı geçen, ancak hakkında detaylı bilgiler bulunmayan silâhlardandır⁴³².

2.2.1.2. Savunma Silâhları

2.2.1.2.1. Kalkan

Kalkan, ateşli silâhların keşfedilmesinden önce askerlerin ok, kılıç, mızrak ve gürz gibi saldırı silâhlarına karşı kendilerini korumak amacıyla kullandıkları savaş araçlarından. Kalkan, İslâmî dönemin başlıca savunma silâhları arasında olup, savaşlarda önemli bir yer teşkil etmektedir⁴³³. Kılıç ve kalkanın gerek savaş zamanlarında gerekse savaş dışında her zaman birlikte kullanıldığı görülmektedir⁴³⁴.

⁴²⁶ Terzi, *Askeri Teşkilât*, s. 363.

⁴²⁷ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 117; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 111.

⁴²⁸ Tülin Çoruhlu, "Gürz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIV, İSAM Yay., İstanbul 1996, s. 327.

⁴²⁹ Terzi, *Askeri Teşkilât*, s. 380.

⁴³⁰ İbnü't-Tıktaka, a.g.e., s. 51; Çalımlı, a.g.t., s. 212.

⁴³¹ Terzi, *Askeri Teşkilât*, s. 380.

⁴³² Çalımlı, a.g.t., s. 212.

⁴³³ Tülin Çoruhlu, "Kalkan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIV, İSAM Yay., İstanbul 2001, s. 260; Terzi, *Askeri Teşkilât*, s. 380-381.

⁴³⁴ Kayabalı ve Arslanoğlu, a.g.m., s. 975.

Savunma silâhlarından olan kalkan genellikle madenlerden yapılmış⁴³⁵ olmakla birlikte ahşap, çelik, deri ve ağaçtan yapılmış olanları da vardı⁴³⁶. Farklı biçimlerde yapılan kalkanlara *basîra*, *cevb*, *cünne*, *deraka*, *anber* gibi isimler verilmekteydi. Birden fazla askerin surlara yaklaşırken korunmak amacıyla kullandığı büyük kalkanlara ise *kaf* denilirdi⁴³⁷.

Siyâsetnâmelerde kalkanların özellikleri şu şekilde verilmiştir: Korunmada İran tarzı kalkanlar kullanılır ve arka kısımları Çin usulü olurdu. Tutulacak kısımları demir halkalar ile sabitlenir, kenar kısımları dörtgen şeklindeydi. Bağlantı yerleri ise deri ile sağlamlaştırılırdı. Bu özellikteki kalkanların taşınmasında güçlüklerin yaşanmayacağı da aktarılan bilgiler arasında yer almaktadır⁴³⁸.

2.2.1.2.2. Zırh

Zırh ince demir halkalardan oluşan, uzun kolları ve dizlere kadar uzanan etekleriyle vücudu örten bir savunma silâhıdır⁴³⁹. Savaş esnasında gelebilecek saldırı ve darbelerle yönelik, hayatî bölgeler başta olmak üzere vücuda zarar gelmesini engelleyen önemli savunma silâhlarından⁴⁴⁰.

Siyâsetnâmelerde zırha ait özellikler şöyledir: Zırhlar esnek demirden yapılır. Kaplaması diken şeklinde, halkaları ise örgülü olarak iç içe geçirilmiş, gövdesi çivi ve çelik gibi lehimlenmiş biçimde bir bütün halinde. El ile yapılan bu zırhlara ait bağlantılar ince ince düzenlenmiştir. Zırhların demiri örste dökümse Hint, ocakta döküm ise İran işiydi⁴⁴¹. Ayrıca zırh üzerine giyilen bir elbise olan *haftân*, *siyâsetnâmelerde* ifade edilen bir diğer askerî araçtır. Süvarilerin *haftân* ile beraber *başlık*, *kolçak* ve *bacak zırhı* giymesi gerektiği de aktarılmaktadır⁴⁴².

2.2.1.2.3. Miğfer

Gafr kökünden gelen miğfer kelime olarak “örtmek, gizlemek, korumak” anlamına gelmektedir. Zırhın bir parçası olan miğfer, savaşta askerlerin baş bölgesine gelebilecek kılıç, mızrak ve ok darbelerine yönelik koruma sağlamaktaydı. Miğfer

⁴³⁵ Koca, a.g.e., s. 141.

⁴³⁶ Çalimli, a.g.t., s. 147.

⁴³⁷ Terzi, “Ordu”, s. 361; Terzi, *Askeri Teşkilât*, s. 380, 382.

⁴³⁸ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 98.

⁴³⁹ Terzi, *Askeri Teşkilât*, s. 382.

⁴⁴⁰ Aydın Usta, “Zırh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XLIV, İSAM Yay., İstanbul 2013, s. 391.

⁴⁴¹ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 84.

⁴⁴² Çalimli, a.g.t., s. 212.

demir başta olmak üzere diğer metaller ve deriden üretilirdi. Ayrıca miğfer, korunma amaçlı bir silâh olma özelliğine ilave olarak, devlet törenleri ve askerî merasimlerde görkem ve ihtişamı arttırmak amacıyla da kullanılmıştır⁴⁴³.

Siyâsetnâmelerde süvarilerin savaşta giydikleri arasında belirtilen miğfere⁴⁴⁴ ait bazı özellikler de mevcuttur. Buna göre askerlerin miğferleri altın yaldıza batırılmış gibi parlak olurdu. Dökümü en iyi olan miğfer İran yapımıydı. Kolaylıkla giyilebilecek kalıptaydılar. Siperleri sağlam ve hafıftı. Çünkü bu miğferler deve kuşu yumurtası kabuğu misali ince üretilmiş olup, kubbe şeklinde yuvarlak ve pürüzsüz bir yapıdaydılar. Yine ipek ve farklı renklerde boya ile üzerlerine armalar işlenirdi. *Siyâsetnâmelerde* bu şekildeki miğferleri taşıyan askerler ile korkunç ve harikulade bir görsel ortaya çıktığı ve bu durumun düşmanlarda korku yarattığı aktarılmaktadır⁴⁴⁵.

2.2.1.2.4. Dikenli Teller

Diğer adı *hasek* olan dikenli teller savunma silâhı olarak kullanılan araçlardandır. Askerî nakliye aracı ve binek olarak kullanılan hayvanlar ile orduya hücumu önlemek amacıyla kullanılırdı. Genellikle kuşatma savaşlarında korunma amacıyla yararlanılan dikenli teller⁴⁴⁶, *siyâsetnâmede* kullanılması gerekli silâhlar arasında ifade edilmektedir. *Siyâsetnâmelerde* asker sayısının az, pusu veya gece baskını gibi tehlikeli durumlar söz konusu olunca hendeklerin kazılıp, savunma amacıyla dikenli teller ile döşenmesi gerektiği söylenmektedir. Yine dikenli tellerin yapımında kullanılan malzemeye göre, demir veya ahşap olmak üzere iki çeşit olduğu da aktarılmaktadır⁴⁴⁷.

Tüm bu saldırı ve savunma silâhlarına ilave olarak literatürde askerlere ait askerî amaçla kullanılan heybelerden de bahsedilmektedir. Süveriler, at sırtında ihtiyaç duyabilecekleri tüm alet ve edevatlarını bu heybeler vasıtasıyla taşırlardı⁴⁴⁸.

⁴⁴³ Tülin Çoruhlu, "Miğfer", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXX, İSAM Yay., Ankara 2020, s. 21, 23.

⁴⁴⁴ Çalimli, a.g.t., s. 212.

⁴⁴⁵ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 84.

⁴⁴⁶ Terzi, *Askerî Teşkilât*, s. 384.

⁴⁴⁷ Çalimli, a.g.t., s. 211.

⁴⁴⁸ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 83-84.

2.2.2. Binek Hayvanları

2.2.2.1. Atlar

İslâm medeniyetinde atlara verilen önemi âyet ve hadislerde açıkça görmek mümkündür. Örneğin Enfâl Sûresi'nde şu şekilde buyurulmaktadır: “*Sizde onlara (düşmanlara) karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve -cihâd için- bağlanıp beslenen atlar hazırlayın...*”⁴⁴⁹ İslâm tarihinde atlara verilen bu ehemmiyeti *siyâsetnâme* literatüründe de görmek mümkündür.

*Siyâsetnâmeler*de, hükümdar ve askerın ihtiyaç duyduğu, ülkenin süsü ve ihtişamı olan en güzel şeyin at olduğu ifade edilmiştir. Çünkü hükümdarlık görevinin yapılması, ülkelerin fethedilmesi at olmaksızın mümkün değildi⁴⁵⁰. Ayrıca *siyâsetnâmeler*de hadislere dayanarak atların önemi ve fazileti açıklanmaktadır. Hz. Peygamber'in “*atların alınları üzerinde hayır ve bereket düğümliüdür. Kıyamet gününe dek hem sevap hem de ganimettir,*” şeklindeki hadisi bunlardan biridir⁴⁵¹.

At sadece askerî faaliyetlerde değil, medeniyetlerin tarihinde de önemli bir etkiye sahipti. Savaş stratejilerinin belirlenmesi ve hayata geçirilmesi konularında atlar mühim bir rol üstlenmekteydi⁴⁵². Atların savaştaki önemi şu etkilerinden kaynaklanmaktadır: Atların savaş meydanlarının efendisi olarak kabul görmesi, vur kaç tekniği için uygun olması, üzerinde olanı koruması, çarpışmalar esnasında hareket kolaylığı sağlaması, kaçan düşmanı takip etmede sağladığı sürat, süvarilerin savaş sonrası ganimetten bir pay kendileri, bir pay atları için alacağından elde edecekleri maddî gelirin fazla olması⁴⁵³.

*Siyâsetnâmeler*de atların özellikleri konusunda bilgiler aktarılmaktadır. Buna göre hükümdarın bizzat belirleyeceği süvarilerin atlarının, soylu ve çevik Arap atlarından olması gerektiği söylenmektedir. Yine atlar uysal, sırtı düzgün, koşum takımları eksiksiz olmalıydı. Savaşlarda sağladığı bazı faydalar açısından askerlerin atları kısa kuyruklu kısıraklardan seçilmeliydi. Bu tarz atların çevik, manevra kabiliyeti

⁴⁴⁹ Yusuf Halaçoğlu, “At”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IV, İSAM Yay., İstanbul 1991, s. 28.

⁴⁵⁰ Çalimli, a.g.t., s. 114.

⁴⁵¹ Çalimli, a.g.t., s. 107.

⁴⁵² Kayabalı ve Arslanoğlu, a.g.m., s. 982.

⁴⁵³ Terzi, *Askeri Teşkilât*, s. 349-350.

fazla, hedefe hızlı varması ve zorlu çarpışmalarda dayanıklı olması gibi avantajları vardı⁴⁵⁴.

Ayrıca *siyâsetnâmeler*de bu alanda bilgi sahibi olan kişilerce, atlarda bulunması gereken bazı vasıflar anlatılmaktadır. Buna göre bir savaşçıya ait olan at tek renkte olmalıydı. En iyi rengin ise doru rengi olduğu söylenmektedir. Doru atların rengi kahve, yelesi ve kuyruğu ise siyah olurdu. Atların yüzü, alnı, omuzları, göğsü ve sırtı geniş, bukağılığı ve kuyruk sokumu kemiği kısa, kuyruğu ve ön ayakları uzun, burnu, husyesi ve toynağı siyah renk, sırtı güçlü ve cesur olmalıydı⁴⁵⁵.

Bu hususlara ilave olarak *siyâsetnâmeler*de at üzerinde saldırı teknikleri ile atların savaş esnasındaki idaresine yönelik bilgiler ve tavsiyeler de verilmektedir. Şayet atlar savaş konusunda hazırlanmamışsa neler yapılabilir, at sırtında iken silâhlar nasıl kullanılmalı ve nelere dikkat edilmeli gibi hususlara dair malumatlar da mevcuttur⁴⁵⁶.

2.2.2.2. Filler

*Siyâsetnâmeler*de savaşta kullanılması gereken araçlardan bir diğerinin filler olduğu kaydedilmektedir. Siyâseti tüm gereklilikleri ile hayata geçirebilmenin yollarından biri de hükümdarların saltanatlarını güçlendirecek vasıtaları temin etmesiydi. Bunlar aynı zamanda ülke sınırlarını arttırmaya vesile olacak nitelikte olmalıydı. Bu şekilde düşmanlara korku, dostlara güven verilmiş olunurdu. Bu araçlardan biri de yöneticilerin fillere sahip olmasıydı.

Fillerin savaşta birtakım yararları bulunmaktaydı. Bu yüzden kadim medeniyetlerde, fillerin temin edilmesi gerektiği konusunda ittifak olduğu söylenmektedir. Bu hayvanların çokluğu iftihar sebebi sayılmıştır. Bu sebeple ülkeler arasında gönderilen hediye kalemlerinde filler de bulunmaktaydı. Filleri eğitmek kararlılık ve üstünlük emaresi olarak görülmüştür. Bu duruma istinaden savaşa hazırlığın en iyi yöntemlerinden biri fil yetiştirmektir. Zira filler güç ve kuvvetin göstergelerinden sayıldığı için savaşta galibiyet vesilesi kabul edilmiştir⁴⁵⁷.

⁴⁵⁴ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 84, 98.

⁴⁵⁵ Çalimli, a.g.t., s. 110.

⁴⁵⁶ Çalimli, a.g.t., s. 124-132.

⁴⁵⁷ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 122-123.

2.2.2.3. Deve

Ordu birliklerinin nakliyesi esnasında silâh ve diğer araç gereçlerin taşınmasında kullanılan deve aynı zamanda muharebe aracı olarak da kullanılmıştır. Develer savaşta kalkan ve zırh işlevi de görmektedir. Deve ile oluşturulan siperler sayesinde savaş sırasında saldırının hedefi olmaktan korunulurdu. Yine onunla ordugâhta savunma tedbirleri alınmaktaydı. Tüm bu işlevlerinin yanı sıra develer hörgüçleri ile korkuya neden olma ve ordu sayısını fazla gösterme gibi avantajlarıyla psikolojik üstünlüğün de nedeniyd⁴⁵⁸.

Siyâsetnâmelerde yolculukta erzakların taşınması amacıyla develerin kullanılması bilgisi yer almaktadır. Buna göre ağır silâhlı olan askerler için beş süvariye ya da on piyadeye bir deve denk gelecek biçimde sevkiyat düzenlenmeliydi. Hafif silâhlı olan on süvarinin ya da yirmi piyadenin ortasına da bir deve yerleştirilmeliydi⁴⁵⁹. Bu hususlara ilave olarak *siyâsetnâmelerde* cihâda hazırlık amacıyla yapılacak diğer müsabakalara ilave olarak deve yarışlarının yapılması ve ödüllendirilmesi de tavsiye edilmektedir⁴⁶⁰.

⁴⁵⁸ Terzi, *Askeri Teşkilât*, s. 346-347.

⁴⁵⁹ Çalimli, a.g.t., s. 212.

⁴⁶⁰ İbn Teymiye, a.g.e., s. 136.

3. BÖLÜM: SAVAŞ SANATI

3.1. SAVAŞIN TEORİK ÇERÇEVESİ

Devletler hukuku açısından *savaş*, iki tarafın kendi çıkarları ekseninde birbirlerine arzularını güç kullanarak kabul ettirmek niyetiyle, yine devletler hukukunca belirlenen kurallar dâhilinde iki ya da daha fazla devlet arasında yapılan silâhlı mücadele olarak tanımlanmaktadır⁴⁶¹. Başka bir ifadeyle *savaş*; iki devlet arasında, bir tarafın saldırı, diğerinin müdafaa konumunda olarak, genellikle şiddet kullanılarak icra ettikleri silâhlı mücadeledir⁴⁶². Bu durumda *savaş* için, “üstünlük sağlama mücadelesidir” ifadelerini kullanmak mümkündür⁴⁶³.

Başka bir tanıma göre *savaş*; iki veya daha fazla sayıdaki devlet arasında, milli güç unsurlarının kullanılması kaidesiyle gerçekleşen, kuvvet unsurunu barındıran, düşmanca niyet veya eylemdir⁴⁶⁴.

İnsanlar siyasî bir teşkilât kurup, birbirleri ile etkileşime girdiği andan itibaren çıkar çatışmaları, güç unsuru ve dinî-ideolojik gerekçelerle düşmanca davranışlar sergilemiştir⁴⁶⁵. Bu duruma istinaden *savaşın* insanlık tarihi ile yaşıt olduğu söylenebilir⁴⁶⁶. Bu doğrultuda kaynaklarda insanlık tarihi, “savaşlar tarihi” olarak da aktarılmaktadır⁴⁶⁷.

Savaşa yönelik tanımlamalar yapılmaya çalışılırken bazı eleştirilerin yapıldığı görülmektedir. Örneğin Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine* isimli eserinde *savaş*ı, düşmana irademizi kabul ettirmek için bir kuvvet kullanma eylemi şeklinde ifade etmektedir. Sonrasında ise *savaşın* asıl nedeninin politik amaçlar olduğunu aktarır. Zira politik niyet amaç, harp ise bir araçtır⁴⁶⁸. John Keegan ise *Savaş Sanatı Tarihi* isimli eserinde, Clausewitz’in “savaş nedir?” sorusuna verdiği cevabın hatalı olduğunu dile getirmektedir. Zira *savaş* politikadan çok daha fazlasıdır. Çünkü *savaş* bir kültürün

⁴⁶¹ Ahmet Yaman, “Savaş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI, İSAM Yay., İstanbul 2009, s. 189.

⁴⁶² Celalettin Yavuz, *Türklerde Savaş, Strateji ve Askeri Kültür*, Der Yay., İstanbul 2019, s. 50.

⁴⁶³ Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, (Çev. Hasan İlhan), Kumsaati Yay., İstanbul 2013, s. 95.

⁴⁶⁴ Ali Bilgin Varlık, “Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım”, *Avrasya Terim Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 2, İstanbul 2013, s. 119.

⁴⁶⁵ Yaman, “Savaş”, s. 190.

⁴⁶⁶ John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, (Çev. Selma Koçak), Say Yay., İstanbul 2021, s. 19.

⁴⁶⁷ Erkan Göksu, *Kutadgu Bilig’e Göre Türk Savaş Sanatı*, Kronik Kitap Yay., İstanbul 2022, s. 37.

⁴⁶⁸ Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, (Çev. Hasan Fahri Çeliker), Alfa Yay., İstanbul 2019, s. 29, 37, 45, 47.

göstergesidir ve kültürel biçimleri belirler. Hatta *savaş* bazı toplumlarda kültürün ta kendisidir⁴⁶⁹.

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere *savaş*ın temelinde düşmanca niyet vardır. *Savaş*ın gayesi, düşmanın mücadele etme konusunda iradesini yok etmek⁴⁷⁰ ve en önemli özelliği ise şiddet unsurunu içermesidir⁴⁷¹.

Kaynaklarda “iki grup arasında meydana gelen silâhlı çatışma” mânasına gelen *savaş* sözcüğü yerine *harb* ve *kıtâl* kelimeleri de kullanılmıştır⁴⁷². Yine Müslüman âlimlerce yapılan *savaş* tanımının, mevcut tanımlardan farklılık arz ettiği görülmektedir. İslâm literatüründe *savaş*, İslâm ülkesinin ve Müslümanların güvenliğini tehdit eden ve Allah’ın son dininin insanlara ulaşmasına mâni olanlar ile çarpışma ve bunun için tüm gayreti göstermenin çaresi olarak ifade edilmektedir. *Savaş*ın amaç ve kapsamındaki bu farklılık, silâhlı mücadeleyi ifade eden diğer sözcüklere ilave olarak *cihâd* kelimesinin de kullanılmasını gerektirmiştir⁴⁷³.

İbn Haldun, insanların yaratıldıkları andan itibaren *savaş* halinde olduğunu ve bunun da temelinde insanların birbirinden intikam alma isteklerinin yer aldığını ifade etmektedir. Dolayısı ile *savaş* insanlığın tabiatında olan bir durumdur. Bu nedenle *savaşa* katılmamış hiçbir toplum yoktur. Yine İbn Haldun intikam alma isteğinin sebeplerine binaen dört çeşit *savaş*ın olduğunu belirtir. Bunlardan ilki, komşu devletler arasında kıskanma ve rekabet duygusundan kaynaklanan *savaştır*. İkincisi, rızıklarının mızrakların ucunda arayan milletlerin yaptığı *savaştır*. Bunlar düşmanlık ve husumet sebepleri ile mücadele eder. Üçüncü çeşit olan *savaş*, cihâddır. *Savaş*ın son çeşidi ise, ülke kurmak veya ülke sınırlarını genişletmek amacıyla yapılandır⁴⁷⁴.

Bir devletin hukukî, idarî ve askerî gücünün temsilcisi olan⁴⁷⁵ devlet başkanının en önemli görevi ülkesini iç ve dış tehditlere karşı korumak ve sınırlarını genişletmektir. Ülke içinde güven ve asayiş ortamını sağlamak ve adâleti tesis etmek gerekirken, Müslüman olmayanlardan gelecek dış tehditlere karşı da ülkeyi savunmak

⁴⁶⁹ Keegan, a.g.e., s. 31-32.

⁴⁷⁰ Varlık, a.g.m., s. 118.

⁴⁷¹ Yavuz, a.g.e., s. 1.

⁴⁷² Ahmed Özel, “Cihad”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VII, İSAM Yay., İstanbul 1993, s. 528; Yaman, “Savaş”, s. 190.

⁴⁷³ Yaman, “Savaş”, s. 189-190.

⁴⁷⁴ İbn Haldun, a.g.e., I, s. 529.

⁴⁷⁵ Najjar, a.g.m., s. 295.

gerekir⁴⁷⁶. Bu noktada İslâm'da savaşıñ amacı din ve Müslümanları korumak, barışı tesis etmek ve bunu bozmaya yönelik girişimde bulunanları bertaraf etmek suretiyle hak ve özgürlükleri korumak şeklinde olduğu görölmektedir⁴⁷⁷. Çünkü İslâm'da savaşıñ gerçek gayesi, zulüm, haksızlık ve adaletsizliğı yok etmektir. Bunun delili ise, “*fitne kalmayınca, din de yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşıñ*”⁴⁷⁸ hükmüydü. Bu âyet aynı zamanda İslâm'da savaşıñ hem sebebine hem de amacına işaret etmektedir⁴⁷⁹. İslâm'da savaşmakla hedeflenen, düşman saldırısını önleyerek⁴⁸⁰ toplumsal huzur ve düzeni sağlamaktır.

İslâm dininin hükümleri gereğı fitne savaştan daha kötüdür. Bu durum şeriatın “iki kötüden daha az zararlı olanı tercih edilir” kaidesi gereğidir⁴⁸¹. *Siyâsetnâmeler*de savaşıñ yapılmasına müsaade edilen gruplar ve bunun gerekçe, kaide ile kuralları konusunda bilgiler verilmektedir. Buna göre dinden çıkanlar (mürtedler), isyan edenler (bâğiler), yol kesenler ve kâfir olarak nitelendirilen gayrimüslim topluluklar gibi dört grubun⁴⁸² kanlarını akıtmak mubah görölmüştür.

3.2. SAVAŞIN MUHATAPLARI

3.2.1. Dinden Çıkanlar (Mürtedler)

*Siyâsetnâmeler*de ister Müslüman doğup büyüsun, isterse kâfirken Müslüman olsun, önce İslâm dininde olup sonra da bu dinden çıkanlar ile savaş yapılması gerektiğı aktarılmaktadır. Zira hak din olan İslâm'dan dönenleri bâtil dinde bırakmak câiz görölmemiştir. İslâm dinine geçip, İslâmî hükümlerin uygulandığı ve sonrasında bâtil bir dine dönenlere *mürted* denilmiştir.

İslâmiyet'ten ayrılıp başka dine intisap edenler konusunda izlenecek siyâsette iki seçenekten söz edilmektedir. Bunlardan ilki Müslümanlardan ayrı bir ülkeye gitmeyerek dinden çıkanlardı. Bunlar öldürölmez. Önce dinden ayrılma sebepleri araştırılmalıydı. Şüphe edilen hususlara dair kanıtlar kullanılarak açıklamalar

⁴⁷⁶ Soner Duman, “Cüveynî'nin İktisat Teorisi”, *Zor Zamanda Siyâset-İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî ve Gıyâsü'l-ümem fi İltiyâsi'z-zulem Adlı Eseri*, (Ed. Özgür Kavak ve Ömer Türker), Klasik Yay., İstanbul 2020, s. 98.

⁴⁷⁷ Yaman, “Savaş”, s. 190.

⁴⁷⁸ Bakara, 2/193.

⁴⁷⁹ Muhammed Ebu Zehre, *İslâm'da Savaş Kavramı*, (Çev. Cemal Karaağaçlı), Fikir Yay., İstanbul 1985, s. 42.

⁴⁸⁰ Ebu Zehre, a.g.e., s. 30, 40, 79, 83, 91, 104.

⁴⁸¹ Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, (Çev. Hamdi Aktaş), Beyan Yay., İstanbul 2020, s. 103.

⁴⁸² Ayrıca bkz. Çalimli, a.g.t., s. 196-197.

yapılmalıydı ve batıl olan yoldan dönüp tövbe etmeleri söylenmeliydi. Tövbe etmeleri durumunda onlar için İslâmî hükümler yeniden geçerli olurdu. Şayet tövbe etmezlerse öldürülebilirlerdi ve bunun dayanağı da Hz. Peygamber'in “*her kim ki, İslâm dinini başka bir dine değiştirirse öldürünüz!*” buyruğudur.

Siyâsetnâmelerde mürtedlerin öldürülme zamanına dair fikir birliğinin olmadığı da aktarılmaktadır. Bazı âlimler “Allah'ın hakkı gerekli olunca tehiri caiz olmaz” gerekçesiyle hemen öldürülmesi icap ettiğini, bazıları ise tövbe edecekleri ihtimaline karşı üç gün sonra öldürülebileceklerini söylemektedir. *Mürtedlerin öldürülmesinde kılıç kullanılabileceği gibi, yine tövbe etmeleri ümidiyle odunla dövülerek de katledilebilirlerdi.* Ayrıca *mürted* olan kişi öldürüldükten sonra yıkanmaz, kefenlenmez, cenaze namazı kılınmaz, Müslümanlar ile aynı mezarlığa gömülmez ve malları da İslâm hazinesine katılır.

İkincisi ise Müslümanlardan ayrı bir yerde toplanıp kuvvet halinde grup oluşturanlardı. Bunlarla savaşılmaması câizdi. Kâfir veya diğer düşmanlar ile yapılan savaşta uygulanan ani hücum, hile gibi durumlar bunlara da uygulanabilirdi. Ancak dinden dönenlerle yapılan savaşın, Müslüman olmayan ve diğer harp ehli ile olan savaştan ayrıldığı bazı özel durumlar mevcuttu. Onlarla dinden çıktıkları konuya dair anlaşma yapılmaz, ateşkes imzalanmaz ve köle edilemezlerdi. Yine onların malları ganimet olarak alınamaz, Müslümanların hazinesine ait olurdu. Öldürülmemiş olanların malları korunur, İslâm dinine dönmeleri durumunda kendilerine iade edileceği belirtilir⁴⁸³.

Dinden ayrılanların İslâm ülkesinde bulunup, savaşın yapılmasına engel olmayan diğer gruplardan ayrıldıkları bazı hususlar ise şu şekildedir: Dinden çıkanlar ile her türlü savaş yapılabilirdi. Esir edilip öldürülmeleri konusunda bir engel yoktu. Malları ganimettir ve hazineye alınırdı. Dinden çıkanın bekleme süresi dolunca, nikâhı düşerdi⁴⁸⁴.

⁴⁸³ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 121-125; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 225-227; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 257-258.

⁴⁸⁴ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 125-126.

3.2.2. Asiler (Bâğîler)

Sözlükte “haktan ayrılmak, zulmetmek, haddi aşmak” demek olan bâğy, fıkıh terimi olarak siyasî bir anlama sahiptir. Dinî ve hukukî anlamda ise isyan eden kişilere bâğî ya da asi denilir⁴⁸⁵. *Siyâsetnâmeler*de savaşın bir diğer muhatabı bunlardır.

Müslümanlardan bir grup taşkınlık yapar, toplumun görüşlerine muhalefet edip, başka uydurma bir mezhebe katılırsa şartlara göre durumları değerlendirilir ve buna göre tatbik edilecekler yol belirlenirdi. Bu durumdakiler başkalarına yardım etmez, itaatten ayrılmaz, başka bir ülke seçmezlerse ve aralarında devletin kanunları geçerli olursa savaşılmaz, kendi hallerine bırakılırlardı. Ancak asiler Müslümanlar ile mücadele edecekleri yönünde görüş beyan ederlerse, devlet başkanı onlara doğru olanı anlatıp itaat etmelerini istemeliydi. Fesada sebebiyet vermeleri gerekçesiyle ta‘zir cezası verilmeliydi. Yine bir grup, adâletten uzaklaşır, başka bir ülke edinip, muhalefete kalkışır, fakat hak olandan ayrılmayıp itaate devam ederlerse bunlarla da savaşılmazdı. Bu durum Hz. Ali’nin Haricîler ile olan savaşındaki uygulamalarına dayanır. Tüm bunlardan farklı olarak İslâm toplumundan fikrî olarak ayrılan, devlete itaatten vazgeçen ve devlete karşı görevlerini yerine getirmeyip isyan eden gruplar ile de mücadele edileceği söylenmektedir⁴⁸⁶.

Müslüman devletin hükümdarı itaatten ayrılan asilere ilk etapta sebeplerini sormalıydı. Bir konuya dair şüpheleri varsa bunu gidermek için onlarla münazara yapılır veya onlar için sorun teşkil eden bir mesele varsa çözüme kavuşturulur. Tüm bunlara rağmen itaat etmeme konusunda ısrar ederlerse hükümdar onlara nasihat eder ve onlara karşı savaş tehdidinde bulunmalıydı. Bu çabalar sonuç vermediği takdirde, “*Allah’ın buyruğuna gelinceye kadar saldırgan tarafla savaşın*”⁴⁸⁷ emri gereğince onlarla harp edileceği açıklanmaktadır⁴⁸⁸.

El-Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-sultâniye* isimli eserinde asiler ile yapılan savaşın, mürted ve müşriklerle yapılan savaştan sekiz açıdan ayrı olduğunu söylemektedir. Bu farklılıklar şu şekildedir: Asilerle öldürmek için değil, itaate dönmeleri için savaşıılır. Yüz yüze savaşıılır ancak kaçanları takip etmemek gerekir. Yaralı olanlar bırakılmaz.

⁴⁸⁵ Ali Şafak, “Bağy”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IV, İSAM Yay., İstanbul 1991, s. 451.

⁴⁸⁶ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-sultâniye*, s. 127-128.

⁴⁸⁷ Hucûrat, 49/9.

⁴⁸⁸ Eş-Şerîf er-Radî, a.g.e., s. 267, 300; El-Mâverdî, *Nasihatü’l-Mülûk*, s. 389-390; El-Cüveynî, a.g.e., s. 159-160; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 227; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 258-259; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 45-46, 149-150, 227.

Esir edilenler öldürülmez. Malları ganimet, çocukları esir alınmaz. Asiler ile savaşmak için müşrik ve zimmîlerden yardım talebinde bulunulmaz. Anlaşma yapılmaz ve mallarını korumak için sözler verilmez. Onlarla savaşta mancınık kullanılmaz, evleri yakılmaz, meyve ağaçları ve sebze bahçeleri tahrip edilemez. Çünkü isyan etmiş olsalar da İslâm ülkesinde bulunmaktaydılar⁴⁸⁹. Şeyzerî ve Ebu Necîb Sühreverdî bu farklılıklara ek olarak, isyancılar ile yapılan savaşta hilelere başvurma ve aniden hücum etmenin câiz olmadığı şeklinde dokuzuncu bir madde daha ilave etmektedirler⁴⁹⁰.

*Siyâsetnâmeler*de asiler ile yapılan savaşta üzerinde durulan diğer bir husus ölenlerin durumudur. Buna göre ölen asilerin cenazeleri yıkanır ve cenaze namazları kılınabilir. Ölen kişi asilerden değil ise ölünün yıkanması konusunda iki görüş hâkimdir. İlk görüş, Müslüman olmayanlarla yapılan savaşta şehit olanlar gibi ikrâm ve şeref için yıkanmayacağını ve cenaze namazlarının kılınmayacağını, ikinci görüş ise yıkanıp, cenaze namazlarının kılınabileceğini belirtmektedir⁴⁹¹.

3.2.3. Yol Kesenler

*Siyâsetnâmeler*de savaşın diğer bir muhatabı yol kesenlerdir. Fesat çıkarmak için toplanıp, silâh zoruyla şehir alan, yolları kesen, güvenlik ve asayiş bozan, malları yağmalayıp, insanları öldüren gruplar ile savaşılabilirliği ifade edilmektedir. Bu şekilde eylemlerde bulunanlar *muhârib* olarak isimlendirilmektedir. *Siyâsetnâmeler*de yol kesenler ile savaşmanın gerekçesi “Allah’a ve Resûlü’ne harp açanların, yeryüzünde fesatçılığa koşanların cezâsı, ancak öldürülmeleri ya asılmaları yahut sağ elleriyle sol ayaklarının çaprazvari kesilmeleri yahud da bulundukları yerden sürülmeleridir”⁴⁹² âyeti ile açıklanmaktadır⁴⁹³.

Genel itibarıyla yol kesenler ile savaş hükümlerinin asiler ile yapılan savaşla benzerlik gösterdiği, ancak bazı açılardan ayrıldığı ifade edilmektedir. Yol kesenlerle savaşmak, asilerle savaşmaktan şu beş hususta farklılık arz etmektedir: Birincisi, yol kesenlerle karşılık verse de vermese de savaşılır, ancak asiler yüz çevirirse savaşılmaz.

⁴⁸⁹ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-sultâniye*, s. 129-131.

⁴⁹⁰ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 228-229; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 260-261. İsyân edenlere yönelik savaşın nasıl olacağı hususunda ayrıca bkz. Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 45-46, 151-153.

⁴⁹¹ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-sultâniye*, s. 131-132.

⁴⁹² Mâide, 5/33.

⁴⁹³ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-sultâniye*, s. 132; El-Mâverdî, *Nasihatü’l-Mülûk*, s. 391; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 229; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 261.

İkincisi, yol kesenlerle savaşmanın amacı onları öldürmekken, asilerle savaşın amacı öldürülmeleri değil, hakka dönmelerini sağlamak. Üçüncüsü, yol kesenler öldürdükleri kişiler ve aldıkları mallara karşılık cezalandırılırken, asilerle cezalandırma amacıyla savaş yapılmaz. Dördüncüsü, yol kesenler arasında esir olanlar hapsedilebilirken, asiler hapsedilemez. Beşincisi ise, yol kesenlerin elinde olan mallar, haksız yere soygun yapılarak elde edildiği için geri alınır. Ancak isyancıların malları alınamaz⁴⁹⁴.

Yol kesenlere verilecek cezalar konusunda ihtilaflı durumlar olsa da⁴⁹⁵ sadece insanları öldürmüşlerse katledilirler. Hem insanları öldürmüş hem mallarını almışlarsa cezaları, önce öldürülmek sonra da asılmaktı. Şayet yalnız mal soymuşlarsa cezaları, sağ ellerinin ve sol ayaklarının çapraz kesilmesidir. Bu durumlar dışında insanları sadece korkutmuşlarsa sürgün edilmeliydiler⁴⁹⁶.

Yol kesenler ile savaşmak amacıyla gönderilen komutanın onları cezalandırma yetkisi yoktu. O sadece onlarla mücadele etmekle görevliydi. Komutan cezaların uygulanması ve gasp edilen hakların iadesi konusunda halifeden izin almalıydı. Eğer komutanın yetkileri arasında ceza vermek varsa ayrıca izin istemesine gerek yoktu. Yine komutan ceza verme ve hakları iade konularında âlim kişiler ve hâkimlerin yardımını isteyebilirdi⁴⁹⁷.

3.2.4. Müslüman Olmayanlar (Cihâd)

Cihâd kelimesi Arapça'da "güç, gayret sarf etmek, meşakkat ve bir işin üstesinden gelmek için bütün imkânları kullanmak" mânalarına sahip olan *cehd* ve *cühd* köklerinden türemiştir⁴⁹⁸. Terim olarak can, mal, dil ve diğer vasıtaları kullanarak savaşta güç ve kuvveti Allah yolunda harcamak şeklinde tanımlanmaktadır⁴⁹⁹.

Kur'ân-ı Kerîm'de cihâd kelimesi genelde kişinin, dinî özgürlüğünü, ülkesini ya da toplumunu savunması anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır⁵⁰⁰. Aslında İslâm inancı savaşa Müslümanların can ve mal güvenliklerini sağlamak, haklarını savunmak, din ve İslâm ülkelerine yapılacak saldırılara engel olmak amacıyla izin vermiştir. İslâm

⁴⁹⁴ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 134-135; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 262.

⁴⁹⁵ El-Mâverdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 391.

⁴⁹⁶ Ebu Necîb Sühreverî, a.g.e., s. 230.

⁴⁹⁷ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 135.

⁴⁹⁸ Mehmet Çoban, "İslâm Hukukunda Cihad Literatürü ve Bedreddin İbn Cemâa'nın Cihadla İlgili Eserlerinin Değerlendirilmesi", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020, s. 10.

⁴⁹⁹ Özel, "Cihad", s. 528; Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 183.

⁵⁰⁰ Esed, a.g.e., s. 88.

dini meşru saydığı bu savaşı diğerlerinden ayırmak için cihâd kelimesini kullanmıştır⁵⁰¹. Bu noktada İslâm dininin başkalarının aleyhine büyümeye izin vermediği görülür. Savaşmakla hedeflenen amaç, Allah'ın hâkimiyetini yerleştirmektir. Zira cihâdın amacı “Kelimetullâhı en yüce” yapmaktır⁵⁰².

Siyâsetnâme kaynaklarında Allah'ın “*fîtne kalmayıp, din yalnız Allah'ın dini olana kadar onlarla savaşın*”⁵⁰³ buyruğu gereği kâfirlere karşı cihâda çıkmanın farz olduğu aktarılır. Allah yolunda yapılacak cihâdın amacı, farzları terk eden ve haram işleyenleri cezalandırmaktır⁵⁰⁴. Kâfirlerin İslâm ülkesine saldırmaları durumunda, tüm Müslümanların savaşmalarının farz olduğu konusunda ittifak edilmiştir⁵⁰⁵. Kâfirler ile mücadelede hedeflenen, İslâmiyet'i ve şeriatı yaymaktır⁵⁰⁶. Zira bu konuda *siyâsetnâmeler*de vurgulanan *Kur'ân'ı Kerîm*'den yüz çevirenin demir ile doğru yola getirileceğidir. Bu nedenle dinin ayakta kalması *Kur'ân* ve kılıçla mümkün görülmüştür⁵⁰⁷.

*Siyâsetnâmeler*de cihâdın, *farz-ı kifâye* ve *farz-ı ayn* olmak üzere ikiye ayrıldığı belirtilmektedir. Kâfirler tarafından İslâm topraklarına herhangi bir saldırı olmadan yapılan cihâda *farz-ı kifâye* denilir. Bazı Müslümanların bunu gerçekleştirmesi diğerlerinden sorumluluğu kaldırırdı. Müslümanların düşmanlarına karşı üstün konumdayken yılda en az bir defa cihâda çıkmaları gerekirdi. Mazeretsiz bir yılı gazveye çıkmadan geçirmek günahı. Bir yıl içerisinde cihâda ancak Müslümanların zayıflığı, sayıca az olması veya ateşkes anlaşmasının yapılmış olması gibi gerekçeler ile çıkılmayabilirdi. Hükümdar bu gerekçeler hariç, mazeretsiz olarak bir yıl içerisinde cihâd gerçekleştirmez ise günahkâr kabul edilirdi.

Kâfirlerin İslâm beldelerine saldırması durumunda yapılacak cihâda *farz-ı ayn* denilir. *Siyâsetnâmeler*de bu cihâda katılmanın her Müslümana üzerinde farz olduğu belirtilmektedir. Bir başkasının bu görevi yerine getirmesi, öbürleri üzerinde olan farzı

⁵⁰¹ Özel, “Cihad”, s. 531.

⁵⁰² Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 217.

⁵⁰³ Enfâl, 8/39.

⁵⁰⁴ İbn Teymiye, a.g.e., s. 47, 86, 87, 119, 123, 124, 179.

⁵⁰⁵ El-Cüveynî, a.g.e., s. 184.

⁵⁰⁶ Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 5485, 5486, 5487, 5488.

⁵⁰⁷ İbn Teymiye, a.g.e., s. 48.

geçersiz kılmazdı. Müslüman topraklarına yönelik saldırıda her Müslümanın savunmaya geçmesi, cihâd için hazırlanması farzdı⁵⁰⁸.

Siyâsetnâme kaynaklarında cihâda katılamayacak kişilerin kimler olduğu ve bunun gerekçeleri de aktarılmaktadır. Buna göre *farz-ı kifâye* olan cihâd, bâliğ, erkek, hür, akıllı, sağlıklı ve güçlü Müslümanlara farzdı. Dolayısı ile cihâda katılmanın farz olmadığı kişiler şu şekildedir: Zimmîler, çocuklar, akıl hastaları, kadınlar, köleler, savaşıma engel olacak hastalığı olanlar, silâh tedarik edemeyen ve savaşa katılmaları durumunda ailelerinin geçimlerini sağlayamayacak kadar fakir olanlar⁵⁰⁹. Yine borcu olan kişinin alacaklısının izni olmadan veya ebeveynlerinin müsaadesi olmadan cihâda katılması câiz değildi⁵¹⁰.

Müslümanların yöneticisi kâfirleri hak din olan İslâmiyet'e davet etmeliydi. Hak dine davetin iki yöntemi vardı. Bunlardan ilki, İslâm dinini kabul etmeleri için deliller sunulmasıydı. Bunun için âlim kişiler görevlendirilirdi. Şayet bu davet başarıya ulaşmaz, batıl dinde kalmaya devam ederlerse ikinci yöntem olan güç ve silâh yoluna başvurularak savaşılmıyordu⁵¹¹. Savaş kararı verildiği zaman cihâda çıkmak gibi, orduları en büyük olanaklarla donatıp ihtiyaçlarını karşılamak da halka farzdı. Zira *siyâsetnâmeler*de ordu teşkil etmemek, cihâda çıkmamak büyük bir vebal kabul edilmiştir. Müslümanların yöneticilerine itaat etmeleri gereği olarak kendilerine verilen görevleri yerine getirip, hazırlıklara katılmaları lazımdı. Bu konuda verilen görevleri yapmama hakları yoktu⁵¹².

Cihâda hazırlık konusunda atlar ve kaliteli silâhlar temin edilmeliydi. Bunlara ilave olarak cihâda hazırlık amacıyla at ve deve yarışı yapılması, ok atılması tavsiyesinde bulunmaktadır. Bu hususlara dair müsabakalar düzenlenip, ödül verilmesi meşru sayılmıştır. Zira Hz. Peygamber'in de bu şekilde uygulamaları mevcut olduğu ifade edilmektedir⁵¹³.

Siyâsetnâmeler savaş konusunda müşrik veya zimmîlerden yardım istenmeyeceğini⁵¹⁴, şayet yardım alınacaksa bunu bazı koşullara bağlamışlardır.

⁵⁰⁸ El-Cüveynî, a.g.e., s. 156-157; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 92-93.

⁵⁰⁹ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 94, 98. Ayrıca bkz. Çalımlı, a.g.t., s. 227.

⁵¹⁰ El-Cüveynî, a.g.e., s. 233; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 95.

⁵¹¹ El-Cüveynî, a.g.e., s. 150.

⁵¹² El-Cüveynî, a.g.e., s. 185, 186, 188.

⁵¹³ İbn Teymiye, a.g.e., s. 136; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 77, 80.

⁵¹⁴ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 402.

Bunların Müslümanlara yönelik olumlu düşünceye sahip, ihanet etmeyecekleri konusunda güvenilir ve olası bir ihanet durumunda hepsinin üstesinden gelinebilecek güçte olmaları şartıyla yardım alınabilirdi. Müşrik ve zimmîlerden yardım temin etmenin câiz olabilmesi için bu üç şartın birlikte bulunması gerekirdi. Ayrıca Müslümanların cihâd için ücret karşılığında kiralanmalarının câiz olmadığı aktarılır. Ancak atâ ve iktâ gibi ücret almalarında bir sakınca görülmemiştir. Çünkü bunlar cihâda katılanların hakkıydı⁵¹⁵.

Cihâda çıkılacağı zaman manevî yardım alınması, salih amellerin işlenmesi de tavsiye edilen hususlardandır. Yine cihâdın faziletleri anlatılarak askerlerin savaşa teşvik edilmesi önemliydi. Çünkü *siyâsetnâmeler*de cihâda çıkan kişi ve ümmetin her zaman iki güzel neticeden biri olan *ya zafer ve galibiyete ya da şehadet ve cennete* ulaşacağı vurgusu hâkimdir⁵¹⁶.

3.3. SAVAŞ SANATI, KÜLTÜRÜ VE İNCELİKLERİ

3.3.1. Savaş Sanatı

Aslında askerî harekât uğursuz olarak nitelendirilmiştir. Ancak bazen var olmak ya da yok olmanın tamamen buna bağlı olması savaşı önemli kılmıştır. Bu sebeple hafife alınması tehlikeli görülmüştür. Çünkü bir ülkenin ve halkın kaderi savaşa bağlı olabilir. Bu da meseleye ehemmiyet verilmesini⁵¹⁷ ve *savaş sanatına* dair bilgi sahibi olunmasını gerektirmektedir.

Savaş sanatı, “mevcut vasıtaları muharebede kullanma sanatı” olarak ifade edilmektedir. Bu aynı zamanda savaşın sevk ve idaresi anlamına gelmektedir. Daha geniş bir perspektiften bakılınca *savaş sanatı*, asker alma, silâhlanma, donanım, eğitim gibi savaş nedeniyle ortaya çıkan ve silâhlı kuvvetleri meydana getiren faaliyetlerin tümünü kapsamaktadır⁵¹⁸. Savaş kazanmanın kuralı ise strateji, taktik ve beceridir. Bu askerin sayıca fazla olması, cesaret, kahramanlık ya da düşman üzerine doğrudan hücum edebilmekten ötedir⁵¹⁹. Bu nedenle strateji, taktik ve tekniğin uyum içerisinde

⁵¹⁵ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 94-95.

⁵¹⁶ İbn Teymiye, a.g.e., s. 123; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 97-98, 100, 105.

⁵¹⁷ Sun Tzu, a.g.e., s. 11.

⁵¹⁸ Clausewitz, a.g.e., s. 102.

⁵¹⁹ Abdullah Duman, *Mübâreze: Orta Çağ Yakın Doğusunda Teke Tek Savaş*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2020, s. 5.

kullanılabilmesine *savaş sanatı* denilmiştir⁵²⁰. *Savaş sanatını* bilmek; düşmanı savaştan yenebilmek, şehirleri kuşatmadan kısa sürede ele geçirebilmektir⁵²¹.

Strateji, savaşta kullanılması lazım olan nedenler olan, moral, fiziki, coğrafi ve istatikselsel unsurlara dayanmaktadır⁵²². Bu durumda stratejiyi, “savaşta belirlenmiş hedeflere ulaşmak maksadıyla, eldeki bütün kaynakların (askerî, siyasî, ekonomik vb.) en uygun yer ve zamanda kullanılması için seferber etme ve düzenleme sanatı” şeklinde tanımlamak mümkündür⁵²³. Strateji, savaşın amacını gerçekleştirebilmesi için muharebenin kullanılmasıdır. Bu yüzden strateji, “savaş harekâtının tümü için amaca uygun bir hedef saptamak zorundadır.” Yani strateji, savaş planının yapılması ve belirlenen hedefe ulaştıracak birtakım davranışların da bu hedefe göre düzenlemesi demektir⁵²⁴.

Savaş sanatında, savaşa dair çarpışmanın gerçekleşmediği süreçte yapılanlar strateji, savaşın başladığı andan sonraki eylemlere ise taktik denilmiştir⁵²⁵. Diğer bir ifadeyle taktik, silâhlı kuvvetlerin savaşta hayata geçirilmesi, strateji ise savaşın amacına ulaşabilmesi için kullanılan kuramdır⁵²⁶. Strateji, aynı zamanda hayatta kalabilmenin temel şartı olarak da ifade edilmektedir⁵²⁷. Bu sebeple savaş başlamadan stratejik üstünlüğe ulaşılmalı ve savaşa düşmanı bitirmeye yönelik son hamleyi yapmak için geçilmelidir⁵²⁸. Çünkü strateji, “ayrıntıları yerinde düzenlemek ve daima gerekli olacak değişiklikleri yapmak için orduyla birlikte sahaya inmek zorundadır.” Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere strateji, savaş işinden bir an için bile elini çekmemektedir⁵²⁹.

Carl Von Clausewitz *Savaş Üzerine* isimli eserinde, stratejilerde her şeyin çok basit, fakat çok kolay olmadığı⁵³⁰ ifadelerine yer vererek bir bakıma savaşta stratejilerin kullanılmasının bir sanat olduğunu vurgulamaktadır. Flavius Vegetius Renatus ise *Roma Savaş Sanatı* adlı kitabında, *savaş sanatının* basit veya hafife

⁵²⁰ Duman, *Mübâreze*, s. 4.

⁵²¹ Sun Tzu, a.g.e., s. 49.

⁵²² Clausewitz, a.g.e., s. 182.

⁵²³ Yavuz, a.g.e., s. 85.

⁵²⁴ Clausewitz, a.g.e., s. 173.

⁵²⁵ Duman, *Mübâreze*, s. 7.

⁵²⁶ Clausewitz, a.g.e., s. 103.

⁵²⁷ Duman, *Mübâreze*, s. 5.

⁵²⁸ Duman, *Mübâreze*, s. 9.

⁵²⁹ Clausewitz, a.g.e., s. 173.

⁵³⁰ Clausewitz, a.g.e., s. 175.

alınacak bir şey olmadığını⁵³¹ dile getirip, stratejinin önemine değinmektedir. Çünkü savaşta bir hatanın telafisi yoktur ve bu hatanın hemen arkasından bedeli gelir. Bu sebeple korkarak ve beceriksizce savaşanlar şu iki durumdan birini yaşar: Ya hemen yok olurlar ya da kendilerine karşı galibiyet elde edenlere karşı koyamayarak kaçmak zorunda kalırlar⁵³². *Savaş sanatı* konusunun önemine dair *siyâsetnâmeler*de de savaş öncesi, savaş esnası ve sonrasında hayata geçirilmesi mühim olan stratejik ve taktik bilgilerin aktarıldığı görülmektedir.

3.3.2. Savaş Öncesi Düşmanı İdare Etme Sanatı

Ortaçağ İslâm *siyâsetnâme* geleneğinde üzerine durulan konulardan biri *savaş sanatı*dır. İncelenen literatürde savaş kültürü ve inceliklerine dair dikkatli olunacak ve yapıp yapılmaması gereken hususlara yönelik tavsiyeler verildiği görülmüştür.

*Siyâsetnâmeler*de savaş öncesi düşmanı idare etme konusunda yapılması gerekenlere de değinilmektedir. Buna göre savaş durumu mevzu bahis olunca, askerlerin hazırlanıp, teçhizatla donatılması gerektiği gibi asker sevkiyatının gerçekleştirilmesinden önce düşman hakkında bilgi alınması için casuslar görevlendirilmesi gerektiği bildirilmektedir. Bunlar dil bilen, akıllı, güvenilir ve tedbirli kişilerden seçilmeliydi. Düşman askerinin sayısı ve durumunu öğrenmek amacıyla yapılan haber alma ve casusluk eylemi *savaş sanatı*nın önemli gereklilikleri arasında kabul edilmektedir⁵³³.

*Siyâsetnâmeler*de savaş durumunda casusluk faaliyetleri üzerinde önemle durulduğu görülmektedir. Çünkü savaşın en etkili hilelerinden birinin casusluk olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Düşman arasına yerleştirilen gözcüler sayesinde olup bitenler konusunda malumat sahibi olunabilmekteydi. Bu şekilde düşmanın stratejisi öğrenilip tehlikesinden korunmak mümkün olurdu. Yine casuslar vasıtasıyla düşman arasında asılsız haberler yayılarak morallerin bozulması ve hatta zafer kazanılması bile umulabilmekteydi⁵³⁴.

⁵³¹ Flavius Vegetius Renatus, *Roma Savaş Sanatı*, (Çev. Samet Özgüler-Kutsi Aybars Çetinalp), Kronik Kitap Yay., İstanbul 2022, s. 33.

⁵³² Renatus, a.g.e., s. 41.

⁵³³ Ali İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 86-88.

⁵³⁴ Beydebâ, a.g.e., s. 159; Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 75, 78-79; Keykâvus, a.g.e., II, s. 117; Nizâmülmülk, a.g.e., s. 91; Muhammed b. Turtûşi, a.g.e., s. 521; Ebu Necîb Sührverdi, a.g.e., s. 206-207.

Siyâsetnâmelerde savaş tedbirleri konusunda casus ve gözcüler görevlendirmenin faydaları şu şekilde sıralanmaktadır: Düşmanın kurduğu hile ve tuzaklar önceden öğrenilip ve bunlara yönelik tedbirler alınabilir. Fırsatlar kollanıp değerlendirilebilir. Düşmanın sayısı, hazırlığı, planları ve savaşta kullanacağı aletler hakkında bilgi sahibi olunabilir⁵³⁵. Savaş tedbirine dair dikkat edilecek diğer bir husus, düşmanın alınan önlemler ve savaş sırları hakkında hiçbir şekilde haberdar olmamasına hassasiyet gösterilmesiydi. Bunun aksine düşmanın tedbirlerine vakıf olunmalı ve bunun için çok sayıda casus ve haberci görevlendirilmesi önem arz etmektedir⁵³⁶. Yine strateji, casusların verdiği bilgiler üzerine kurulduğu için casuslar konusunda dikkatli olunması gerektiği belirtilmektedir⁵³⁷.

Ayrıca yöneticilerin, düşmanları hakkında hileler düşünürken, düşmanın da kendilerine yönelik hile ve tuzaklar kurabileceği ihtimalini düşünerek tedbirli olmaları gerektiği vurgulanır. Bu konuda uyanık ve tetikte olunmalı, savaş planı da buna göre yapılmalıydı⁵³⁸. Nitekim “zafer, tedbir ile tedbir aklı kullanmakla, aklı kullanmak da sırrını saklamakla olur”⁵³⁹, denilerek bu meselenin ehemmiyetine işaret edilmiştir. Çünkü düşmana karşı kuvvetli önlemler alarak uyanık olmak devlet idaresinin dayandığı temel ilkelerdendir⁵⁴⁰. Bu nedenle düşmanı hiçbir zaman küçük görmemek gerekmektedir⁵⁴¹. Bir sefere karar verildiği zaman, harekât hazırlıkları ve hedefi olabildiğince gizli tutmak ve yürütmek konusunda hassasiyet gösterilmesi tavsiye edilmiştir. Zira gizliliğin ve sırları muhafaza etmenin zafere ulaştırın yol olduğu ifade edilmektedir⁵⁴².

Düşmana karşı imkânların sınırlı olması ve şartların elverişsizliği gibi durumlardan ötürü tedbir alınamıyorsa başka çareler düşünülerek süreç idare edilebilmeliydi. Buna göre oyalama siyâseti ile düşmanı geciktirmek veya aldatmak

⁵³⁵ El-Mâverdi, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 400-401.

⁵³⁶ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 183; Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2350, 2351; Çalimli, a.g.t., s. 254.

⁵³⁷ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 79.

⁵³⁸ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 178; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 213.

⁵³⁹ Çerçi, a.g.m., s. 120.

⁵⁴⁰ El-Mâverdi, *Yönetimin Esasları*, s. 90; Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2354, 2355.

⁵⁴¹ Beydebâ, a.g.e., s. 160; İbnu'l-Mukaaffa, a.g.e., s. 24; Keykâvus, a.g.e., II, s. 9; Sadî-i Şîrâzî, *Hükümdara Öğütler*, s. 107, 120; İbnü't-Tıktaka, a.g.e., s. 60.

⁵⁴² El-Mâverdi, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 253, 409; el-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 101; Sadî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan*, s. 60, 61.

yoluna başvurularak zaman kazanılabilir ve bu sayede karşı hamle yapma fırsatı bulunabilirdi⁵⁴³.

3.3.3. Orduyu Sevk ve İdare Etme Sanatı

Ordunun sevk ve idaresi konusunda, yiyecek, içecek, giyim, hayvan ve silâh desteği ile bunların orduyla beraber, başta savaşın yapılacağı alanlar olmak üzere kullanılacakları yerlere; bir sefer düzenleme dâhilinde intikaline/taşınması durumuna ordunun lojistiği (*temvînü'l-ceyş*) ya da ordunun lojistik desteği denilir. Askerlerin eğitimle sahip olduğu savaşma gücü ve kazandığı stratejik-taktik bilgilerin yanı sıra, bunlar kadar önemli olan; hatta belki bunlardan daha mühim olanı ordunun yeme, içme, barınma, hayvan ile silâhlarını en güzel haliyle temin etme ve bunları ordunun kullanacağı alanlara sevkiyatını gerçekleştirmektir⁵⁴⁴.

Siyâsetnâmelerde, insan canı ortaya konulduğu için savaşın tehlikeli bir iş olduğu söylenir. Bu sebeple orduyu sevk etmenin incelikleri ve fetihleri gerçekleştirmeyi kolaylaştıracak faydalı bilgilerin öğrenilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Zira savaşta istenilen neticelerin alınması, düşman karşısına eğitilmiş ve bilgili çıkmakla mümkündü. Aksi bir durumla düşman ile mücadeleye geçmek can, mal, ülke ve hazineyi tehlikeye atmaktan başka bir şey değildi⁵⁴⁵.

Siyâsetnâmelerde ordunun idare edilmesi önemli konular arasında yer almaktadır. Ordunun devlet yöneticilerine destek verip, onların yanında yer alması iyi bir şekilde idare edilmesiyle olanaklıydı. Şayet ordu layıkıyla idare edilmez ise askerler arasında yaşanacak olumsuzluklar, ordunun yöneticilerin aleyhinde faaliyetlerde bulunmasına yol açabilmekteydi⁵⁴⁶. Bu sebeple *siyâsetnâme* kaynaklarında ordunun sevkiyatı sürecine dair bilgiler verilmiştir.

Orduyu sevk etmeden önce askerlerin başına idarecilikte ün salmış, yakın ve güvenilir bir komutan tayin edilmeliydi. Komutan askerlerin gönlünü kazanmalı, onların at ve silâhlarını temin etmeliydi⁵⁴⁷. Yine komutan askerlerinin huylarından anlayan, adetlerini bilen kişiler arasından seçilmeliydi⁵⁴⁸. Zorunlu bir durum olmadığı

⁵⁴³ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 180; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 215.

⁵⁴⁴ Terzi, *Askerî Teşkilât*, s. 345.

⁵⁴⁵ Çalimli, a.g.t., s. 31.

⁵⁴⁶ El-Mâverîdî, *Yönetimin Esasları*, s. 35.

⁵⁴⁷ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 99.

⁵⁴⁸ El-Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 90.

müddetçe askerlerin cesaretlerinin korunması amacıyla, komutan harekât sırasında orduyla beraber bulunmalıydı⁵⁴⁹.

Hükümdar veya komutan savaş için hazırlayacakları orduyu sırasıyla *sol kanat* (*meysere*), *merkez* ve *sağ kanat* (*meymene*) şeklinde bölükler halinde oluşturmalıydılar. Bu süreçte komutanın birlikleri görebilmesi için yüksek bir yere oturması gerekirdi. Süvari, piyade, ecir ve yardım için bulunan herkes isim ve fiziksel özellikleriyle kayıt altına alınmalıydı. Hazırlanan liste komutana verilmeliydi. Komutanların hazırlığı ise, önce ileri gelen komutanlar, sonra kös (savaş davulu) ve en son sancağı (âlem) olmayan komutanlar şeklinde gerçekleşirdi. Hazırlık sürecinde yapılması icap eden bir diğer husus ise Allah'ın hep zikredilmesidir⁵⁵⁰.

Düşmanla çarpışma anında her anlamda kuvvetli olmak gerekirdi. Çünkü güçlü olmak, heybetli görünmeye neden olacağından düşmanda korku duygusu yaratacaktı. Atlar savaş zamanında kuvvetli görünmenin nedenlerinden biri sayılmaktaydı. Bu nedenle *siyâsetnâmeler*de askerin sevkini gerçekleştirmeden önce binekleri olan atlara dikkat edilmesi gerektiği vurgulanır. Atların herhangi bir sebepten ötürü savaşıma uygun olmaması, savaşçıların gerektiği şekilde fayda göstermesine engel olacaktı. Tüm bu durumlara istinaden sevk öncesinde seçilecek atların bazı nitelikleri aktarılmıştır. Buna göre savaş için belirlenecek atlar savaşa elverişsiz, küçük, yaşlı, sakat, zayıf, güçsüz, hasta, kısa boylu, fazla yem yiyen, yağlı, yaramaz, terbiye edilmemiş, itaatsiz olmamalıydı. Bu özellikteki atların savaşa alınmasının bir yararı olmadığı gibi, sahibini güçsüzleştirip ordunun zayıflamasına neden olacaktı⁵⁵¹. *Siyâsetnâmeler*de savaş hayvanlarına dair yer alan hükümler arasında, hayvanların boyunlarına çingirak asılmasının mekruh olduğu bilgisi de mevcuttur. Yine atlara tel takılması da yasaktı. Bunun gerekçesinin ise yürüyüş sırasında atı yavaşlatması veya bu tellere çingirak asılma ihtimalini engellemek olduğu ifade edilmektedir⁵⁵².

*Siyâsetnâmeler*de ordunun sevk edilmesinden önce silâh, asker ve diğer savaş araç ile gereçlerinin denetlenip, kontrol edilmesi gerektiği de açıklanmaktadır. Bu şekilde kullanılmayacak durumda olan silâhlar belirlenir ve bunların yerine daha

⁵⁴⁹ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 99.

⁵⁵⁰ Çalimli, a.g.t., s. 163.

⁵⁵¹ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 89; Ebu Necîb Sühreverdi, a.g.e., s. 203; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 239; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 98.

⁵⁵² Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 99.

kullanışlı, yararlı olanlar konulabilirdi. Bu hususta hükümdar sorumlulara gereken talimatları vermeliydi⁵⁵³. Hükümdar veya nâibi olan yetkilinin orduda yer alan dîvâna kayıtlı ve gönüllü olan tüm askerleri denetlemesi gerekirdi. Ayrıca askerlerin ata bindikleri sıradaki durumlarını, sayılarını, silâh ve aletlerini, bineklerini, diğer malzeme ile araçlarının incelenmesi tavsiye edilen durumlar arasında yer almaktadır. Bu şekilde davranmakla casus olduğundan şüphe duyulan kişilerin savaşa katılmasını engellemek, asılsız haber yayarak düşman lehine çalışan yaygaracı olarak ifade edilen kişileri tespit etmek mümkün görülmüştür⁵⁵⁴. *Siyâsetnâmeler*de askerlerin arasında bulunan, düşman adına çalışıp ordunun savaş konusunda azmini kıran, askerleri isyana teşvik eden casusların tespit edilmesi konusu önemliydi. Bu şekilde faaliyetlerde bulunan casuslar askerlerin arasından çıkarılmalıydı⁵⁵⁵. Ordu komutanı da askerin örfünü, huyunu bilen temsilciler veya gözcüler tayin edip gereken kontrolleri yapmalıydı⁵⁵⁶. Çünkü askerler hakkında bilgi sahibi olmak ve orduyu iyi bir şekilde yönetmek için aralarına bu amaçlarla çalışan görevliler tayin etmeyi⁵⁵⁷ gerektirmekteydi.

*Siyâsetnâmeler*de ordunun sevkiyatı zamanında askerleri düşmanların hile ve tuzaklarından korumak amacıyla güvenilir öncü birliklerinin gönderilmesi, keşifçilerin yayılması, ileri karakol ve gözcüler aracılığı ile tehlikeli durumların önüne geçilmesi yapılacaklar arasında aktarılmaktadır. Bu şekilde önlem alınmakla askerlerin savaş sırasında arazide korkusuz ve endişesiz hareket etmesi, ordunun dinlenme vakitlerinde ise can ve mal güvenliği sağlanmış olacaktı. Hakkında bilgi sahibi olunmayan arazi ve ülkelere rehbersiz ve yol gösteren kılavuzlar olmadan asker sevk etmek doğru görülmemiştir. Bu sebeple sevkiyat öncesi kılavuzlar eşliğinde öncü birliklerin gönderilmesi⁵⁵⁸ özellikle vurgulanmıştır.

Sevkiyat gerçekleşeceği süreçte hükümdar önce kendine yakın olan askerlere harekete geçme talimatı vermeliydi. Bunlara silâhlarını kuşanma ve saldırılara karşı

⁵⁵³ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 187; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 204; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 240.

⁵⁵⁴ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 98.

⁵⁵⁵ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 91; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 205; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 241.

⁵⁵⁶ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 90.

⁵⁵⁷ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 205; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 241.

⁵⁵⁸ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 187; El-Mâverdi, *Nasihatu'l-Mülûk*, s. 403; Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2342; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 206, 209; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 242, 244.

her an uyanık olmaları konularında emirler verildikten sonra, öteki birliklerin sevkياتına geçmeliydi. Bu şekilde davranmakla her an olabilecek saldırılara yönelik hazır bir durumda ilerleme olanağı elde edilmiş olunacaktı⁵⁵⁹.

Orduların sevk edilmesi ve yürütülmesi düşman ile karşılaşmaya hazır bir vaziyette yapılmalıydı. Buna göre ordunun yürüyüşte tertibi *ön (mukaddime)*, *merkez (kalb)*, *sağ kanat (meymene)*, *sol kanat (meysere)* ve *arka (saka)* olarak çember biçiminde olmalıydı⁵⁶⁰. Kaynaklarda *hamîs* olarak adı geçen bu düzen ile hedeflenen arazinin yapısından kaynaklı güçlüklerle baş etmek ya da düşmanla savaşa her an teyakkuz halinde bulunmaktı⁵⁶¹. Bu sebeple ordu merkezleri ve cenahları tertipli, atlar da düzenli şekilde yerleştirilmeliydi. Her asker görevli olduğu yeri bilmeliydi ve hiç kimse arkada kalmamalıydı veya öne geçmemeliydi⁵⁶².

*Siyâsetnâmeler*de ordunun yola çıkma zamanı konusunda serin olduğu gerekçesiyle, sabah veya akşam vakitleri olması gerektiği söylenmektedir. Öğle ve akşamın ilk vakitleri ise askerin dinlenme zamanı olarak düzenlenmeliydi⁵⁶³. Aslında gecenin başlarında harekete geçmek mekruh olarak görüldüğünden, sünnete uygun olan gecenin sonlarında harekete geçmekti⁵⁶⁴.

Ordunun savaş için sevkياتı gerçekleştikten sonra, günlük alacağı yol ve yürüyüşü konusunda ölçülü davranmak gerekliydi. Bu konuda zayıf olan askerlerin durumu göz önüne alınarak, mülayim hareket edilmeliydi. Ordunun yolculuğu bu şekilde düzenlenmediği takdirde zayıflar telef olur, güçlü olanlar ise gücünü kaybederdi. Bu duruma mahal vermemek adına askerin yürüyüşünü hassas bir şekilde düzenlenmek gerekirdi⁵⁶⁵. Askerlerin sevkياتın güçlüklerine katlanması, bu durumun geçici olduğunu bilmeleri nedeniyledi. Bunun için sevkيات belirlenen ve askerlere bildirilen bir zaman diliminde gerçekleştirilmeliydi. Sevkياتın süresini bilmek, askerlerin kendileri için yiyecek, hayvanları için ise yem ihtiyacının yeterli miktarda karşılanacağı konularında güven içerisinde olmasına neden olacaktı. Sevkياتın

⁵⁵⁹ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 94.

⁵⁶⁰ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 90; El-Mâverdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 405.

⁵⁶¹ V. J. Parry, "İslâm'da Harb Sanatı", (Trc. Erdoğan Merçil ve Salih Özbaran), *Tarih Dergisi*, Sayı. 28-29, İstanbul 1974, s. 198.

⁵⁶² Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 187; Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2344.

⁵⁶³ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 99.

⁵⁶⁴ Eş-Şerîf er-Radî, a.g.e., s. 272.

⁵⁶⁵ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 88-89; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 204; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 240.

uzamasının askerlerin komutanlarını yarı yolda bırakmasına, dedikodu ve şüphe gibi olumsuzlukların yaşanmasına yol açacağı ifade edilmektedir⁵⁶⁶.

Bu hususlara ilaveten ordunun arka kısmına elli kişiden oluşan bir süvari birliği yerleştirilmeliydi. *Siyâsetnâmelerde* ellilik olarak isimlendirilen bu askerlerin görevi, dağılan askerleri toplamak ve geride kalanları cezalandırmak için hükümdarın huzuruna çıkarmaktı. Elliliklerden sorumlu bir komutan da görevlendirilmeliydi. Ayrıca elli kişilik bu toplayıcı birliğin cesaretli ve kuvvetli silahşorlardan müteşekkil olduğu, zırh ve bu zırhlarının içine pamuk astarlı çelik yelek giydiği, sırtlarında ok sadakları ile kılıç kuşanmış oldukları belirtilmektedir⁵⁶⁷.

Bu süreçte dikkat edilmesi gereken konulardan bir diğeri de parolanın kullanılmasıydı. Savaşa katılacak her bir grubun diğerinden ayıt edilebilmesi için kapalı bir işaret veya isim verilmeliydi. Bu şekilde Müslüman asker grupları hem kendi aralarında hem de düşman gruplarından ayırt edilebilirdi. Ayrıca toplanmaları gerektiğinde belirlenen parola sayesinde hızlıca bir araya gelmeleri sağlanırdı⁵⁶⁸.

Ordunun sevkıyatı sürecinde ayrılıklara sebebiyet verilmemesi için yöneticiler kendi ırk, mezhep ve düşüncesinde olanlara yakınlık gösterme, ötekilerini dışlayacak davranışlar sergilemekten uzak durmaları da gerekirdi. Bazen küçük çaptaki sorunların, daha büyük sorun haline dönüşmemesi için görmezden gelinmesi tavsiye edilen hususlar arasında yer almaktadır⁵⁶⁹.

Siyâsetnâmelerde yapılması önerilen bu konuların aynı zamanda Hz. Peygamber'in orduları sevk ederken bizzat tatbik ettiği uygulamaları olduğu söylenmektedir. Bu sebeple sünnet gereği denetlenmesi icap eden hususlar olduğuna da dikkat çekilmektedir⁵⁷⁰.

3.3.3.1.Ordugâh

Siyâsetnâmelerde ordunun konakladığı ve karargâhını kurduğu alan olan ordugâh seçimi konusu önemliydi ve bu yüzden dikkat edilip yapılmasına özen gösterilen bir husus olduğu görülmektedir. Ordugâhın kurulacağı bölgenin arazi yapısı

⁵⁶⁶ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 93-94.

⁵⁶⁷ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 92-93.

⁵⁶⁸ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 91; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 205; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 103-104; Çalılı, a.g.t., s. 212.

⁵⁶⁹ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 91.

⁵⁷⁰ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 205; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 98.

ve halkı konusunda gerekli bilgilere ulaşılmalıydı. Bu amaçla öncü birliklerinin komutanı ordugâhın kurulacağı araziye dair kontrolleri yapmalı, tuvalet ihtiyacı için çukurları belirlemeli, askerin yeme içmesi, hayvanlar içinse yemin temin edilmesi konularında ulaştığı bilgileri hükümdara rapor şeklinde bildirmeliydi. Hükümdarın askerlerini konaklatacağı alanlara lojistik desteğin ulaşması konusunda tüm olanakları garanti altına alıp, bu konuda gerekli tedbirleri alması gerekirdi. Dar, suyu yetersiz, diğer ihtiyaçların karşılanması konusunda yeterli imkânları olmayan bir alanda savaşa kalkışmanın dezavantajları olduğu aktarılmaktadır. Bu durumdaki bir alan, savaş stratejilerini uygulama konusunda yeterli imkânlar sağlamayacağı gibi düşmanın açık hedefi haline gelmeye neden olurdu⁵⁷¹.

Siyâsetnâmelerde hükümdarın yolculukta, konaklamada, hareket halinde ve karargâhta her an askerin durumuna özen göstermesi, onları koruyup kollaması gerektiği söylenmektedir. Yine gerekli tedbirleri alarak, en korunaklı ve askerlerin tüm ihtiyaçlarını karşılama konusunda elverişli alanlarda konaklama sağlamalıydı⁵⁷². Ordugâhın kurulacağı ve düşman ile savaşılacak yerlerin suyu fazla, bitki örtüsü gür, ulaşımında güçlüğü yaşanmayacağı, yürüyüşü rahat ve güvenli olması gerekirdi. Ayrıca ağaçlık ve dağlık yerlere yakın olması da tercih edilmeliydi. Bu durumdaki alanların savaş sırasında askerlerin mevzi alabileceği ve korunmasına imkân sağlayacak nitelikte olduğu belirtilmektedir⁵⁷³.

Savaş zamanında destek ve savunucu olması için karargâhın, yüksek yerlerin önüne, dağın eteklerine veya nehir ile ırmak kenarlarında olması tavsiye edilmektedir⁵⁷⁴. Sığınaklar, otağlar ile bunların ip ve kızakları birbirine yakın, saflar halinde kurulmalıydı. Ancak en güvenilir olanların daire ya da daire şekline yakın bulunanların olduğu ifade edilmektedir⁵⁷⁵.

Ordular sefere çıkacağı zaman, Müslüman askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ordugâha tüccarlar da katılırdı. Bu tüccarların karargâhta kurmuş oldukları

⁵⁷¹ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 94.

⁵⁷² El-Mâverdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 402-403; Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2345, 2347.

⁵⁷³ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 183; El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 101; Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2349; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 206; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 242; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 99; Çalimli, a.g.t., s. 166.

⁵⁷⁴ Eş-Şerîf er-Radî, a.g.e., s. 271; Çalimli, a.g.t., s. 166.

⁵⁷⁵ El-Mâverdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 403.

pazara *bâzar-ı leşker* ya da *sûk el-asker* denilirdi⁵⁷⁶. Sefer sırasında geçici olarak kurulan bu pazarlar ordunun ihtiyaçlarını acil şekilde karşılamak için, orduların sefere çıktığı istikamette kurulurdu⁵⁷⁷. *Siyâsetnâme* kaynaklarında askerlerin zorunlu ihtiyaçlarını karşılayacakları pazarların kurulması gerektiği de vurgulanmaktadır. Ancak sanat ehli olarak tarif edilen bu tüccarların pazarlarını kurabilmeleri için askerlerin onlara kötü muamelede bulunmaması ve zulüm etmemeleri konularında emirler verilmesi gerektiği de belirtilir⁵⁷⁸.

Konaklanacak yerlerde hayvanların beslenmesi için de bazı düzenlemeler yapılmalıydı. Çünkü hayvanları besleme konusundaki sorumluluğu halka yüklemek doğru değildi. Bu amaçla görevlendirilmiş olanların çok çalışması gerektiği aktarılmaktadır⁵⁷⁹. Yine *siyâsetnâmelerde* askeri, halktan uzak tutmak amacı ile tellallar aracılığıyla “ordunun halkla bir işi, meşgalesi (alacak-verecek) olmasın”⁵⁸⁰ şeklinde nidalarla askerlerin bu tarz davranışlardan uzak tutulmaya çalışılması gerektiği söylenmektedir.

Belirli bir yere konuşlanma emri verildikten sonra, süvariler ordugâhın etrafında daire oluşturmalıydı. Düşman saldırısı konusunda emniyet tedbirleri alındıktan sonra ise askerler mevzi alır, ağırlık ve cephanelerini yerleştirirlerdi. Hükümdarın otağının karargâhın ortasında ve yüksek bir noktada veya gözetleme kulelerinin görebileceği bir yerde olması gerekirdi. Hükümdarın etrafındaki müfreze ve ordu bu nokta etrafında daire olacak şekilde yerleştirilmeliydi⁵⁸¹. Buna göre ilk olarak öncü birlikler, sonrasında ise sırasıyla sağ kanat, sol kanat ve merkez yerleştirilmeliydi. Otağın ön tarafına ilk önce iki veya üç saf teçhizatlı piyadeler, bunlardan sonra atların ahır, yük hayvanları, askerlerin pazarları ve daha sonra alamet, tırâz, davul, kös yer almalıydı. Otağın sağında hazine ve câmethane, arkasında mutfak, solunda cephaneye ile rikâbhane bulunmalıydı. Otağın arkasında sağ tarafta ağırlıklar, hastalar, muhafızlar ve tutsaklar; sol tarafında silahsız adamlar ve yaralılar; hemen arkasında ise binek hayvanları

⁵⁷⁶ Erdoğan Merçil, “Selçuklular’da Ordu Pazar”, *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul 2006, s. 23.

⁵⁷⁷ Rıfat İlhan Çelik, “Selçuklu Uç Kuvvetlerinin Kuruluş Süreci ve Ordu Pazarları”, *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu: Selçuklu Tarihi Bilim ve Düşünce (Bildiriler) 27-30 Eylül 2010*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2004, s. 275-276.

⁵⁷⁸ El-Mâverdi, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 403.

⁵⁷⁹ Nizâmülmülk, a.g.e., s. 122.

⁵⁸⁰ Zencânî, a.g.e., s. 130.

⁵⁸¹ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 94.

konumlandırılmalıydı. Otağın etrafında nöbet tutan muhafızların rahat hareket edebilmesi ve ordugâhın ön kısmıyla arka kısmı arasında iletişim ve güvenliği sağlamak için geniş boşluklar bırakılmalıydı⁵⁸².

Karargâhın gece baskınları, pusu ve casusluk faaliyetlerine yönelik korunaklı ve sağlam hale getirilmesi hususu da dikkat edilmesi gereken konular arasında yer almaktadır. Bu amaçla karargâhın uç noktalarına gözetleme kuleleri yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Gözetleme kulelerini kumanda etmesi için bir veya iki güçlü komutan görevlendirilmeliydi. Askerlerin gece ve gündüz vardiyalı olacak şekilde nöbet tutmaları sağlanmalıydı. Gece nöbet tutacak askerlerin değişimi daha sık aralıklar ile yapılmalıydı. Nöbet değişimi konusunda komutanlar, tolerans ve ayrımcılığa da izin vermemeliydiler⁵⁸³. Yine düşman saldırısından korunmak amacıyla dağların yüksek yerlerine ve tepelerin yanlarına gözcülerin yerleştirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Ordunun birbirinden ayrılmaması uyarısı da yapılmalıydı. Şayet ordu konaklayacaksa veya hareket edecekse bunları yapma konusunda hep birlikte hareket edilmeliydi⁵⁸⁴. Ayrıca gece baskınlarına karşı önlem almak amacıyla ordugâhın ön kısımlarında geniş araziler, sel yatakları ve su birikintileri oluşturulmalıydı⁵⁸⁵. Güvenliği sağlamak için yine karargâhın kapılarına sabırlı kişiler dikilmeli, gerekirse karargâhın etrafını veya kapılarını çevreleyen hendekler kazılmalıydı. Yol güzergâhlarına da en uyanık, en güvenilir olan askerlerden öncü birlikler gönderilmeliydi. Hükümdar kendini korumaları hususunda güvendiği kişileri ve vezirlerini kendisine yakın olacak bir noktada konaklatmalıydı. Bu şekilde ihtiyaç duyması halinde onlara kolayca ulaşabilecekti. Askerler de ahlâk kurallarına aykırı davranmak ya da içki ve sarhoşluk gibi durumları açıkça işlemekten men edilmeliydi. Tüm bu hususlara dikkat edilmesi durumunda muntazam bir sefer gerçekleştirilebilir ve ordunun güvenliği temin edilebilirdi⁵⁸⁶.

*Siyâsetnâmeler*de hükümdarın, ordugâhın idaresi ve güvenliği için bir komutan görevlendirmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu komutan da soylu bir aileye mensup, tecrübeli, karizmatik, güngörmüş, emir komuta disiplinine sahip, dürüst, akıllı ve

⁵⁸² Çalımlı, a.g.t., s. 166. Kadim medeniyetlerin ordugâh kurma düzenine dair bkz. Çalımlı, a.g.t., s. 169-172.

⁵⁸³ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 81, 95.

⁵⁸⁴ Eş-Şerîf er-Radî, a.g.e., s. 272.

⁵⁸⁵ Çalımlı, a.g.t., s. 166.

⁵⁸⁶ El-Mâverîdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 403-405.

güvenilir olmalıdır. Bu vasıflara haiz söz konusu komutanın yetki ve görevleri ise şu şekilde verilmiştir: Karargâhta bulunan askerleri belirli sıra ve bölgelere yerleştirmek, muhafız ve gözcüleri tayin etmek, etrafı kontrol etmek suretiyle uyanık olunmasını sağlamak, diğer komutanların sorumluluğunda olan askerleri sıralarına yerleştirmek, onların mevzi ve konumlarını belirlemek, her sıranın komuta merkezini armalı mızraklar ve amblemliler kalkanlar ile birbirinden ayırt etmek. Yine her akşam bir komutanı, emrindeki bir manga askerle karargâhı kontrol etmek amacıyla bir ok atımı (dört yüz arşın) veya iki ok atımı (sekiz yüz arşın) uzaklıktaki mesafelere yerleştirmesi ve karargâha sızmaların önüne geçmek için sürekli devriye dolaşacak askerî birlikleri görevlendirmesi komutanın vazifeleri arasındaydı⁵⁸⁷.

Görüldüğü üzere *siyâsetnâmeler*de ordugâhın kurulacağı arazinin yapısı üzerinde önemle durulmuştur. Bu amaçla askerlerin karargâha yerleştirilmesi işleminden sonra güvenlik önlemlerinin alınması ve bu amaçla yapılması gerekenler de belirtilmiştir. Literatürde üzerinde durulan bir diğer konu ise savaşın yapılacağı zeminin özellikleridir.

3.3.3.2. Savaş Meydanı ve Zemini

*Siyâsetnâmeler*de ele alınan konular arasında en önemli olanının ve en tehlikelisinin savaşmak olduğu ifade edilir. Bu sebeple savaşmak amacıyla şartların uygun olduğu bir yerin seçilmesi gerekliydi. Savaş için seçilecek yerin belirlenmesinde dikkat edilecek öncelikli nokta ülkelere olan uzaklığıdır. Bu hususa dair hükümdar ve komutanın kendi ülkelerinden uzak, düşman topraklarına da çok yakın olmayan orta bir noktayı seçmeleri öğüt edilmektedir.

Savaş için erken yola çıkmak ve savaşın yapılacağı meydana önce varılması gerektiği açıklandıktan sonra bu hususların bazı faydaları belirtilmektedir. Düşmandan evvel yola çıkılması durumunda savaşa uygun olmayan engebeler araziler, dağlar, kumluk alanlar ve çorak yerlerin geçilerek savaş için elverişli bir yere kavuşulması mümkün olabildiği söylenmektedir. Yine yola ilk koyulmanın gerekli işlerini yaptıktan sonra dinlenme imkânına sahip olabileceğine de işaret edilmektedir.

*Siyâsetnâmeler*de savaş için uygun olmayan zeminin özellikleri şu şekildedir: Taşlık alanlar, çorak topraklar, yaylak, çimenlik, sulak alanlar ve kumlu araziler.

⁵⁸⁷ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 88-89.

Bunlardan ilki olan taşlık alanların savaş sırasındaki dezavantajı, atların yorgun düşmesine neden olmasıydı. Bu şekilde geri çekilip tekrar saldırıya geçen atlar yorulmaktaydılar. Ayrıca bu ortamlarda atların nalı çıkabilir ya da zarar görebilirdi. Çorak alanlar ise saldırı sırasında veya savaş esnasında fazla tozun kalkması nedeniyle görüş mesafesini kısalttığı gerekçesiyle savaşmaya elverişli görülmemiştir. Yaylak, çimenlik ve sulak zeminlerde ise dolaşmadan kaynaklı olarak fazla su yüzeye çıkacaktır. Suyun yüzeye çıkmasıyla oluşan bataklıklar, ayağındaki nallar sebebiyle atların kaymalarına neden olacaktı. Keza kumlu zeminler de atların hareket kabiliyetini ortadan kaldırmaktaydı. Çünkü kumlu alanlarda atlar, rahat hareket edemez, çok çabuk yorulur ve savaşma imkânından mahrum kalırlardı. Tüm bu sebeplerden savaş alanının toprak ve ufak çakıl taşlarının karışımından oluşan bir yer olması gerektiği ifade edilmektedir. Bu nitelikteki zeminlerde toz kalkmazdı⁵⁸⁸.

Savaş için uygun bir mekânın seçimi *siyâsetnâmeler*de, savaş ve hükümdarın siyaset bilgisi ile ilgili konulardan bir olarak işlenmektedir. Buna göre siyâset sahibi olan bir hükümdarın, düşmanı ile karşılaşacağı yeri bilmesi gerektiği ifade edilmektedir⁵⁸⁹. Zira galibiyet savaşın yapıldığı mekânın özellikleri ile ilintili idi. Savaşın yapılacağı yer korunaklı, sağlam ve dayanıklı olmalıydı. Ayrıca savaşın yapılacağı alanın gizlenecek ve pusu kurulacak yerlerinin de bilinmesi gerekmekteydi. Düşmanı alt etmenin yollarından biri de savaş meydanından geçen su ve nehir yataklarını bilmekle olurdu. Bu hususta önce bilgiye ulaşan taraf suyu kontrol ederek, öbür tarafı susuz bırakmak suretiyle zor durumda bırakabilirdi⁵⁹⁰. Fakat *siyâsetnâmeler* düşmanın suya ulaşma konusunda uyarıda da bulunmaktadır. Şayet düşmanın suya ulaşmasına engel olunursa bu onu beklenmedik bir anda savaş konusunda gayretlendirebilirdi. Bu sebeple düşmanın suya erişimini engellemeye yönünde farklı bir fikir de beyan edilmektedir⁵⁹¹. Orduyu sevk etme sürecine dair verilen bilgilerden anlaşılmaktadır ki tüm bu hususlara dikkat etmek ve savaşın avantajlı tarafı olmak, savaşın yapılacağı yer ve zemin konusunda bilgi sahibi olmakla mümkündü.

⁵⁸⁸ Çalimli, a.g.t., s. 184.

⁵⁸⁹ El-Mâverdi, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 407; Çalimli, a.g.t., s. 186.

⁵⁹⁰ El-Mâverdi, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 407.

⁵⁹¹ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 183.

Siyâsetnâmelerde sıklıkla savaş meydanının yerleşim yerlerinden uzak olması gerektiği de vurgulanmaktadır. Bu durum hem yenilgi durumunda düşman askerinin hem de ayak takımının vereceği muhtemel zararı minimize edecekti⁵⁹².

3.3.4. Savaş Anını Yönetme Sanatı

3.3.4.1. Muharebe Düzeni

Muharebe düzeni; askerî sınıfların ayrı bölümlerden oluşturulması, tertip edilmesi ve ordunun sevkiyatı ile savaş süresince emsal teşkil eden düzenleme şeklidir. Tertibat ise, orduya savaş öncesi öğretilen ve savaş esnasında önemli değişikliğin yapılmadığı bir taktik sayılmaktadır. Muharebede ordu, eğitimi yapılan bu kaideye göre tertip edilir⁵⁹³.

Siyâsetnâmelerde ordunun savaş sırasındaki tertibi için *beşli düzen*, *saf düzeni* ve *hilâlî* şeklinde üç sistemden bahsedilmektedir. *Hamîs* adıyla da bilinen *beşli düzende*; ortada hükümdar ya da komutan yer alır ve bu bölüm *merkez (kalb)* olarak isimlendirilirdi. Merkezin sağındaki birlikler *sağ kanat (meymene)*, solundaki birlikler *sol kanat (meysere)*, önündeki birlikler *öncü (mukaddime)*, arkadaki birlikler ise *ardçı (sakâ)* olarak adlandırılır. Bu birlikler *beşli düzende* saflar şeklinde yerleştirilirdi⁵⁹⁴. *Siyâsetnâmelerde* savaş günü askerın bölükler halinde *beşli düzen* içerisinde konuşlandırılması gerektiği belirtilmektedir⁵⁹⁵. Bu şekilde askerler ellerinde silahları, bayrak ve flamaları açarak kendileri için belirlenmiş olan mevzilere geçer ve savaş pozisyonunu alırdı. Askerlerin yer değiştirme ve mevzi alması gibi durumlar planlı bir şekilde sancak ve flamalar kullanılarak yapılmalıydı. Her komutan kendi sorumluluğundaki birliklere yerini bildirmeliydi ve askerler görev bölgelerini hiçbir koşulda terk etmemeliydi. Şayet ordunun hareket etmesi gerekirse bu savaş düzenini bozmadan yapılmalıydı⁵⁹⁶. Çünkü tedbirli olmak amacıyla askerî düzeni muhafaza etmek mühim konulardandı. Bunun için *sağ kanat*, *sol kanat* ve *merkezde* boşluklara yer verilmeliydi. Buralarda gözcüler, muhafızlar, nöbetçiler tam teçhizatlı halde

⁵⁹² Çalimlı, a.g.t., s. 184.

⁵⁹³ Clausewitz, a.g.e., s. 335.

⁵⁹⁴ Şeşen, *İslam Medeniyeti*, s. 76; Terzi, *Askerî Teşkilât*, s. 262.

⁵⁹⁵ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 90; Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2374; Keykâvus, a.g.e., II, s. 117; İbn Haldun, a.g.e., I, s. 530-531; Çalimlı, a.g.t., s. 92, 193, 197.

⁵⁹⁶ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 91.

yerleştirilmeliydi. Yine her komutan kendi sorumluluğundaki birliğin düzenini sağlamalıydı, *nakîbler* ve *arîfler* gerekli kontrolleri gerçekleştirmeliydiler⁵⁹⁷.

Ordunun *sağ* ve *sol* kanatlarına savaş deneyimi olan, tecrübeli askerler⁵⁹⁸, *merkezde* ise hükümdar ile komutan ön safta yerini almalıydı. Vezir, kâtip, nedimler ve orduda bulunan diğer seçkin kişiler de *sağ* ve *sol* kanatlara eşit olarak geçmeliydiler⁵⁹⁹. Ayrıca mağlubiyet durumunda kanatlar için sığınılacak bir kale olan *merkezde* cesur ve cengâver askerler bulunmalıydı. Harpte önemli işlevi olan ordu *merkezinin* geriye alınabilmesinin tek istisnası savaş hilesiydi. Bu durumda ordunun ortası boşaltılır ve geriye alınırdı. Kurulan tuzakta düşman ortaya gelince *sağ* ve *sol* kanatlar aniden hücumla geçerdi⁶⁰⁰ ki buna hilal taktiği denilirdi ve *hilâlî siyâsetnâmeler*de askeri konuşlandırmada zikredilen bir diğer harp düzenidir⁶⁰¹.

Askerî konuşlandırmak için ifade edilen sistemlerden olan *saf düzeni* Hz. Peygamber ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır⁶⁰². Nitekim *siyâsetnâmeler*de bu duruma değinilerek, komutanların orduyu *saf düzeninde* tertip ettiği söylenmektedir⁶⁰³. *Siyâsetnâme* yazarlarından olan Muhammed b. Turtûşî ülkesinde çarpışma başlamadan önce gördüğü en güzel sistemin *saf düzeni* olduğunu aktarmaktadır. Sonrasında ise düşman ile karşılaşmada şu düzen içerisinde harp edildiğini açıklar: Ordunun biraz ilerisinde ilk önce piyadeler kalkan, mızrak ve diğer savaş araçlarıyla birlikte yere eğilip, sol dizleri yere dayanmış, kalkanlarını da önlerine almış vaziyette dizilirdi. Bunlardan hemen sonra keskin okçular yer alırdı. Okçulardan sonraki safta ise süvari birlikleri bulunurdu. Bu düzende düşman saldırıya geçince en ön safta konuşlandırılmış olan piyadeler asla yerlerinden ayrılmazdı. Çarpışma başladığında ise aniden ve seri bir şekilde mızraklarını fırlatırlardı. Bundan sonra okçular savaşmaya başladılar ve daha sonra en arkada bulunan süvariler ön saflarda mücadele etmek için harekete geçerdi⁶⁰⁴.

Siyâsetnâme kaynaklarında askeri konuşlandırırken savaşın yapılacağı yerin fizikî özelliklerinin de dikkate alınması gerektiği belirtilmektedir. Buna göre savaş

⁵⁹⁷ Çalimli, a.g.t., s. 198.

⁵⁹⁸ Keykâvus, a.g.e., II, s. 117.

⁵⁹⁹ Çalimli, a.g.t., s. 198.

⁶⁰⁰ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 507.

⁶⁰¹ Çalimli, a.g.t., s. 198.

⁶⁰² Terzi, *Askerî Teşkilât*, s. 263.

⁶⁰³ Bedreddin İbn Cemaâ, a.g.e., s. 104.

⁶⁰⁴ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 517-518. Buna dair ayrıca bkz. Çalimli, a.g.t., s. 193, 197.

esnasında ordu güneşi arkada bırakacak biçimde muharebe düzenine koyulmalıydı⁶⁰⁵. Düşmanın güneşe baktığı vaziyette savaşa girmek, galibiyeti sağlayan önemli stratejiler arasındaydı⁶⁰⁶. Çünkü askeri konuşlandırırken düşmanı güneşin karşısına almak onların görüş mesafesini kısaltırken, kendi askerinin sırtına vurunca onu güçlendirirdi. Benzer şekilde rüzgârı da arkaya almak gerekirdi. Şayet bu mümkün değilse rüzgâr sağ tarafa alınmalıydı. Bu şekilde toz düşmanın sol kanadına gider ve askerlerin önü açılmış olurdu⁶⁰⁷. Eğer savaşın yapılacağı yerde dağ varsa düşmanın arkadan gelme ihtimaline karşı askerın sırtı dağ tarafına verilmeliydi⁶⁰⁸.

3.3.4.2. Harp Siyâseti

*Siyâsetnâmeler*de ordu düşman ile karşı karşıya gelip muharebe düzeni almış olsa dahi, “savaş her zaman son çare” olarak görülmüştür. Bundan önce hilelere başvurulmalıydı⁶⁰⁹. Aslında *siyâsetnâmeler*de hile, yalan, tuzak gibi erdemli olmayan tutumlardan kaçınılması gerektiği belirtilmektedir. Ancak savaş mevzu bahis olunca bu davranışlarda bir sakınca görülmemiştir. Çünkü bu savaşın temel özelliklerindendir⁶¹⁰. Düşünce ile uygun bir çözüm bulmak şiddetten daha hayırlı⁶¹¹, düşmanı yenebilme konusunda kuvvetli, cesur ve kalabalık ordular hazırlamaktan⁶¹² daha etkili bir yöntemdi.

Düşmanla fiilî olarak mücadeleye geçmeden önce uyanık olup, tedbirler alınarak, zekice planlar yapılıp, hileler düşünülmeliydi⁶¹³. Bu hususta *siyâsetnâmeler*de Hz. Peygamber’in “*harp hiledir*” hadisi temel dayanak olarak kullanılmıştır⁶¹⁴. “Kuvvetten önce çare aramak”⁶¹⁵ amacıyla savaş öncesinde konu

⁶⁰⁵ El-Mâverdi, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 407.

⁶⁰⁶ Ali İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 91.

⁶⁰⁷ Çalimli, a.g.t., s. 214.

⁶⁰⁸ Çalimli, a.g.t., s. 198.

⁶⁰⁹ Beydebâ, a.g.e., s. 106-107; El-Câhız, a.g.e., s. 92; Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 183; El-Mâverdi, *Yönetimin Esasları*, s. 132; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 505, 522; Sadî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan*, s. 56; İbnü't-Tıktaka, a.g.e., s. 49; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 96.

⁶¹⁰ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 180; El-Mâverdi, *Dürerü's-Sülûk*, s. 36; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 147.

⁶¹¹ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 208-209; Çalimli, a.g.t., s. 103.

⁶¹² Beydebâ, a.g.e., s. 178.

⁶¹³ Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2348, 2355, 2356, 2357, 2358; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 59; Şeyzerî, *Yöneticinin Nitelikleri*, s. 65; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 103.

⁶¹⁴ El-Câhız, a.g.e., s. 92; El-Mâverdi, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 409; El-Mâverdi, *Dürerü's-Sülûk*, s. 36; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 512; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 59; Şeyzerî, *Yöneticinin Nitelikleri*, s. 65; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 103; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 96; İbn Haldun, a.g.e., I, s. 537; Çalimli, a.g.t., s. 214.

⁶¹⁵ El-Mâverdi, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 409.

dikkatlice düşünölmeli; düşman ile mesele yumuşaklık, cömertlik, gözcölük ve hileyle çözülmeye çalışılmalıydı⁶¹⁶. Savaş dışında barış ve anlaşma mümkün ise sorun dostça çözülmeli ve harbe girilmemeliydi⁶¹⁷. Çünkü barış her zaman savaştan daha üstündü⁶¹⁸. Düşman kendisiyle aynı güçte ise hoşgörölü, barışçıl olup⁶¹⁹, lütufkâr davranılmalıydı⁶²⁰. Eğer düşman kendisinden güçlüyse ılımlı bir politika izlemek suretiyle⁶²¹ onunla iyi geçinip, ricada bulunulmalıydı⁶²². Zayıf ve güçsüz düşmana karşıysa sabırlı⁶²³ ve tedbirli⁶²⁴ olmak gerekiydi. Bu noktada *siyâsetnâmeler* güç ve kuvvet açısından kendinden aşağı olanlar, değersiz, zayıf veya kalabalık ordular ile savaşmamayı da tavsiye etmektedir⁶²⁵.

Savaş doğası gereği öldürme, yok etme, yağma ve talanı bünyesinde barındırdığından; can ve mal güvenliğini tehdit eder, toplumsal düzeni ve huzuru olumsuz yönde etkiler⁶²⁶. Bu nedenle *siyâsetnâmeler*de tedbir ve hile savaşmaktan daha yararlı kabul edilmiştir. Her ne kadar savaştan kaçınmak gerektiği ifade edilse de alınan önlemlerin olası çarpışma durumunda işleri kolaylaştıracağı da belirtilmektedir. Özetle mümkün oldukça savaştan kaçınmak ve harp etmeyi en sona bırakmak gerekirdi⁶²⁷. Zira savaşta canların, siyasal ilişkilerde ise sadece malların yok olacağı aktarılmaktadır. Ayrıca hükümdarların düşman tehlikesine karşı servetlerini ölke ve halkın önüne kalkan yapması, hükümdarlığın geleneklerindendi⁶²⁸. Diğer bir ifadeyle *siyâsetnâmeler*de insan hayatı mal ve mülkten daha kıymetli görölmüştür⁶²⁹. Bu

⁶¹⁶ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 176.

⁶¹⁷ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 181; El-Mâverdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 395; Merçil, "Pendnâme Tercümesi", s. 232.

⁶¹⁸ Sadî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülîstan*, s. 56.

⁶¹⁹ El-Mâverdî, *Yönetimin Esasları*, s.133.

⁶²⁰ Merçil, "Pendnâme Tercümesi", s. 231.

⁶²¹ El-Mâverdî, *Yönetimin Esasları*, s.133.

⁶²² İbnü't-Tıktaka, a.g.e., s. 49.

⁶²³ El-Mâverdî, *Yönetimin Esasları*, s.133.

⁶²⁴ Sadî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülîstan*, s. 60.

⁶²⁵ Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2359; Alî İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 97; Sadî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülîstan*, s. 56.

⁶²⁶ Keleş, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Asayiş*, s. 69, 75, 78, 79.

⁶²⁷ Çalımlı, a.g.t., s. 101, 164, 213-214, 255.

⁶²⁸ Beydebâ, a.g.e., s. 159-160; El-Mâverdî, *Yönetimin Esasları*, s. 132-133.

⁶²⁹ El-Câhız, a.g.e., s. 92; El-Mâverdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 395, 408; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 506; Sadî-i Şîrâzî, *Hükümdara Öğütler*, s. 108.

sebeple savařarak canları tehlikeye atmaktansa dūřmanın dili ihsan muskasıyla baēlanmalı⁶³⁰ zekâ, kurnazlık⁶³¹, dūřunçe ve yumuřaklık⁶³² ile zafere ulařılmalıydı.

*Siyâsetnâmeler*de her ne kadar “kılıç en son kullanılacak hile”⁶³³ olarak kabul edilmiřse de savařmamak adına tūm yollar denendikten sonra harp etmekten bařka çare kalmamıřsa, dūřman ile savařmaktan kaçınmamak gerektiēi söylenmektedir⁶³⁴.

Harp siyâsetinde en önemli prensiplerden biri hūkūmdarın veya komutanın savařa, yakın olan dūřman ile bařlamasıydı⁶³⁵. Bununla birlikte İslâm’ın tebliē edilmediēi Mūslūman olmayanlar ile hemen savařılmamalıydı. Savařmak için dūřmanla karřı karřıya gelinmiř ve öncesinde İslâm’a davet edilmiř olsalar bile onları tekrar İslâm’a davet etmek hoř karřılanan bir davranıřtı. řayet İslâmiyet’i kabul etmezler ise, İslâmiyet’i kabul edinceye dek veya cizye verip zimmîlik hūkūmlerine uymayı kabul edene kadar savařılması gerektiēi ifade edilmektedir⁶³⁶. Yine dūřman ordusundan haberdar olunmalı ve dūřmanın her grubuna denk askerler ile karřılık verilmeliydi⁶³⁷. Ordunun önde gelen ve harp stratejilerini bilen komutanlar ile her daim istiřare halinde olup⁶³⁸, askerlerin Allah’ın emir ve yasaklarına riayet etmeleri hususuna özen gösterilmeliydi⁶³⁹.

Savařa dair eylemler sadece somut durumlardan ibaret olmayıp, manevi gücü de içermekteydi. Savař durumlarında bu ikisini birbirinden kesin çizgiler ile ayırmak mümkün deēildir⁶⁴⁰. *Siyâsetnâmeler*de bu duruma dikkat çekilerek harp günü galibiyet ile zaferin alametleri olarak gözle görūlen maddî ve güzel amellere dayanan manevî durumların olduēu aktarılmaktadır⁶⁴¹. Bu durumda galibiyetin asker, ordunun büyüklüēu, cengâverlerin çokluēu, silâh, safların tertibi gibi zahirî ve maddî sebepler

⁶³⁰ Sadî-i şîrâzî, *Bostan ve Gülîstan*, s. 56.

⁶³¹ Abdūlhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 101.

⁶³² Beydebâ, a.g.e., 167; Sadî-i şîrâzî, *Bostan ve Gülîstan*, s. 22.

⁶³³ Sadî-i řîrâzî, *Hūkūmdara Öēütler*, s. 109. Sadî-i řîrâzî, *Bostan ve Gülîstan* esrinde ise “kılıca el atmak, el bütūn hilelerden kesildikten sonra helal olur” ifadesine yer vermiřtir, bkz. Sadî-i řîrâzî, *Bostan ve Gülîstan*, s. 56.

⁶³⁴ El-Câhız, a.g.e., s. 92; Ebū Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 181; Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2360, 2362, 2363, 2364, 2365; Sadî-i řîrâzî, *Bostan ve Gülîstan*, s. 56.

⁶³⁵ El-Cüveynî, a.g.e., s. 103; Bedreddin İbn Cemaâ, a.g.e., s. 103.

⁶³⁶ Eř-şerîf er-Radî, a.g.e., s. 272; El-Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-sultâniye*, s. 92; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 104; Çalımlı, a.g.t., s. 226-227.

⁶³⁷ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 217; şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 250.

⁶³⁸ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-sultâniye*, s. 102; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 207; şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 243.

⁶³⁹ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 208; şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 243.

⁶⁴⁰ Clausewitz, a.g.e., s. 115.

⁶⁴¹ Çalımlı, a.g.t., s. 250-251.

ile kurnazlık, hile, aslı olmayan haberler yayma, arazinin stratejik yerlerini ele geçirme gibi hafî ve manevî sebeplere dayalı olduğu açıklanmaktadır. Bu iki hususa ilave olarak galibiyetin gizli sebebi olarak semavî ve ilahî güçten de bahsedilmektedir⁶⁴².

Siyâsetnâmelerde galibiyetin maddî sebepleri yanı sıra manevî sebeplerine yönelik yapılması gerekenler konusunda da geniş malumata yer verilmiştir. Muhammed b. Turtûşî, Hz. Ömer'in "siz aslında amellerinizle savaşıyorsunuz, yardımcılarınız onlardır" ifadelerini aktarır, savaşa çıkmadan önce güzel bir amel hazırlığı yapılması gerektiğini söylemektedir. Sadaka vermek, oruç tutmak, haksızlığa uğramış birine yardım etmek, akraba ziyareti, bir kötülüğe mâni olmak veya iyiliği emretmek, salih bir kulun duasını almak⁶⁴³, adak adamak, zekâtı dağıtmak, ulemâ ile fukahânın hal ve hatırını sormak, ihtiyaç sahiplerine ihsanda bulunmak⁶⁴⁴ bu cümleden sayılmaktadır. Yine düşmanla çarpışmadan önce askerlerin morallerini yükseltmek ve onları savaşa teşvik etmek amacıyla aralarına bu konuda görevli kişiler yerleştirilmeliydi⁶⁴⁵. Askerleri övüp methetmek, güzel sözler söylemek⁶⁴⁶, savaşarak ulaşacakları ecir ve sevabı anlatmak, ölmeleri durumunda ise şehitlerin makamına erişerek cennete gideceklerini ve burada nail olacakları nimetleri hatırlatmak gerekirdi⁶⁴⁷. Ayrıca askerlerin ölmesi halinde geride kalacak ailelerine yönelik endişelerini gidermek adına onlara maddî konuda destek olunacağı, ihtiyaçlarının karşılanacağı da duyurulmalıydı⁶⁴⁸.

Askerleri savaşa teşvik edip motivasyonlarını arttırmak amacıyla da düşmanın sayıca az ve birlikten yoksun olduğu, zayıfladıkları şeklinde söylemler yaymak suretiyle galibiyet ve başarı telkin edilmeliydi⁶⁴⁹. Bu şekilde düşman ordusu askerlerin gözünde güçsüz ve küçük görünecekti ki bu da askerler arasında zafer düşüncesinin yayılmasına neden olacaktı. Askerleri galibiyete güdülemek amacıyla kahramanlık gösterip üstün başarı gösterecek olan kişilere vaatlerde bulunup, hediye verilmesi⁶⁵⁰

⁶⁴² İbn Haldun, a.g.e., I, s. 536-537.

⁶⁴³ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 504. Askerlere dua ve kerametlerle yardım edilmesi hususuna dair ayrıca bkz. Çalıklı, a.g.t., s. 244.

⁶⁴⁴ Çalıklı, a.g.t., s. 165, 250-251.

⁶⁴⁵ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 103.

⁶⁴⁶ Çalıklı, a.g.t., s. 164.

⁶⁴⁷ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 103; El-Mâverdî, *Nasihâtü'l-Mülûk*, s. 398-399; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 207; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 243.

⁶⁴⁸ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 207; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 243; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 75.

⁶⁴⁹ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 102; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 104.

⁶⁵⁰ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 207; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 242-243.

belirtilen diğer konular arasında yer almaktadır. Askerlere sabır tavsiye edilerek, savaşın zorluklarına katlanmaları açıklanmalı, askerler için önemi ve ihtiyaçları baz alınarak maddî ya da manevî telkinlerde bulunulmalıydı⁶⁵¹. *Siyâsetnâmeler*de askerleri cesaretlendirmek için Hz. Peygamber'in hayatı, gaza ve savaşlarına dair kitaplar ile savaş konusunda yazılmış eserlerin okutulması da yararlı görülmüştür. Yine savaşlarda cesaret ve kahramanlıklarıyla temayüz etmiş kişilerin menkıbelerini okumak, dört halife dönemine ait askerî faaliyetler konusunda biyografi ve tarih kitaplarının incelenmesi gerektiği söylenmektedir. Savaşa dair tarihî kaynakları okumak, geçmişte yapılan savaşlarda mağlup olarak zillete düşen kişilerin hatırlanması sayesinde zayıflar güç, korkaklara ise cesaret kazanacaktı⁶⁵².

*Siyâsetnâmeler*de savaşın kazanılması konusunda içsel bir işaretten de söz edilmektedir. Savaşa başlarken bu iş için kalben samimi bir yönelme ve savaşın kazanılacağına dair heyecan hissedilirse bu galibiyete ulaşılacağına emaresiydi. Fakat olumlu duyguların hissedilmemesi durumunda savaştan sakınılmalıydı⁶⁵³. Savaşta manen güçlü ve kuvveti olmak için harp öncesinde tırnakların kesilmeyerek uzatıldığı da aktarılmaktadır⁶⁵⁴.

*Siyâsetnâmeler*de ordu yönetiminden sorumlu olan hükümdar veya komutanın hazırlamış olduğu ordunun düşman ile karşı karşıya geldiği zaman, Allah'a ve hükümdara karşı yerine getirmekle mükellef olduğu birtakım hakları olduğu söylenmektedir. Düşman ile çarpışma zamanında ordunun Allah' karşı hakları; düşman sayısı kendilerinden sayıca fazla olsa bile sabır ve cesaret ile savaşmak, İslâm dinine yardım etmek ve batıl inançları ortadan kaldırmak amacıyla savaşmak, ganimet olarak ele geçirilen malları gizlememek ve adalet ile taksim etmek, askerlerin düşman tarafında bulunan akraba ve dostlarına meyletmeyerek İslâmiyet'in galip gelmesi adına mücadele etmek olduğu aktarılmaktadır. Ordunun hükümdara karşı hakları ise; Allah'ın yasakları hariç emirlerine itaat etmek, olası ihtilafların önüne geçmek için yapılacak işlerin kararını hükümdara bırakmak, emir ve isteklerini hızlıca yerine

⁶⁵¹ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 102.

⁶⁵² Ali İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 91.

⁶⁵³ Ali İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 89.

⁶⁵⁴ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 504.

getirmek, ganimet taksimine muhalefet etmeyip payına düşene razı olmak şeklindedir⁶⁵⁵.

Yine *siyâsetnâmeler*de “Ey imân edenler! [Savaş için] bir toplulukla karşılaştığınızda sebât edin ve Allah’ı çokça zikredin ki kurtuluşa eresiniz. Allah’a ve Resûlü’ne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin. Yoksa gevşersiniz, gücünüz elden gider. Sabredin! Kuşkusuz Allah, sabredenlerle beraberdir”⁶⁵⁶ âyetinde harp adabına dair önemli ilkelerin anlatıldığı ifade edilmektedir. Buna göre sebat, itaat, zikir ve çekişmemek savaş adabının önemli kurallarındandı⁶⁵⁷. Ayrıca savaşın temel gayesi ganimet değil, “i’lâ-yi kelimetullâh ve milleti korumaktı”⁶⁵⁸. Zira savaşta kendinden üstün konumda olan düşmana karşı galip gelebilmenin sebebi, İslâm dinî için mücadele ediyor olmaktı. Çünkü Allah’ın yardımı, kendi dinî için savaşanlarla birlikteydi ve bu zafere ulaşmanın önemli bir nedeni⁶⁵⁹ olarak açıklanmaktadır.

Bu ifadelere ilave olarak *siyâsetnâmeler*de “dinin izzeti kılıçla ortaya çıkar” denilerek İslâm ile savaş arasında bir ilişki kurulmuştur. Benzer bir alaka Hz. Peygamber ve kılıç arasında kurularak, “ben kılıç peygamberiyim”⁶⁶⁰ buyruğuna yer verilmektedir.

*Siyâsetnâmeler*de savaşın yapılacağı zaman için kesin bir vakit belirtilmemekle beraber, gün sonu savaşın yapılması tavsiye edilmiştir. Hile, fırsatları değerlendirme, aldatma, düşmana ansızın baskın düzenleme gibi savaşa dair hususlar için akşam vakitleri daha uygundu. Ayrıca olası bir yenilgi durumunda karanlıkta firar etmek daha kolay olacaktı⁶⁶¹. Savaşta düşmanla karşı karşıya gelip askerleri harp düzenine yerleştirdikten sonra onları cesaretlendirmek, çarpışmaktan kaçmamaları konusunda korkutmak⁶⁶², düşmanın hile ve sahte yenilgi gösterilerine karşı uyarmak gerekirdi⁶⁶³. Savaşta tecrübeli, zaferler elde etmiş ve bu hususta ünü her tarafa yayılmış olan

⁶⁵⁵ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü’s-sultâniye*, s. 104-111; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 211-215; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 245-248.

⁶⁵⁶ Enfâl, 8/45-46.

⁶⁵⁷ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 181; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 512; Bederddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 103.

⁶⁵⁸ El-Cüveynî, a.g.e., s. 194; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 106.

⁶⁵⁹ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 513; İbn Haldun, a.g.e., I, s. 379.

⁶⁶⁰ Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 267. Ayrıca Hz. Peygamber’in “Ben rahmet peygamberiyim, ben savaş peygamberiyim”, “Ben gülenim, ben savaşanım” ifadeleri için bkz. İbn Teymiye, a.g.e., s. 42.

⁶⁶¹ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 183; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 106; Çalılı, a.g.t., s. 184-185.

⁶⁶² Çalılı, a.g.t., s. 92.

⁶⁶³ Ali İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 92.

askerler görevlendirilmeliydi⁶⁶⁴. Komutanlara muhalif olan, birlikten yoksun, hizmette kusur eden ve itaat etmeyen askerlerle taarruz edilmemeliydi. Bu nitelikteki orduyla muharebeye girmek ayrılıklara neden olacağından askerlerin gücünü zayıflatacağı⁶⁶⁵. Bu sebeple askerler komutanlarına karşı aykırılığı azaltmalıydı⁶⁶⁶. Ordu komutanı savaş esnasında emir ve komutasında yer alan askerler tarafından tanınabilmek için farklı renkte bir ata binmeliydi. Atın rengi özellikle alacalı olmalıydı. Ancak ordudaki tüm atlar aynı renkteyse, komutanın düşman tarafından tanınmasını kolaylaştıracağı için ayrı renk ata binmesi doğru değildi⁶⁶⁷. Hükümdar ve komutan, ordunun merkezinde yer almalıydı. Savaş günü tüm askerlere ekmek ve et, hayvanları içinse ot ve samandan oluşan iki günlük yiyecek; süvarilereyse ilaveten tedbir amaçlı yedek eyer, dizgin ve silâh verilmeliydi. Yine süvariler atlarının kayışlarına bir zarar geldiğinde onu dikebilmek için yanlarında iğne, iplik ve şerit bulundurmalıydı⁶⁶⁸.

Savaş esnasında piyadeler birbirine kenetlenmiş vaziyette kalkanlarıyla ön tarafta, süvarilerse onların arkasında yer almalıydı. Okçular da siperlerin arkasında bulabildikleri boşluklardan ok fırlatmalıydı⁶⁶⁹. Yine zırhlı olan askerler ön, zırhsız olanlar geride kalmalıydı⁶⁷⁰. Ordu sayısının yeterli olması durumunda dört bin kişiden oluşan askerî birlik yüksek bir yerde pusu kurmak ya da artçı birliklerine yakın olarak yerleştirilmeliydi. Savaşa önce *sağ kanat* ile başlanılarak, sonrasında *merkez* ve *sol kanatla* mücadeleyle devam edilmeliydi⁶⁷¹. Savaşta bir grup çarpışırken diğer grup dinlendirilmek suretiyle sırayla mücadele edilmeliydi⁶⁷². İlk etapta çarpışacak olan askerler, cesur piyadeler arasından seçilerek ileri sürülmeliydi. *Siyâsetnâmelerde* mücadele için ilk gönderilen bu askerlerin yenilmesi durumunda arkada yer alan askerler arasında korku ve dehşet oluşabileceği ve bunun neticesinde mağlup olunabileceği de belirtilmektedir. Çünkü komutanlar ve diğer askerler ilk anda savaşan bu askerlere büyük bir güven duymaktaydılar⁶⁷³.

⁶⁶⁴ Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2371, 2372, 2373; Nizâmülmülk, a.g.e., s. 174. Sadî-i Şîrâzî hükümdarın, ileri ve isabetli görüşü tecrübeli kişilerden, savaşmayı da tecrübesiz gençlerden umması gerektiğini aktarmaktadır, bkz. Sadî-i Şîrâzî, *Hükümdara Öğütler*, s. 89.

⁶⁶⁵ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 205-206.

⁶⁶⁶ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 512.

⁶⁶⁷ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 93.

⁶⁶⁸ Çalimli, a.g.t., s. 194-195.

⁶⁶⁹ Çalimli, a.g.t., s. 214.

⁶⁷⁰ Eş-Şerîf er-Radî, a.g.e., s. 135, 535.

⁶⁷¹ Çalimli, a.g.t., s. 199.

⁶⁷² Çalimli, a.g.t., s. 214.

⁶⁷³ Alî İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 93.

Harpte dizginleri ele geçirip savaşı idare etmek önemli hususlardandı⁶⁷⁴. Savaşın kazanılması veya kaybedilmesi ilk hamleye bağlı olduğundan⁶⁷⁵ düşman üzerine hücum ederken akarsu gibi durmadan ve geriye dönmeden topluca saldırılmalı ve yıpratılmalıydı. Galibiyete ulaşana dek düşman hücum seline boğulmalıydı⁶⁷⁶. Her asker karşısındakiyle savaşmalıydı. Öncelikle uzaktan okla, yakınlaşınca da kılıç ve baltayla tüm benliği ortaya koyarak savaşılmalıydı⁶⁷⁷. Bu esnada savaş ilmine dair diğer önemli prensiplerden olan savaş meydanında gerekli olan yerlere kumandanlar göndermek, asker saflarını incelemek, yer değiştirmek, ikmal, takviye ve şartlara göre yeni hedefler belirlemek mühimdi. Savaşa dair bu kurallar gerçekleştirilirken düşmanın hangi tarafa askerlerini yığdığı gözden kaçırılmamalıydı⁶⁷⁸. Askerlerin ortasında duran komutan düşman saldırısının kuvvetli olduğu yöne destek birliklerini göndermeliydi. Komutan bunu yaparken aynı zamanda düşman tarafında *sağ* veya *sol kanatlardan* hangisinin zayıf olduğunu belirleyip o yöne saldırması gerekliydi⁶⁷⁹.

“Askerlerin düşmandan çekinmediğini göstermek, mücadeleye kendini motive etmek ve düşmana korku salmak için anlamlı ya da anlamsız sözlerle bağırması”⁶⁸⁰ olarak ifade edilen savaş narasında aşırıya gitmek *siyâsetnâmelerde* hoş karşılanmamıştır. Zira fazla nara atarak gürültü çıkarmak, kargaşa ve telaşa sebebiyet vereceği için yenilginin habercisi olarak görülmüştür⁶⁸¹. Bu sebeple savaş sırasında sesleri yükselterek fazla tekbir getirmek bile uygun görülmemiştir. Askerler dua etmek, Allah’ı zikretmek ve tekbir getirmek gibi eylemleri içlerinden sessizce yapmalıydı⁶⁸². Çünkü savaşta “sesleri öldürmek” başarıya ulaşmanın yollarından biri olarak ifade edilmektedir⁶⁸³.

Siyâsetnâmelerde savaş taktiği olarak geri çekilmek, kuvvetlenmek için başka askerî birliğe katılmak durumları hariç savaştan ayrılmak büyük bir günah olarak görülmektedir⁶⁸⁴. Ağır yaralanan, silâhı bulunmayan, savaşa engel hastalığı bulunan,

⁶⁷⁴ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 504.

⁶⁷⁵ Alî İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 93.

⁶⁷⁶ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 218; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 250.

⁶⁷⁷ Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2375, 2376, 2377.

⁶⁷⁸ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 207; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 242.

⁶⁷⁹ Alî İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 93.

⁶⁸⁰ Kesik, a.g.e., s. 139.

⁶⁸¹ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 512-513; Alî İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 93.

⁶⁸² Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 102; Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 180; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 513, 522; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., 105-106.

⁶⁸³ Eş-Şerîf er-Radî, a.g.e., s. 135, 274, 535.

⁶⁸⁴ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 212; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 108.

atı telef olan askerlerin bu özürleri sebebiyle savaştan ayrılmasında sakınca yoktu⁶⁸⁵. Fakat bu durumlar hariç savaştan kaçmanın neticesinde Allah'ın gazabı, zillet ve utanç olduğu belirtilmektedir⁶⁸⁶. Bu konuda Hz. Peygamber'in "cennet, kılıçların gölgesi altındadır" buyruğu aktararak konunun ehemmiyeti ifade edilmektedir⁶⁸⁷. Savaşta korkup kötü anılmaktansa, yiğitlikle ölmek tercih edilmeliydi⁶⁸⁸. Zira savaşmak ya da korkmak ölüm vaktini değiştirmeyecekti⁶⁸⁹. Bu sebeple savaşta düşmandan korkup yüz çevirmeden sabır⁶⁹⁰ ve cesaretle⁶⁹¹ mücadele etmek gerekmektedir. Çünkü cesaretin anlamı "kılıçların keskin ucunda durabilmek"⁶⁹², aslı ise düşmanla karşılaşınca "kalbin metin olması, sebat duygusunun kendini göstermesi, titreme ve korkunun olmaması, düşmanın heybetinin yok olması ve kişinin gözünde düşmanın, basit ve küçük görünmesi"⁶⁹³ demektir. Savaşta zafere ulaşmak ve bu konuda ün sahibi olmak, harpte direnç göstermekle mümkündür. Diğer bir yönüyle savaşın bedeni cesaret, kalbi sistematik hareket, gözü tedbir, kanadı itaat, dili hile, anlamı komutan, hedefi ise galibiyettir denilebilir⁶⁹⁴. Zafere ulaşmak için savaş sanatına dair tüm özellikleri başarıyla hayata geçirebilmek gerekliydi.

Siyâsetnâmelere göre haksız şekilde kan dökülmemeliydi. Ancak dinen öldürülmeleri farz olanlar için bu geçerli değildi⁶⁹⁵. Buna göre Müslüman olmayanların savaş zamanı veya savaş haricinde öldürülmeleri câizdi. Fakat kâfir olan din adamları, yaşlılar, kör ve kötürüm olanların öldürülebilmeleri konusunda fikir ayrılığı bulunduğu belirtilmektedir. İlk görüşe göre, fiilen savaşa katılmasalar da öldürülebilirler. İkinci görüş ise, bizzat savaşmamaları durumunda öldürülemeyeceklerini ifade etmiştir. Savaşta kadın, çocuk ve elçilerin öldürülmesi uygun değildi. Şayet kadın ve çocuklar savaşıyor veya kalkan olarak kullanılıyorsa

⁶⁸⁵ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 107-108.

⁶⁸⁶ Eş-Şerîf er-Radî, a.g.e., s. 136.

⁶⁸⁷ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 107. Benzer bir ifade olan "cennet, mızraklarının uçlarının altındadır" ifadesi için bkz. Eş-Şerîf er-Radî, a.g.e., s. 136.

⁶⁸⁸ Keykâvus, a.g.e., I, s. 202.

⁶⁸⁹ Çalimli, a.g.t., s. 267.

⁶⁹⁰ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 70-71; Eş-Şerîf er-Radî, a.g.e., s. 135, 535; Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 185; El-Mâverdî, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 260, 415; El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 112; Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2378, 2379, 2386; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 217; Şeyzeri, *Siyaset Stratejileri*, s. 249; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 107; Çalimli, a.g.t., s. 267.

⁶⁹¹ İbnu'l-Mukaffa, a.g.e., s. 83; Eş-Şerîf er-Radî, a.g.e., s. 135; Keykâvus, a.g.e., I, s. 201; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 499-500, 522; Şeyzeri, *Siyaset Stratejileri*, s. 172.

⁶⁹² Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 497.

⁶⁹³ Şeyzeri, *Siyaset Stratejileri*, s. 103.

⁶⁹⁴ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 512-513.

⁶⁹⁵ Keykâvus, a.g.e., I, s. 202.

öldürülebilirlerdi. Siper olarak kullanılan Müslüman esirler de mümkün mertebe öldürülmemeliydi. Onları kurtarmak için tüm yollar denendikten sonra ve öldürülmemeleri düşmanları savaş hususunda motive ediyorsa vurulabilirlerdi⁶⁹⁶.

Savaş meydanında askerlerle iletişim kurmak için üç yöntemden yararlanılmalıydı. Bunlar; yakın mesafede göz, bakış ve mimikler kullanılarak, âlem ve sancakları hareket ettirmek, uzak mesafede davul ve borular üflenerek seslerden yararlanmak ve elçiler vasıtasıyla askerlere haberleri ulaştırmak şeklindeydi⁶⁹⁷. Muharebe esnasında düşman tehlikesine karşı namaz kılma usulünde değişiklik yapılabilirdi. Ordu iki gruba ayrılarak, bir grup namaz kılarken öbürü düşmanla çarpışmalıydı ve hepsinin de silâhları yanında bulunmalıydı⁶⁹⁸. Şayet cemaat ile namaz kılma imkânı yoksa askerler tek başına namaz kılmalıydı. İlk olarak *sağ kanat*, sonra *merkez* ve en son *sol kanat*ın üçte biri sırayla namaz kılıp geri dönmeliydi. Düşman tehlikesinin fazla olduğu anlarda at ve develerin sırtında da namaz kılınabilirdi⁶⁹⁹. Ayrıca namaz kılınan yerden savaş alanı, savaş alanından da namaz kılınan yer görülebilmeliydi⁷⁰⁰.

Siyâsetnâmelerde askerlerin ve hayvanların dârü'l-harpte yeme içme durumuna dair hükümler de mevcuttur. Askerlerin dârü'l-harp sınırlarında karınlarını doyurmak maksadıyla rastladıkları yiyecek ve meyveleri yemelerinin, etinin yenilmesinde sakınca olmayan hayvanları boğazlamalarının câiz olduğu ifade edilmektedir. Hayvanların yeme durumu için de aynı hüküm geçerliydi. Ancak askerlerin beraberinde bulunan av şahini, atmaca gibi hayvanlar için aynı durum geçerli değildi. Bu hayvanları doyurmak amacıyla denk gelinen yiyeceklerin ücretini ödemedi almak câiz görülmemiştir. İnsanlar ve savaşta kullanılan binek hayvanları ile atmaca ve şahin gibi hayvanlar arasındaki bu farkın nedeni, insan ve hayvanların cihâd etmekle görevli olmalarıydı. Onların cihâd edebilmeleri yeme içmelerini gerektirirdi. Ancak diğer hayvanlar cihâd ile sorumlu olmadıkları için aynı durum söz konusu değildi⁷⁰¹. El-Mâverdî, askerlerin harp ülkesinde yemek yemeden ve hayvanlarının karınlarını doyurmada alıkonulamayacaklarını, hesap da sorulamayacağını belirtmektedir. Ancak

⁶⁹⁶ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 98-99; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 110-113; Çalimli, a.g.t., s. 227.

⁶⁹⁷ Çalimli, a.g.t., s. 216.

⁶⁹⁸ El-Mâverdî, *Nasihâtü'l-Mülûk*, s. 262; Çalimli, a.g.t., s. 207-208.

⁶⁹⁹ Çalimli, a.g.t., s. 208.

⁷⁰⁰ Çalimli, a.g.t., s. 198.

⁷⁰¹ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 128.

elbise ve binek hayvanların otlatılmasında hesapsız hareket edilemezdi. Bu hususta askerler ihtiyaçlarını karşılayacak kadar giyip, binebilirdi. Geri kalanlar ise harp ganimeti olarak iade edilmeliydi⁷⁰².

Siyâsetnâmelerde her ne kadar savaştan kaçmamak gerektiği söylene de yenilgi emareleri baş gösterdiğinde bu yola başvurmadan kaçınılmamalıydı. Bu durumda tam kayıptansa stratejik davranılarak çoğu kişinin canını kurtarmak mümkündü⁷⁰³. Zaferin nasip olmayacağı anlaşıncı düşmanla anlaşma, hile ve kurnazlık yöntemleri kullanılmalıydı. Çünkü tedbir cesaretin dizginiydi⁷⁰⁴. Şayet bunlardan da netice alınmazsa fazla diretmeden çekilip ilerisi için fırsatlar kollanmalıydı⁷⁰⁵. Komutan ordusu için bozguna uğrama ihtimalini düşünerek toplanacakları bir yer de belirlemeliydi⁷⁰⁶. Düşman tarafında da bir mağlubiyet vaziyeti görülürse tuzak kurma ihtimaline karşı tedbirli davranılmalıydı. Pusuda bekleyen düşman askerlerinin olup olmadığı tam anlamıyla teyit edilmeden ilk etapta yenilmiş görünen düşman askeri takip edilmemeliydi. Zira düşman askerleri ansızın pusudan çıkarak galibiyeti yenilgiye çevirebilir veya yaşama umudu olmayan kişiler gözünü karartarak önce öldürüp sonra ölmeyi göze alabilirdi⁷⁰⁷. Yine askerler yağma peşine düşerek hükümdarı korumayı ihmal etmemeliydi. Ayrıca düşman yenilince yapılacak öncelikli iş sancaklarını yıkmak olmalıydı. Bu şekilde tekrar toparlanıp bir araya gelme imkanları olmayacaktı⁷⁰⁸.

İslâmiyet düşman ile yapılacak anlaşmayla, kan dökmeyi sonlandırmak ile anarşi, ahlaksızlık ve düşkünlüğe neden olup insanî değerleri yok sayan şer kuvvetlerini engellemek şeklinde iki amacı hedef edinir⁷⁰⁹. *Hüdûn* sözcüğünden türemiş olan *hüdne* (*ateşkes*) kelimesi *sükûn* anlamına gelmektedir. *Hüdne*, savaş ve fitne ateşini sakinleştirirdi. Bu sebeple *siyâsetnâmelerde* Müslümanların yararına olan orduyu dinlendirme, işleri düzenleme, savaş için daha iyi hazırlanma veya savaşmaksızın kâfirleri İslâm'a girmeyi ya da cizye ödemeyi kabul ettirme gibi

⁷⁰² El-Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 120.

⁷⁰³ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 177; Gazâlî, a.g.e., s. 169; Sadî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülîstan*, s. 57.

⁷⁰⁴ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 506-507.

⁷⁰⁵ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 357.

⁷⁰⁶ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 105.

⁷⁰⁷ Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397; Keykâvus, a.g.e., II, s. 119; Alî İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 93-94; Sadî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülîstan*, s. 57; Çalılı, a.g.t., s. 255.

⁷⁰⁸ Sadî-i Şîrâzî, *Bostan ve Gülîstan*, s. 57.

⁷⁰⁹ Ebu Zehre, a.g.e., s. 122.

sebeplerle *ateşkes* anlaşmasının yapılabileceği ifade edilmektedir⁷¹⁰. Düşman tarafından getirilen barış teklifi Allah rızasına uygunsa geri çevirmemek gerekirdi. Çünkü barışta, askerlerin rahatlığı, kaygılardan kurtulma ve ülkenin emniyet altına alınması vardı. Düşmanla yapılmış olan anlaşmaya sadık olmakla birlikte, tedbiri elden bırakmadan dikkatli olmak gerekirdi⁷¹¹. Müslüman esirlerin serbest bırakılmaması, yıllık cizyenin bir dinardan az olması, kâfirlere mal verilmesi, İslâmiyet'i kabul eden kadınların iade edilmesi gibi dinî açıdan yanlış olan koşullarla *ateşkes* anlaşması yapmak doğru değildi. Müslümanlar anlaşmayı istediği zaman bozabilme yetkisine sahip olmak koşuluyla; süresiz veya ortak bir görüş olmamak üzere dört ay, bir yıl, gerek görülmesi durumunda on yıl süreyle *ateşkes* imzalayabilirlerdi. Anlaşma belirli bir süre için yapılmışsa, bu müddet içerisinde düşmanın hainlik etmesinden endişe duyulması, anlaşmayı bozduklarını beyan etmeleri veya anlaşmanın şartlarına aykırı davranışları gibi durumlar hariç *ateşkesi* bozmamak gerekirdi⁷¹². *Siyâsetnâmelerde* yapılan anlaşmayı vefayla koruma⁷¹³ vurgusuna karşın bu üç koşulda anlaşmanın bozulabileceği de belirtilmektedir

Siyâsetnâmeler savaşta ölümlerin defin işlemleri hususunda da bilgiler verir⁷¹⁴. Görünmeyen uzak bir bölgede öldürülen düşmanlar kefenlenmeden gömülmeliydi. Ölü ya da diri yakılması uygun görülmemiştir. Şayet ölen Müslüman bir asker ise, üzerinde bulunana elbiseleriyle, yıkanmadan ve cenaze namazı da kılınmadan mezara defin edilmeliydi⁷¹⁵.

3.3.4.3. Kuşatma Kültürü

Siyâsetnâmelere göre bir kale kuşatılacağı zaman, ilk önce ne kadar askerle kuşatılabileceği, hangi yönden fethinin daha kolay gerçekleştirilebileceği gibi hususların düşünülüp istişare edildiği fikrî bir hazırlık sürecinin olması gerektiği idi. Asker kaybı ve büyük bir yenilgiye neden olacağı için asker sayısı yeterli değilse kuşatmadan vazgeçilmeliydi. Yine *siyâsetnâmelerde* çokça tavsiye edilen casusluk

⁷¹⁰ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 143; El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 115.

⁷¹¹ Eş-Şerif er-Radi, a.g.e., s. 325.

⁷¹² Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 143-145.

⁷¹³ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 115.

⁷¹⁴ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 119.

⁷¹⁵ Ebû Mansûr es-Seâlibî'nin, filozofların hükümdar ve ordu komutanlarına yapmış olduğu nasihatlerde vurguladığı harp siyâseti prensipleri için bkz. Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 185-186. İbn Haldun ise, şair Ebu Bekir Sayrafi'nin şiirini aktarır, bunda harp siyâsetine yönelik işaret edilen bilgi ve kuralların olduğunu açıklar, bkz. İbn Haldun, a.g.e., I, s. 535-536.

faaliyetlerinin kuşatma kültüründe de önemli bir yerinin olduğu görülmektedir. Kuşatmayı gerçekleştirmeden önce zeki ve tecrübeli bir casus gönderilip kale halkına can ve mallarının güvende olacağı haber verilmeliydi. Sonra bu casus aracılığıyla, kale muhafızı, komutan ve ileri gelen devlet adamlarını çeşitli vaatlerle kandırarak kalenin kuşatılmadan ele geçirilmesi amaçlanmalıydı. Bu süreçte casus kalenin hububat, savaş aletleri ve sularına yönelik bir araştırma yapmalıydı. Bunlara dair bir sorun veya eksiklik tespit edildiğinde ise beklemeden kale kuşatılmalıydı. Zira bu hususlarda yaşanmış olan aksaklık kalenin kolayca ele geçirilmesine vesile olacaktı⁷¹⁶.

Kalelerin düşürülmesinde, sürekli savaşan cengâverlerden, askerlerden, iyi okçulardan, uzun menzilli mızraklardan, küçük gülle arabalarından ve büyük mancınıklardan yararlanmak gerekliydi⁷¹⁷. Yine gerekli olması durumunda lağım kazma, köprü kurma, hendek doldurma için kazma, kürek ve diğer savaş aletleri de hazırlanmalıydı⁷¹⁸. Hz. Peygamber'in Tâif kuşatmasında mancınıklarla taş atan savaşçılar gönderdiği gibi düşman kalelerine mancınıklar ile taarruzda bulunulmalıydı⁷¹⁹. Düşmanı kuşatmaya, ateş ve mancınıkla taş atmaya ancak Müslüman bir esir, tacir, kadın veya çocukların bulunması durumunda, ateşin onlara isabet etme ihtimali sebebiyle durulabilirdi⁷²⁰.

Savaş, kuşatma ve hile konularında işin erbabı olan kişiler vasıtasıyla sahte mektuplar göndermek, güzel vaatlerde bulunmak suretiyle güç sarf etmeden kalelerin alınması ilk etapta yapılması tavsiye edilen önemli yöntemler arasında yer almaktadır. Ancak din adamları Müslüman olmayan ahalinin kalelerinin Müslümanların eline geçmesine razı olmayacakları gerekçesiyle, kuşatma esnasında onlara güzel söz ve vaatlerde bulunmaktan kaçınılması gerektiğini belirtmektedirler⁷²¹. Bununla birlikte “onları yakalayıp hapsedin”⁷²² âyetinin hükmü gereğince kaleye giriş ve çıkışları zorlaştırmak, erzak akışını engellemek, sularını boşaltmak, lüzumlu olan her şeyi tahrip etmek⁷²³, evlerini yakıp yıkmak, gece taarruzda bulunmak, ağaçlarını imha

⁷¹⁶ Alî İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 94-95.

⁷¹⁷ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 188.

⁷¹⁸ Alî İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 96.

⁷¹⁹ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 117.

⁷²⁰ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 112.

⁷²¹ Alî İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 95.

⁷²² Tevbe, 9/5.

⁷²³ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 111.

etmek, akarsuları kesmek⁷²⁴, dışardan alınabilecek her türlü yardım, silâh, yiyecek ve haberlerin önüne geçmek⁷²⁵ gibi düşmanı, zayıflatma, inadinı kırma ve anlaşma yapmaya mecbur bırakacak her türlü hileye başvurulmalıydı.

Kuşatmada askerlere liderlik edecek bir komutan görevlendirilip, yanına da güçlü askerler verildikten sonra, komutan kalenin hangi taraftan kolayca ele geçirileceğini tespit etmeliydi. Akabinde komutan yeterli sayıda askerle birlikte zeki ve tedbirli birini görevlendirip kalenin alınmasının kolay olacağı düşünülen yerde sabit durmalarını sağlamalıydı. Bu vaziyette askerleri kale ahalisinin toplanacağı mevzilere sevk etmeliydi. Kale halkında korku ve dehşet belirdiğinde ise aniden saldırmak kalenin ele geçirilmesinde önemli bir etken olacaktı. Fakat kalenin fethinin kolay olacağı düşünülen noktaya askerin yürütülme zamanını haber verecek casuslara karşı veya o noktada gizlenmiş askerlerin olup olmadığı, lağımların kazılıp kazılmadığı konularında dikkatli olunmalıydı. Şayet kuşatma başarılı olur, kalenin fethi gerçekleşirse ve kale ehli *emân* isterse onları güven içerisinde tutmak gerekirdi⁷²⁶.

Emân, “emin olmak, güvenmek” anlamına gelen Arapça *emn* kökünden türemiş olup, isim olarak güven, güvence, güvenlik demektir. *Emân*, genelde şehir ve kale kuşatmalarında düşmanı yenemeyeceğini anlayan kuşatma altındaki idareci ile halkın can ve mal güvenliği talebinde bulunması olarak ifade edilmektedir⁷²⁷. *Siyâsetnâmeler*de teslim olan düşmana *emân* vermekle birlikte bu konuda onların güvenini temin etmek gerektiği de aktarılmaktadır⁷²⁸. *Emân* kolay anlaşılır ve bu niyeti içeren “*sana emân verdim*”, “*sen emân altındasın*”, “*seni himayeme alıyorum*”, “*senin için ne bir sıkıntı ne bir korku vardır*” gibi ifadeler ile gerçekleşmeliydi. *Siyâsetnâmeler*de *emân*ın geçerli olabilmesi düşmanın kendini savunacak güçte olması şartına bağlanmıştır. Düşmanın kendini müdafaa edecek kuvveti olmadığı esir edilme veya ağır yaralanma gibi durumlarda verilen *emân* uygun görülmemiştir⁷²⁹.

Domuzların öldürülmesi, şarapların dökülmesi ve yararlanılması câiz olmayan kitapların imha edilmesi kuşatmada yapılacaklar arasında belirtilmektedir. Ayrıca atlar ve diğer hayvanlar, düşman tehlikesini bertaraf etme ya da yeme ihtiyacı hariç

⁷²⁴ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 117-118.

⁷²⁵ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s.188.

⁷²⁶ Ali İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 96.

⁷²⁷ Kesik, a.g.e., s. 142.

⁷²⁸ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 74; Keykâvus, a.g.e., II, s. 13; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 145.

⁷²⁹ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 146.

öldürülmemeliydi. Ancak düşmanın güç toplayacaklarından endişe edilir ve onları alt etmede güçlük yaşanacağı düşünülürse hayvanları öldürmek câiz olurdu. Düşman kendilerine yetişip ganimet alınan kadın ve çocukları kurtaracağından korkulsa bile bunlar öldürülmemeliydi⁷³⁰.

Şayet Müslümanlar düşman tarafından kuşatılırsa; kendi askerlerine hediye verme, halkın gönlünü alma, güvenilir ve tecrübeli kişilerle görüş alışverişinde bulunma, kale burçlarını tamir etme, hendekleri temizleme, kapıları sağlamlaştırma ve güvenilir kişilere teslim etme, savunmada ihtiyaç duyulacak tüm aletleri hazırlama gibi tedbirleri almaları önemliydi. Bunlara ilave olarak kale dışında ve yakınında bulunan evleri yıkmak, düşmanın faydalanabileceği ağaç, ot ve köprüleri kesmek, tüm yiyecek, içecek ve düşmanın yararına olabilecek şeyleri kale içerisine almak gerekmektedir. Yine kale dışındaki kuyuları, sarnıç ve havuzları taş ve toprak ile doldurup belirsiz hale getirmek, şayet bu mümkün değilse sulara zehir, pis kokulu ve öldürücü şeyler dökmek suretiyle hem düşmanı hem hayvanlarını zor durumda bırakıp kuşatmadan çekilmelerini sağlamak da etkili hususlardı.

Düşmanın geçme ihtimali olan yerlere hayvan leşleri koyarak öldürücü hastalıkların ortaya çıkmasını sağlamak, hendekler varsa sağlamlaştırmak eğer yoksa derin ve geniş hendekler kazmak, casuslar aracılığıyla korku ve dehşet yaratacak yalan ve uydurma sözler yaymak, komutanların rütbe ve psikolojik özelliklerini dikkate alarak sahte mektuplar yazmak, askeri pusuda bekleterek düşman üzerine ansızın saldırmak düşmanı uzaklaştırabilmenin sebepleri arasında belirtilmektedir. Ayrıca görevi kale kapılarını koruyup gözcülük yapmak olan askerleri düşman üzerine sevk edip kale askersiz bırakılmamalıydı. Kale burç ve hendeklerini korumaya dikkat edip, köprüleri kesmekten şiddetle sakınılmalıydı. Düşman kaleye saldırırsa köprüleri kesmek son çare olmalıydı. Kalenin gizli ve küçük kapıları da zayıflık alameti sayılacağı için kapatılmamalıydı. Düşmanın geçeceği yollara demirden üretilen domuz ayağı tuzakları kurmak da faydalı görülmüştür.

Düşmanın mancınık kurup kale burçlarına yaklaşmasına, kale surlarını delmesine ve lağım kazmasına izin verilmemeliydi. Kazılan lağımlar ise kapatılmalıydı. Düşman tarafından kuşatılmada uygulanabilecek önemli taktiklerden biri ürkek hayvanların boyunlarına çan ve çingirak astıktan sonra karanlık gecede

⁷³⁰ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 112.

arkalarına kamçı ve değnek ile vurup düşman ordularına salmak üzere onları kargaşaya sevk ettikten sonra üzerlerine saldırmaktı. Bu esnada askerler de yüksek sesler çıkarıp düşmanı korku ve dehşete düşürdükten sonra ansızın saldırmalıydı. Bundan önce bazı askerlerin pusuda beklemesi, yardımın gerekeceği durumlarda veya düşmanı her taraftan kuşatmada faydalı olacaktı. Bu şekilde savaşp istenilen sonuca ulaşılmasa dahi düşmanın morali bozularak psikolojik üstünlük ele geçirilecekti.

Düşman tarafından kuşatılmada mümkün mertebe savaş stratejilerinden yararlanmak gerekirdi. Karşıdan elçi gelmediği müddetçe elçi gönderilmemeliydi. Yine düşmanı alt etmek için yabancı ülkelerden yardım istememek önemliydi. Çünkü bu davranışlar zayıflık ve acizlik göstergesiydi. Tüm çareler denendikten sonra mağlubiyet yaşanacağı ve kalenin düşman tarafından alınacağı hissedilirse hemen teslim olunmamalıydı. Öncesinde güvenilir, rütbe ve makam sahibi elçiler ile anlaşılmalı ve sonra *emân* mektubu yazılmalıydı. Can güvenliği konusunda emin olunduktan sonra kale teslim edilmeliydi. Bundan daha mühim olanıysa kaderden kaçılamayacağı ve ölümün en nihayetinde yaşanacağıydı. Bu sebeple izzet ve şerefle ölmek övünmeye vesile olduğu gibi acizlik ve hakirlikle ölüm de düşkünlük ve bahtsızlıkla anılmaya zemin hazırlayacaktı⁷³¹.

3.3.4.4. Savaş Taktikleri

Hile, savaşta düşmandan gerçek hedef, güç ve planları saklamak suretiyle onu aldatmak niyetiyle yapılan faaliyetler şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca hile beceri ve zekâ birlikteliği gerektirdiğinden öteki taktiklerden ayrılmaktaydı⁷³². Savaşta strateji olmadan düşmana boyun eğdirmek mümkün olmadığı gibi, hilesiz bir strateji düşünmek mümkün değildi⁷³³. Savaş stratejilerinde asıl önemli olan tedbirli olmak, düşmanı saflara girmeden kolaylıkla yenebilmektir. Bu da zekice planlar yaparak düşmanı yenebilmek anlamına gelmekteydi⁷³⁴. Daha önce de belirtildiği gibi *siyâsetnâmeler*de önemli olan ve tavsiye edilen tarz düşmana savaşmadan boyun

⁷³¹ Ali İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 97-102. Kuşatma kültürüne dair ayrıca bkz. Mustafa Uyar, *Âdâb el-Harb ve el-Şeca'a'ya Göre "Hisar ve Kuşatma Geleneği"*, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 25, Sayı. 40, Ankara 2006, s. 218-223; Çalımlı, a.g.t., s. 232-242.

⁷³² Ahmet N. Özdal, *Türklerin Savaş Sanatı: Aldatıcı Taktikler & Farklılaşan Stratejiler (XI-XIV Yüzyılları)*, Timaş Yay., İstanbul 2019, s. 148.

⁷³³ Sun Tzu, a.g.e., s. 20.

⁷³⁴ Sun Tzu, a.g.e., s. 44-45.

eğdirebilmektir. Bu amaçla savaş öncesi, savaş esnası ve hatta yenilgi zamanında bile hile başvurulması gereken elzem bir taktiktir.

Siyâsetnâmelerde dillere destan olarak övülen galibiyetin, zekâ ve hile sayesinde elde edilen galibiyet olduğu ifade edilmektedir. Çünkü askerler hile, kurnazca tuzak ve düşünce sayesinde sağ salim dönebilmiştir⁷³⁵. Bu sebeple casusluk faaliyetleri savaşta uygulanabilecek en önemli taktikler arasında belirtilmektedir⁷³⁶. Düşman askerlerinin kalplerini şüpheyile doldurmak, çeşitli entrikalara başvurmak, vaatlerde bulunmak, hediye vermek, kafa karıştıran fermanlar dolaştırmak, asılsız haberlerin yazılı olduğu oklar atmak⁷³⁷, ara ara zafere ulaşıldığı yönünde bilgiler yaymak, sevinç gösterileri yapmak⁷³⁸, farklı bir yere doğru savaşa çıkıldığı izlenimini vermek, düzmece mektuplar ve cevabî mektuplar yazmak⁷³⁹, bürokrat ve yöneticiler arasına kin ve nefret sokma, halkı yöneticilerine karşı küstürmek ve kışkırtmak⁷⁴⁰, düşman askerlerinin kalbine korku ve dehşet salmak⁷⁴¹ savaşta uygulanması önerilen hile taktikleri arasında yer almaktadır.

Mübâreze Arapça, ortaya çıkmak, mücadele için meydana çıkmak, belirlemek, öne çıkmak ve meydan okumak manalarına sahip olan *beraze* fiilinden türemiştir⁷⁴². Teke tek savaş olarak da ifade edilen mübâreze, kaynaklarda “birbirine denk iki veya daha fazla savaşçının er meydanında bire bir eşleşerek eşit şartlarda ölümüne vuruşması”⁷⁴³ olarak tarif edildiği gibi, “birbirine rakip iki ordu savaşa tutuşmazdan evvel her iki taraftan birer askerin savaş öncesi güç denemesi ve moral bulmaya çalışması”⁷⁴⁴ şeklinde de tanımlanmaktadır. Ortaçağ’da kullanılan taktikler arasında bulunan mübâreze düşmanla çarpışmaya başlarken psikolojik üstünlüğü sağlayabilmenin yöntemlerinden biriydi⁷⁴⁵.

⁷³⁵ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 73, 101.

⁷³⁶ İbnu'l-Mukaffa, a.g.e., s. 82; Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 506, 508; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 96.

⁷³⁷ Muhammed b. Turtûşî, a.g.e., s. 506.

⁷³⁸ Ebû Mansûr es-Seâlibî, a.g.e., s. 183.

⁷³⁹ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 95-96.

⁷⁴⁰ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 101.

⁷⁴¹ Ali İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 92.

⁷⁴² Abdullah Duman, “İslâm’ın İlk Döneminde Mübâreze Geleneği”, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı. 5, Van 2020, s. 22.

⁷⁴³ Duman, *Mübâreze*, s. 7-8.

⁷⁴⁴ Kesik, a.g.e., s. 132.

⁷⁴⁵ Duman, *Mübâreze*, s. 2.

Ortaçağ *siyâsetnâmelerinde* Hz. Peygamber'in Uhud muharebesinde Ubey b. Halef'in mübâreze çağrısına olumlu yanıt vermesi örneği üzerinden, düşmanın düello davetine icabet edip karşılık verilmesinin gerektiği belirtilmektedir⁷⁴⁶. Aynı şekilde Müslüman askerler de muharebe meydanında teke tek savaş için düşman bir savaşçıyı isteyebilirlerdi⁷⁴⁷. Mübâreze savaş öncesi kazanan taraf için bir zafer alameti, motivasyon kaynağı olduğu için⁷⁴⁸ psikolojik savaş olma niteliğini de taşımaktaydı⁷⁴⁹. Bu sebeple *siyâsetnâmelerde* cesur olmayan askerin, ordunun komutan ve ileri gelenlerinin mübârezeye çıkması uygun görülmemiştir. Çünkü cesaretiyle ünlü olmayan kişinin yenilmesi veya ordunun önemli bir ferdinin ilk etapta yenilmesi askerlerin moralini düşürüp orduda bozulma ve rehavete neden olacaktı⁷⁵⁰. *Siyâsetnâmeler* ordu komutanı olarak Hz. Peygamber'in mübârezeye çıkmış olmasını, Allah'ın kendisine yardım edeceğini bilmesi ve bu durumun onun dışındaki komutanlar için geçerli olmadığı⁷⁵¹ gerekçesiyle açıklamaktadırlar.

Uygulanması tavsiye edilen taktiklerden bir diğeri “gizli savaş” olarak nitelendirilen pusu kurmaktır. Pusu kuracak askerler ünlü ve iyi savaşan süvariler arasından, atları ise gürültü yapmayan, dizginleri ses çıkartmayan atlardan seçilmeliydi. Pusunun kurulacağı alan insan yerleşiminden uzak, ırmak, nehir veya ormanlık yerlere yakın bir bölgede olmalıydı. Yine süvarilerden biri düşmanın durumunu bildirmesi amacıyla yüksek bir yerde görevlendirilmeliydi. Düşmanların süvarilerin sayısını öğrenmemeleri için süvariler bölükler halinde pusudan çıkmalıydı. Bir grup birlik düşman ile mücadele ederken diğer birlikler aniden ortaya çıkarak düşmanın etrafını sarmalıydı. Şayet ordu sayısı fazlaysa birden fazla noktada pusu kurulmalıydı⁷⁵².

Düşman tarafından pusu kurma veya gece baskını düzenleme tehlikesi söz konusuysa tedbir amaçlı hayata geçirilmesi önerilen taktik hendek kazma, dikenli

⁷⁴⁶ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 93; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 218; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 250; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 110.

⁷⁴⁷ Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 253.

⁷⁴⁸ Kesik, a.g.e., s. 132.

⁷⁴⁹ Duman, *Mübâreze*, s. 10, 17.

⁷⁵⁰ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 97; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 253; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 109-110.

⁷⁵¹ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 97; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 110.

⁷⁵² Çalimli, a.g.t., s. 180.

teller döşemek⁷⁵³ ve zincir çekmek⁷⁵⁴. *Siyâsetnâmelerde* dikkat çeken hususlardan biri düşman karşısında mağlubiyetin yaşandığı anlarda bile mücadeleye devam edilmesi gerektiği idi. Düşman karşısında yaşanacak olası bir yenilgide uygulanabilecek taktiklerin güzel bir örneği şu şekildeydi: Kazılan hendekler dikenli teller ile döşendikten sonra yakınına altın, gümüş dökülmeliydi. Daha sonra giysi, kumaş, kap kakak vb. eşyalar bırakılmalıydı. Bu şekilde düşman bunları toplamakla ilgilenirken kurtulabilmek mümkün olurdu. Hatta düşman bu kıymetli eşyaları toplamakla ilgilenirken tekrar saldırma imkânı bulup mağlubiyet galibiyete çevrilebilirdi. Bu taktik sayesinde nice komutan ve orduların zafer elde ettiği ifade edilmektedir⁷⁵⁵.

Yine *siyâsetnâmelerde* gece baskınında yapılması gerekenler, baskının Müslümanlar tarafından veya düşman tarafından düzenlenmiş olma durumuna göre farklılık göstermekteydi. Müslümanların düzenleyeceği gece baskınında iki grup asker görevlendirilmeliydi. İlk grup savaşırken ikinci grup ordugâhtan çıkanları yakalamak amacıyla yolları kontrol etmeliydi. Karanlıkta atların dizginlerini kesip çadır ile otağlara dağılmalarını sağlamak, aslı olmayan yalan haberler yaymak suretiyle de düşman korku ve endişeye sevk edilmeliydi. Şayet gece baskını düşman tarafından düzenlenmiş ise askerler dört gruba ayrılmalıydı. İlk grup, güvenliği sağlamak için yolları gözetlemeliydi. İkinci grup, ateş yakıp gizlenmeliydi. Düşman askerleri ateşin ışığında göründükleri zaman etraflarını sarıp kuşatmalıydı. Üçüncü grup, düşman saldırısını püskürtmek için hazır beklemeliydi. Son grup ise, ordunun önündeki yolları denetlemekle görevliydi⁷⁵⁶. Baskın esnasında yüksek sesle konuşulmamalıydı. Hatta baskına uğramış olan kısımda endişeye sebebiyet vermemek için tekbir bile getirilmemeliydi. Saldırıya uğrayan askerler yerlerini bildirmek için peş peşe üç kez tekbir getirebilirlerdi ve bulundukları noktadan asla ayrılmamalıydılar. Zira daha önce görevlendirilip hazır bekleyen birlikler destek olacaklardı. Gece baskınında kılıç kullanılmamalıydı. Askerler mızrak ve ok ile saldırmalı; kalkan, miğfer ve zırh ile de korunmalıydı. Şayet düşman farklı bir noktaya baskın verirse buradaki askerler de saldırıyı üç tekbirle haber vermeliydi. Gece baskınlarında revaklardaki ateşin

⁷⁵³ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 95; İbn Haldun, a.g.e., I, s. 534; Çalımlı, a.g.t., s. 210-211.

⁷⁵⁴ Çalımlı, a.g.t., s. 178.

⁷⁵⁵ Çalımlı, a.g.t., s. 211.

⁷⁵⁶ Çalımlı, a.g.t., s. 177-178.

sönmemesine özen gösterilmeliydi, odunlarla ateş harlanarak aydınlatma sağlanmalıydı. Baskından sonra kaçan düşmanı takip etmeye koşulların uygunluğuna göre karar verilmeliydi. Şayet askerlerin buna güçleri varsa, atları hazır ve taburlar yerlerinde ise bir grup süvari düşmanı takip için gönderilebilirdi. Bu şekilde düşmanın tekrar baskın yapma ihtimalini önleme, karargâhın güvenliğini sağlama ve düşmana mücadelede kararlı olduğunu gösterme gibi faydalar elde edilmiş olunacaktı⁷⁵⁷.

Savaşta askerler düşman ile çarpışırken, onu aldatmak maksadıyla geri çekilme harpte uygulanabilecek taktiklerdendi⁷⁵⁸. Bu taktikte askerler mağlup oldukları izlenimini verip, düşmanın kendilerini takip etmelerini sağlamak amacıyla geri çekilirdi (ric'at). Geri çekilen askerler kendilerini takip eden düşmanı ani bir hücumla mağlup ederdi⁷⁵⁹.

3.3.5. Savaş Sonrası Yapılacaklar

Siyâsetnâmelerde fetih ve zafer nasip olması durumunda gizli, açık, yalnız ve toplu halde Allah'a şükretmek gerektiği aktarılmaktadır⁷⁶⁰. Düşman beldeleri ele geçirildiğinde tehlikeli bir durum olmadığı takdirde, fethedilen yerde üç gün kalınması uygun görülmüştür. Zira Hz. Peygamber düşmanı yendiği vakit onların topraklarında üç gün ikamet etmekteydi. Bunu yapmakla ulaşılmak istenen faydalar şunlardı: Bedeni dinlendirmek, zafer sonrası ele geçirilen nimetleri anmak, şükretmek, Müslümanların kuvvetini göstermek ve diğer düşmanlarına karşı güç gösterisinde bulunmak⁷⁶¹.

Yönetimi ele geçirilen ülkelerdeki halk itaat ederse onlara yumuşak davranılmalıydı. Bölgenin ileri gelenlerinden olup aciz ve fakir düşenlere veya yüksek rütbe sahibiyken zelil ve alçak duruma düşenlere ilgi gösterip iyilikle muamele edilmeliydi. *Siyâsetnâmelerde* yapılması tavsiye edilen bu davranışların Hz. Peygamber'in hadisleri gereği olup, bu tür davranışların insanların gönüllerini kazanmada güçlü bir etken olduğu da açıklanmaktadır⁷⁶². Şayet harp esnasında esir alınan düşman askerleri İslâmîyet'i kabul ederlerse onları serbest bırakmak, ihsanda bulunarak hediye vermek de Hz. Peygamber'in örnek alınması gereken tutum ve

⁷⁵⁷ Abdülhamid el-Kâtib, a.g.e., s. 96-97.

⁷⁵⁸ Eş-Şerîf er-Radî, a.g.e., s. 274; El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 101; Çalımlı, a.g.t., s. 164.

⁷⁵⁹ Terzi, *Askeri Teşkilât*, s. 257.

⁷⁶⁰ El-Mâverdî, *Nasihatu'l-Mülûk*, s. 420.

⁷⁶¹ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 113.

⁷⁶² Ali İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 96-97.

davranışları arasındaydı⁷⁶³. Bununla birlikte *siyâsetnâmelerde* esirlere, şirklerine devam ederlerse boyunlarını vurma; köle kabul edilerek, kölelik hükümlerine tabi olma, satılma ya da azad etme; fidye alınma veya mübadele etme; can güvenliği içinde serbest bırakarak af etme şeklinde dört şıktan hangisi uygunsa ona göre muamele edilebileceği de söylenmektedir⁷⁶⁴. Mağlup olanlar arasında kaçanlar, yaralananlar veya kendilerine sığınanlar öldürülmemeliydi. Yine kadınlar onur kırıcı ve kaba sözler söylese de kuvvet, yaratılış ve akılca zayıf oldukları gerekçesiyle eziyet edilmemeliydi⁷⁶⁵. Ölen düşmanların kellelerini taşımak hoş karşılanmamakla birlikte, düşmanın moralini bozmak maksadıyla taşınmasında bir sakınca görülmemiştir⁷⁶⁶. Yeni itaat altına alınmış olanların isyan etmelerini önlemek amacıyla, yöneticilerinin oğlu veya erkek kardeşiyle beraber beş yüz kişi rehin olarak alınmalıydı. Bir yıl sonra bunlar serbest bırakılarak yeni rehineler getirilmeliydi⁷⁶⁷. Eğer esir düşen kendi askerleriyse bunlar da bulunup kurtarılmalıydı⁷⁶⁸.

Ortaçağ İslâm dünyasında hükümdarlar, ülke içi ve dışında otorite ve kudretlerini göstermek amacıyla kazanmış oldukları zaferi duyurma ihtiyacı hissetmekteydi. Bunun için süslü ifadeler kullanılarak yazılmış mektup ve fermanlar göndermekteydiler. Genelde elçiler aracılığıyla ganimet olarak alınmış hediyeler veya savaşta öldürülenlerin başları ve ele geçirilmiş olan esirlerle beraber gönderilmiş olan bu mektuplar dost devletler için müjde, düşman devletler içinse bir tehdit anlamına gelmekteydi. Bu sebeple fetihnâmeler “zafernâme”, “tehditnâme” ya da “beşâretnâme” isimleriyle de anılmıştır⁷⁶⁹. *Siyâsetnâmelerde* şairlerin fetihler gerçekleştirenler için fetih övgüsü okuduğunu, yazıcıların ise elden ele dolaşan fetihnâmeler yazdığı da bildirilmektedir. Öncelikle fetihnâmelerde aciz ve güçsüz bir rakibin yenildiğinin düşünülmemesi için düşman askerlerinin yığıtlıkları anlatılmalıydı, süvari ve piyadeleri övülmeliydi. Hatta düşmanın en aciz piyadesi bir aslana benzetilmeliydi⁷⁷⁰. Yine dost ve düşmanlar için yazılmış olan bu fetihnâmelerde Allah’a şükür etmek gerekirdi. Dostlar ise teşekkür edilerek övülmeliydi. Sonra

⁷⁶³ Alî İbn Ebî Bekr el-Herevî, a.g.e., s. 94.

⁷⁶⁴ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 113-114.

⁷⁶⁵ Eş-Şerîf er-Radî, a.g.e., s. 273.

⁷⁶⁶ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 113.

⁷⁶⁷ Nizâmülmülk, a.g.e., s. 126.

⁷⁶⁸ Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2402.

⁷⁶⁹ Hasan Aksoy, “Fetihnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XII, İSAM Yay., İstanbul 1995, s. 470.

⁷⁷⁰ Keykâvus, a.g.e., II, s. 10.

savaşta sadakat ve üstün başarı gösteren, mübarezeye tutuşan kendi askerlerinin kahramanlıkları anlatılarak, ünleri yayılmalıydı. Zira bu peygamberlerin, önceki hükümdarların zafer kazandıklarında uyguladıkları bir adetti⁷⁷¹.

Savaş sonrasında yapılması gerekenler arasında başarılı askerlere atıyye, ödül ve ihsanda bulunulması, hak edenlerin rütbesi yükseltilerek ödüllendirilmesi de yer almaktadır. Ayrıca ordunun durumu kontrol edilerek yaralılar ve hasta olanların tedavisini yapmak, ölüleri defnetmek, hayvanları telef olanların zararını ödemek, silah ve savaş aletleri bozulmuş olanları değiştirmek icap ederdi⁷⁷². Savaşta ölen askerlerin geride kalan çocuk ve yakınlarına geçimlerini sağlayacak destekte bulunulmalıydı. Bu şekilde onların gönlü kazanılarak ilerde devlete hizmet etmede istekli olmaları hedeflenmekteydi⁷⁷³.

Hükümdar galibiyet elde edip ülkesine döneceği zaman savaşa katılmayan halkın kendilerini karşılaması için haberciler göndermeliydi. Hz. Peygamber'in savaştan dönerken uğradığı yüksek yerlerde üç defa tekbir getirmesi, dua etmesi, ülkesine girince ilk olarak camiye gidip iki rekât namaz kılması gibi sünnetleri yerine getirilmeliydi. Hükümdar sarayına geldiği zaman ise tövbe ederek kapılarını tebrik merasimi için geleceklere açmalıydı. Yine hükümdarın halka bahşiş dağıtması, hapiste olan mahkûmları serbest bırakması, ihtiyaç sahiplerine ihsanda bulunması Allah'ın kendine nasip ettiği galibiyetin şükrünü eda edebilmek adına yapması gerekenler arasında belirtilmektedir⁷⁷⁴.

⁷⁷¹ El-Mâverdi, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 420-421.

⁷⁷² El-Mâverdi, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 421-422; Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2398, 2399, 2402, 2403.

⁷⁷³ El-Mâverdi, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 422; Yusuf Has Hacib, a.g.e., Beyit: 2403; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 210; Sadî-i Şîrâzî, *Hükümdara Öğütler*, s. 100.

⁷⁷⁴ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 235-236; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 265-266; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 113.

4. BÖLÜM: ORDU GELİRLERİ VE GANİMET TAKSİMİ

4.1. Ordu Gelirleri

Siyâsetnâmelerde hükümdarın gelirleri kullanma yetkisi ile alakalı olarak en mühim hususun orduya ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda ücret verilmesi olduğu açıklanmaktadır. Çünkü askerleri bir arada tutmak, kendilerini İslâm'ı ve Müslümanları korumaya adanmalarını sağlamak ancak onlara ödenen maaşla mümkündü. *Siyâsetnâmelerde* ordu gelirleri *atâ* ve *iktâ* olarak ikiye ayrılmaktadır⁷⁷⁵.

4.1.1. Atâ

Kurulan dîvân teşkilatı aracılığıyla Müslümanlara yılda bir defa verilen paraya *atâ* veya *atıyye* denilir. Arapça bir kelime olan *atâ*, “verme, verilen şey, bağışlama, hibe ve ihsan” anlamına gelmektedir. *Kur’ân-ı Kerîm*’de *atâ*, “nimet, lütuf, ihsan ve bağış” manasında beş yerde geçmektedir. *Atâ* terim olarak ilk defa Hz. Ömer’in halifeliği döneminde kullanılmaya başlanmıştır. Hz. Ömer fetihler sonrası artan fey gelirlerini iki yöntem ile Müslümanlara dağıtmıştır. Bunlardan ilki kurduğu dîvânla yılda bir kez verilen para olan *atâ* iken, diğeri her ay erzak olarak verilen yiyecek idi. Hz. Ömer, *atâ* alacak kişilerin isimlerini ilk olarak Hz. Peygamber’in üyesi olduğu Kureyş kabilesinin Benî Hâşim kolundan başlayarak yazdırmıştır. *Atânın* miktarı ise İslâmiyet’i kabul etmedeki öncelik, dine hizmetteki çaba baz alınarak farklı düzeylerde belirlenmiştir. Hz. Ömer’in *atâ* konusundaki bu uygulamaları ilerleyen süreçte askerî teamüllerin değişikliğe uğraması, askerliğin profesyonel bir meslek olması gibi gerekçelerle değişikliğe uğramış ve mesleği askerlik olanlara verilen maaşa *atâ* denilmeye başlanmıştır⁷⁷⁶. Ordu gelirlerinin ilk kısmını oluşturan *atâ*; fey, haraç, ganimet ile humus yani feyin beşte biri ve beytûlmâl olmak üzere dört çeşit kaynaktan temin edilmekteydi.

4.1.1.1. Fey

Fey sözlükte mastar olarak “geri dönmek, şekil değiştirmek”, isim olarak “gölge, öğle vaktinden sonraki gölge” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak da Müslüman olmayanlardan kuvvet kullanmadan alınan haraç, cizye, ticaret vergisi (uşûr) ve diğer gelirler demektir.

⁷⁷⁵ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 59.

⁷⁷⁶ Mustafa Fayda, “Atâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IV, İSAM Yay., İstanbul 1991, s. 33.

Fey kelimesi fiil olarak Bakara⁷⁷⁷ ve Hucurât⁷⁷⁸ Sûrelerinde “geri dönmek, vazgeçmek”, Ahzâb⁷⁷⁹ ve Haşr⁷⁸⁰ Sûrelerinde de “ganimet olarak vermek” anlamlarında kullanılmıştır⁷⁸¹.

Müslümanların savaşıla aldığı topraklar, onların ortak vakıf malı olması durumunda gelirlerine fey denilir. Çünkü “elde edilen gelir her yıl tekrar alınır”⁷⁸².

Atânın kaynaklardan ilki olan fey, *siyâsetnâme* yazarlarından olan Bedreddin İbn Cemâa tarafından “herhangi bir savaş yapılmaksızın, herhangi bir at yahut süvari sevk etmeksizin kâfirlerden Müslümanlara gelen mal” şeklinde tanımlanmaktadır. Nitekim fey, zor kullanmadan kâfirlerden alınan mallara denilirdi⁷⁸³. El-Mâverdî feyi; harp, hile, baskın, öldürme gibi eylemler olmadan anlaşma, müşrik tüccarlardan alınan gümrük vergisi, cizye veya haraç olarak alınan mallar şeklinde açıklamaktadır⁷⁸⁴. İbn Teymiye ise hukukçuların feyi, kâfirlerden savaşıla alınan mal olarak tarif ettiğini ve Allah’ın, gayrimüslimlerden alıp müminlere iade ettiği mal anlamına geldiğini belirtmektedir⁷⁸⁵.

Görüldüğü üzere fey “savaşıla ele geçen yerlerden alınan şeyler ve sulh ile geçen yerlerden alınan menfaatlere” denilmektedir. Bununla birlikte feyin genel manasına baktığımızda “fetihlerden sonra, Müslüman cemaate müştereken ve musâvaat üzere tahsis/vakf edilmiş, devlet başkanının velâyetinde, gelirleri her yıl dağıtılan her türlü cizye, harâc, uşûr ve arâzî” demektir⁷⁸⁶.

İslâm tarihinde fey kelimesi ilk defa Hz. Peygamber döneminde Benî Nadîr Yahûdîlerinin sürgün edilmesiyle kullanılmıştır. Hz. Peygamber onların mallarını ganimet olarak savaşıla katılanlar arasında taksim etmemiştir. Haşr Sûresi’nin 6.

⁷⁷⁷ Bakara, 2/226.

⁷⁷⁸ Hucurât, 49/9.

⁷⁷⁹ Ahzâb, 33/50.

⁷⁸⁰ Haşr, 59/6, 7.

⁷⁸¹ Mustafa Fayda, “Fey”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XII, İSAM Yay., İstanbul 1995, s. 511; Hüseyin Çelik, “Fey Ganimet Ayetleri Çerçevesinde Hz. Ömer’in Sevad Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 15, Kahramanmaraş 2010, s. 74-75. Ayrıca bkz. Remzi Kaya, “Kur’an-ı Kerim’de Fey Gelirleri ve Dağılımı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 10, Sayı. 2, Bursa 2001, s. 68-69.

⁷⁸² Kudâme İbn Cafer, *Kitabü’l Harac: (Fetihler, Siyaset, Coğrafya, Vergiler, Bürokrasi)*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018, s. 184, 185.

⁷⁸³ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 59, 116.

⁷⁸⁴ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-sultâniye*, s. 242.

⁷⁸⁵ İbn Teymiye, a.g.e., s. 58.

⁷⁸⁶ Mustafa Demirci, *İslâmın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s. 50-51.

âyetinde ise “Allah’ın onlardan alıp Resulüne fey olarak verdikleri için siz at ve deve koşturmuş değilsiniz” denilerek bu malların savaşız ele geçirildiğine işaret edilmiştir⁷⁸⁷. İlerleyen süreçte Hz. Ömer’in Sevad arazisi hakkındaki içtihiyâyla, savaşı kazanılmış olan topraklar Müslümanlar arsında taksim edilmeyerek, geliri Müslümanların faydası için kullanılmak üzere işletmesi eski sahiplerine bırakılmıştır⁷⁸⁸. Böylelikle Hz. Peygamber döneminde anlaşma ile alınan arazilerden temin edilen fey gelirlerine, Hz. Ömer’in yeni uygulaması sonrasında savaşı alınan toprakların gelirleri de dahil edilmiştir⁷⁸⁹.

Cizye, uşûr, kâfirlerin yapılan anlaşma gereği vermeyi kabul ettiği, terk ettiği, zimmet ehlinde olup varisi olmayan kişilerden ölmeleri nedeniyle kalan ve ölen mürtedin bıraktığı mallar ile hükümdara verilen hediyeler fey’in türleri arasındadır⁷⁹⁰.

Siyâsetnâmelerde fey mallarının ganimet malları gibi beşe bölünüp bölünemeyeceği hususunun ihtilâflı olduğu ifade edilmektedir. Buna göre bazı hukukçular feyin beşe bölünmeden, hükümdar tarafından Müslümanların maslahatı için kullanılabileceğini söylemiştir. Müslümanların en önemli maslahatı ise İslâm ordusu, sınırların korunması, kalelerin imarı, silâh temin etme olduğundan buralara sarf edilmeliydi. Feyin beşe bölünmesi durumunda ise, ganimet taksiminde olduğu gibi beşte biri âyetle⁷⁹¹ belirtilen yerlere dağıtılmalıydı. Feyin geriye kalan beşte dördü içinse; sadece orduya harcanacağı, orduyla birlikte Müslümanların öteki ihtiyaçları için de harcanabileceği şeklinde iki görüşün olduğu belirtilmektedir⁷⁹². El-Mâverdi fey ile ganimetin ortak ve farklı yanlarını aktarmaktadır. İkisi de gayrimüslimlerden alınması ve beşte birinin (humus)⁷⁹³ harcandığı yerlerin aynı olması açısından ortak, fey kâfirlerden savaşı yapılmadan, ganimet ise zorla alınan mallar olması yönüyle farklı idi. Yine fey ve ganimetin beşte dördünün harcandığı yerler farklılık göstermekteydi⁷⁹⁴.

⁷⁸⁷ Kaya, a.g.m., s. 76-77; Demirci, a.g.e., s. 51; Çelik, a.g.m., s. 76, 80.

⁷⁸⁸ Kudâme İbn Cafer, a.g.e., s. 185; Kaya, a.g.m., s. 79-80; Demirci, a.g.e., s. 52-55; Çelik, a.g.m., s. 80-85.

⁷⁸⁹ Demirci, a.g.e., s. 54.

⁷⁹⁰ İbn Teymiye, a.g.e., s. 58; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 59.

⁷⁹¹ Haşr, 59/7.

⁷⁹² El-Mâverdi, *el-Ahkâmü’s-sultâniye*, s. 242-244; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 60.

⁷⁹³ Sözlük anlamı “beşte bir” olan humus kelimesi, ganimet ve bu hükümde olan mallardan kamu adına, belirlenen yerlerde kullanılmak için alınan beşte birlik (yüzde yirmi) kısımdır, bkz. H. Yunus Apaydın, “Humus”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, İSAM Yay., İstanbul 1998, s. 365.

⁷⁹⁴ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü’s-sultâniye*, s. 242.

4.1.1.2. Haraç

Atânın ikinci kaynağı olan haraç, miktarı hükümdar ya da temsilcisinin belirlediği, haraç arazisi sahiplerinin ödemekle mükellef oldukları bedeldir. Müslümanların yararına olduğu için haraç malları ordu *atâsı* olarak kullanılabilirdi. Haraç arazisi, kâfirlerden anlaşma yapmak suretiyle sulh yoluyla alınan, silah zoruyla fethedilen ve onların Müslümanlardan korkarak terk ettiği topraklar şeklinde üç çeşitti. Bu arazilere hükümdar uygun gördüğü miktarda haraç koyma hakkına sahipti. Haraç bir nevi cizye olduğundan, arazi sahiplerinin Müslüman olması veya haraç topraklarının mülkiyetinin Müslümanlara geçmesi durumunda alınmazdı⁷⁹⁵.

Siyâsetnâmelerde Allah'ın, müşriklerden alıp Müslümanların yararına kullanmak için kabul ettiği haklardan olan haraç⁷⁹⁶ malı konusunda son derece dikkatli olunması gerektiği belirtilmektedir. Çünkü "Allah bu malları İslâm için bir izzet ve yücelik; Müslümanlar için bir rahatlık ve kuvvet; İslâm düşmanları için düşüklük ve hiddet; ehl-i küfür içinse kendileriyle yapılan ahidde bir düşüklük ve küçülme vesilesi kılmıştır"⁷⁹⁷.

Devlet başkanı savaşla aldığı toprakları, onu ele geçirenler arasında taksim etmeyip, Müslümanlara vakıf ederse halkının cizye ödemesi gerekirdi. Bu şekilde halk topraktan verdiği haraç ile köle olmaktan kurtulur⁷⁹⁸.

4.1.1.3. Ganimet

Ordu *atâsının* üçüncü kaynağı olan ganimet, köken olarak fayda anlamına gelen *ğanem* kelimesinden türemiş olup "elde edilmiş mallar (emvâl-ı mağnûme)" demektir. Tanım olarak ise, "Müslümanların savaşma, at koşturma, iz sürme, savaş düzeni alma, muhasara etme yahut pusu kurma gibi yollarla kâfirlerden zor kullanarak aldığı şeyler" olarak ifade edilmektedir⁷⁹⁹. Ganimetler *enfâl* olarak da adlandırılır. Ganimet

⁷⁹⁵ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 61-62. El-Mâverdî cizye ve haracın benzerlik ve farklılıklarını belirlemeye çalışmıştır. Buna göre cizye ve haraç müşriklerden seviyece düşüklüklerini göstermek, her yıl belirlenen süre dolunca alınmaları, fey sahiplerine harcanma ve amme işlerinde kullanılmaları açısından ortak özelliklere sahiptir. Cizye ve haracın ayrıldıkları hususlar ise şu şekildedir: Cizye İslâm hukuku kaynaklarınca belirlenip, hakkında dinî hüküm bulunmaktayken; haraç içtihatla belirlenmiştir. Cizyenin en az miktarı dinî hükümle, en çok miktarı içtihatla; haracın en az ve en çok miktarı içtihatla tespit edilmiştir. Cizye Müslüman olunca alınmazken, haraç Müslüman olursa dahi alınmaya devam edilirdi. El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 270-271.

⁷⁹⁶ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 270.

⁷⁹⁷ Tahir b. Hüseyin, a.g.e., s. 38.

⁷⁹⁸ Kudâme İbn Cafer, a.g.e., s. 186.

⁷⁹⁹ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 115-116. Ayrıca bkz. İbn Teymiye, a.g.e., s. 53; Mehmet Erkal, "Ganimet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIII, İSAM Yay., İstanbul 1996, s. 351.

kelimesinin kökü olan *nefel* sözcüğü fazlalık (ziyâde) manasını taşımaktadır. Ganimetler İslâmiyet öncesinde hiç kimseye helal değildi. Bu sebeple ganimetler toplandıkları bir meydanda yakılırdı. Allah'ın, Peygamber'ine verdiği kıymetin göstergesi olarak ganimetler sadece O'nun ümmetine helal kılınmıştır⁸⁰⁰.

Ganimet iki bölüme ayrılmaktadır. Bunlardan ilki beşe bölünüp taksim edilmesinin vacip olduğu esirler, tutsaklar, taşınmazlar ile bunlar dışında kalan malların (at, silah, altın, gümüş vb.) bulunduğu umumî ganimetlerin (el-ğani'metü'l-âmm) yer aldığı kısımdır. Beşe bölünüp taksiminin vacip olmadığı ikinci bölümdeki ganimetler ise *seleb* ve *nefel* isimleriyle anılır⁸⁰¹. *Seleb* savaş sırasında öldürülen düşman askerinin üzerinde veya yanında yer alan silâh, binek hayvanı, giysi, para, takı ve değerli eşyaları ifade ederken;⁸⁰² *nefel* düşmanı yenmek adına fedakârlık ve risk gerektiren faaliyetlerde bulunan askerlere hak ettiği ganimete ilave olarak fazladan verilen mallardır⁸⁰³.

*Siyâsetnâmeler*de ganimet mallarının beşe bölünüp dağıtılması gerektiği belirtilmektedir. Buna göre beşte birlik kısmı (humus) “*Ganimet olarak aldıklarınızın beşte biri, şayet Allah'a, kulumuza indirdiğimize ve hak ile batılın ayrıldığı güne iman ediyorsanız, mutlaka Allah'ın, Resûlü'nün, akrabaların, yetimlerin, miskinlerin ve yolda kalmışlarındır*”⁸⁰⁴ âyetinde belirtildiği yerlere harcanmalıydı. Geriye kalan dört kısım ise savaşa katılan ve ganimeti elde edenler yani ordu arasında dağıtılmalıydı⁸⁰⁵.

4.1.1.4. Beytûlmâl

Devlete ait taşınır taşınmaz malların tümünün idare edildiği hukukî bir kurum olan beytûlmâl⁸⁰⁶ ordu atâsının sonuncu kaynağıydı. Beytûlmâl askerlerin maaşlarını ödeyip, orduyu teçhiz ederdi. Ganimet ile (beşe bölünme görüşü kabul edildiği taktirde) fey'in beşte biri, haraç, cizye, sahibi olmayan mal, gayrimüslimlerin ödediği

⁸⁰⁰ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 116.

⁸⁰¹ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 116, 118-127.

⁸⁰² Ahmet Yaman, “Seleb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI, İSAM Yay., İstanbul 2009, s. 398.

⁸⁰³ İbn Teymiye, a.g.e., s. 54; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 138.

⁸⁰⁴ Enfâl, 8/41.

⁸⁰⁵ El-Mâverî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 264, 266; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 233; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 263-264; İbn Teymiye, a.g.e., s. 53; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 115-117, 133; Çalımlı, a.g.t., s. 226.

⁸⁰⁶ Mehmet Erkal, “Beytûlmâl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VI, İSAM Yay., İstanbul 1992, s. 90.

gümrük vergisi ve mirasçısı olmayan mallar beytûlmâlin gelir kaynakları arasında zikredilmektedir⁸⁰⁷.

Beytûlmâlin çoğunluğu Müslümanların kâfirlerden elde ettiklerinden oluşmaktadır⁸⁰⁸. Müslümanların faydasına olan harcamaları yapmak beytûlmâlin göreviydi⁸⁰⁹. Bu sebeple onun harcama kalemleri arasında ordunun ihtiyaçları da bulunmaktaydı⁸¹⁰.

4.1.2. İktâ

Sözlükte “kesmek, ayırmak” anlamına gelen *kat* kökünden türeyen ordu gelirlerinin ikinci kısmı olan *iktâ*, devlet başkanı ya da yetkililerce arazi gibi taşınmaz mallar ile maden ocağı vb. tabii kaynakların hak ve ayrıcalıklarının veya bir bölgenin vergi gelirlerinin uygun görülen kişilere verilmesidir⁸¹¹.

İktâ, hukukî şartlara bağlı değişkenlik gösteren vergilerin ödenmesi koşuluyla, bir kişinin mülkiyetinde olmayan veya maktu bir hazine gelirinin temin edilmesinden sonra bir bölgeye ait vergilerin tahsis edilmesi anlamına gelen bir terimdir⁸¹².

Kurumsal anlamıyla hicrî birinci asrın sonlarında yaygınlaşan *iktâ*⁸¹³, Nizâmülmülk tarafından olgunlaştırılmıştır. Devletin, hanedan üyelerine, idarecilere ve komutanlara verdiği topraklara karşılık *iktâ* sahipleri belirli sayıda askerin ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar. Bu askerler barış dönemlerinde toprakta çalışıp, savaş zamanlarında ise harbe katılıyorlardı⁸¹⁴.

İslâm tarihinde ilk örnekleri Hz. Peygamber zamanında görülen *iktâ*; gelişimini Hulefâ-i Râşidîn, Emevîler, Abbasîler döneminde devam ettirmiştir. Tarihî tecrübe ışığında inkişaf gösteren *iktâ* tüm İslâm devletlerinde uygulanan bir sistem olmuştur⁸¹⁵. *İktâ* olarak verilecekler, *temlik iktâ*’ı, *istiğlâl iktâ*’ı ve *irfâk iktâ*’ı olmak üzere üç çeşittir.

⁸⁰⁷ El-Mâverdi, *Nasihatü'l-Mülûk*, s. 378; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 64; Erkal, “Beytûlmâl”, s. 93.

⁸⁰⁸ El-Cüveynî, a.g.e., s. 186.

⁸⁰⁹ Zeydân, a.g.e., I, s. 275.

⁸¹⁰ El-Cüveynî, a.g.e., s. 184; Erkal, “Beytûlmâl”, s. 94.

⁸¹¹ Mustafa Demirci, “İktâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXII, İSAM Yay., İstanbul 2000, s. 43.

⁸¹² Coşkun Can Aktan, “Bir Vergi Tahsil Usulü Olarak İktâ Sistemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 44, İstanbul 1986, s. 167.

⁸¹³ Demirci, a.g.e., s. 224.

⁸¹⁴ Canatan, “Geleneksel Siyaset ve Devlet”, s. 199.

⁸¹⁵ Erkan Göksu, “Türkiye Selçuklularında İktâ”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 26, Konya 2009, s. 138-139.

Arazinin mülkiyetiyle birlikte verildiği *temlik iktâ*'i⁸¹⁶, taşınmazlar üzerinde özel mülkiyet hakkı doğurmaktadır. Bu sebeple *temlik iktâ*'ı kiralama, alma satma, hibe etme ve miras bırakma mümkündür⁸¹⁷. *Temlik iktâ*'ı da kendi içerisinde mevât arazi, mâmur topraklar ve madenler olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır⁸¹⁸. Devlet malı olmayan mevât ve âtil arazi gibi taşınmazların *iktâ*sı, onu ihya edip kamu yararına işletecek herkese verilebilirdi⁸¹⁹.

İstiğlâl iktâ'ı, mülkiyetinin verilmediği, kişilerin faydalanma veya işletme hakkının bulunmadığı, *iktâ* edilmesinde kamunun zarar görmediği haraç ve uşûr arazisi vb. taşınmazların sadece kullanım hakkının verildiği *iktâyâ* denilmektedir⁸²⁰. Yine ordu üyelerine hizmetlerine mukabil verilen haraç gibi vergileri toplama ayrıcalığı zamanla askerî *iktâ*ların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir⁸²¹. Özellikle Selçuklulardan itibaren belirli yerlere ait devlet gelirleri maaş ve hizmet karşılığında komutan ile askerlere verilmiş ve buna *askerî iktâ sistemi* denilmiştir⁸²².

İktâ sisteminin tarihî gelişiminde Büyük Selçuklular dönemi önemli bir role sahiptir. Nizâmülmülk'ün yaptığı düzenlemeler sonrasında *iktâ* yöntemi daha düzenli ve sistematik şekilde geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Nizâmülmülk'ün daha önceden de uygulanan *iktâ* sistemine dair yapmış olduğu mühim değişiklikler sebebiyle bazı kaynaklar bu sistemin ilk defa Nizâmülmülk tarafından Büyük Selçuklular zamanında hayata geçirdiğini ifade etmiştir. Fakat Nizâmülmülk önceden de uygulanan *iktâ* sistemini Büyük Selçuklular Devleti'nin şartlarına göre yeniden düzenleyip, idarî ve iktisadî özelliğine ilave olarak askerî yönünün gelişimine katkıda bulunmuştur. İktâ sistemine kazandırılan bu yeni nizam ile sonraki süreçte kurulan Müslüman Türk devletlerinin toprağa bağlı ordu sistemini kurmasına neden olmuştur⁸²³.

⁸¹⁶ Demirci, a.g.e., s. 253.

⁸¹⁷ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 64-65; Beşir Gözübenli, "İktâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXII, İSAM Yay., İstanbul 2000, s. 50; Demirci, a.g.e., s. 253; Göksu, a.g.m., s. 139.

⁸¹⁸ El-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 356; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 64; Gözübenli, a.g.e., s. 50.

⁸¹⁹ Gözübenli, a.g.e., s. 50.

⁸²⁰ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 66; Gözübenli, a.g.e., s. 51; Demirci, a.g.e., s. 253; Göksu, a.g.m., s. 139-140.

⁸²¹ Gözübenli, a.g.e., s. 51.

⁸²² Aktan, a.g.m., s. 167, 171.

⁸²³ Göksu, a.g.m., s. 141-142.

Nizâmülmülk Siyâsetnâme'sinde, *iktâ* sahiplerinin halka nasıl davranması gerektiğine yönelik bazı tavsiyeler de vermektedir. Buna göre *iktâ* sahipleri halka yumuşak ve iyi davranmalı. Vergi mükelleflerinin kişisel malı ve ailesi onlar tarafından korunmalı. Ayrıca şikâyeti olanların hükümdara ulaşmasına engel olmamalıydılar. Şayet aksine davranan olursa *iktâsı* alınarak cezalandırılmalıydı. Zira toprağın ve halkın gerçek sahibi hükümdardı. *İktâ* sahipleri ise halkı korumakla görevliydi⁸²⁴. Devlete ait olan maden, değirmen, pazar yerleri, dinlenme yerleri, yol gibi işletmelerin *iktâ* verilmesine ise *irfâk iktâ* 'ı denir⁸²⁵.

4.2. Ganimet Taksimi

Siyâsetnâmelerde ordunun temel gelir kaynaklarından olan ganimetlerin taksiminin savaş devam ederken yapılamayacağı aktarılmaktadır. Düşmanın tekrar baskın düzenleme tehlikesine karşı askeri savaştan alıkoymamak için savaş sona erip zafer kesinleştikten sonra taksimat işine geçilmeliydi⁸²⁶. Ganimet dağıtımı hükümdar⁸²⁷ veya komutan⁸²⁸ tarafından idare edilirdi. *Siyâsetnâmelerde* taksimin yapılacağı yer konusunda ise görüş birliği bulunmamaktadır. Nitekim ganimetin dârü'l-harp bölgesinde taksim edilip askerler arasında bölüştürülmesi gerektiği belirtilmekle birlikte⁸²⁹ ganimetin dârü'l-harpte taksim edilemeyeceği de söylenmektedir⁸³⁰. Yine komutan tarafından uygun görülmesi durumunda savaştan hemen sonra harp bölgesinde ya da İslâm ülkesinde taksimin yapılabileceği de ifade edilmektedir⁸³¹. Bedreddin İbn Cemâa ise taksimatın dârü'l-harpte olmasının uygun olmakla beraber dârü'l-İslâm'a ertelenebileceği, sadece dârü'l-İslâm'da yapılabileceği, malların dârü'l-harpte dağıtılıp tutsakların dârü'l-İslâm'a bırakılabileceği veya hükümdarın inisiyatifinde münasip yerde olabileceği yönünde dört görüşün olduğunu açıklamaktadır⁸³².

Siyâsetnâmelerde ganimet taksimi düzeninde izlenecek yol hususunda bilgiler de verilmektedir. Taksime öncelikle öldürülen düşman askerlerinin teçhizatı (*seleb*)

⁸²⁴ Nizâmülmülk, a.g.e., s. 43.

⁸²⁵ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 69-70; Gözübenli, a.g.e., s. 51; Demirci, a.g.e., s. 253; Göksu, a.g.m., s. 140.

⁸²⁶ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 264; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 133.

⁸²⁷ Çalimli, a.g.t., s. 229.

⁸²⁸ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 264.

⁸²⁹ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 233; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 264.

⁸³⁰ Çalimli, a.g.t., s. 228.

⁸³¹ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 264.

⁸³² Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 133.

olan elbise, at, silâh, kuşak, at koşumu ve atla alakalı diğer malzemeler ile başlanmalıydı⁸³³. Buna göre savaş sırasında öldürülen düşman üzerinde yer alan eşyalar ganimetler arasına dahil edilmeden onu öldürene verilmeliydi. Bunun delili ise Hz. Peygamber'in "kim bir kişiyi öldürürse techizatı onundur" şeklinde buyurmasıydı⁸³⁴. Ayrıca techizatı hak etmek dört şartın yerine getirilmesine bağlıydı. Bunlar; düşman ile eşit şartlarda mücadele etmek, düşmanın savaş sırasında öldürülmesi, onun kendini müdafaa edebilecek güçte olması ve kesin mağlup edilmiş olmasıydı. Düşmanı öldüren kişinin ganimetten pay alabilecek nitelikte olması gerektiği şeklinde beşinci bir şartı da ilave edenlerin olduğu belirtilmektedir⁸³⁵. Techizatın dağıtılmasından sonra düşmanın saklamış olduğu ve Müslümanlar tarafından ele geçirilen gizlenmiş erzak ile malzemeler verilmeliydi. Daha sonra öteki ganimet malları türlerine göre beş eşit paya ayrılıp, akabinde beşte birlik kısım kurayla belirlenmeliydi. Beşe bölme işlemi tamamlanınca çocuk, kadın, köle ve savaşa getirilen gayrimüslimlerden oluşan dört sınıfa küçük payların (*radh*) dağıtılma sürecine geçilmeliydi. Bahşişin verildiği bu gruptakiler ganimetten pay alamazlardı. Bundan sonra ganimetin beşte dördlük kısmı savaşa katılıp hak edenler arasında paylaştırılmalıydı. *Siyâsetnâmeler*de hak edenlerden kasıt; hür, Müslüman ve bedenlen sağlam olan erkeklerin olduğu söylenmektedir. En sonda ise beşte birlik hak sahiplerine taksim edilmeliydi⁸³⁶.

Müslüman askerler harp seferinde bulunduktan sonra, savaşa fiilen katılsa da katılmasa da ganimetten eşit olarak pay almalıydı⁸³⁷. Zira "ganimet, savaşa katılıp ona bizzat şahit olanlarındı"⁸³⁸. Ayrıca savaşın devam ettiği süreçte arkadan gelip harbe katılanlar da ganimet almaya dahil edilmeliydi⁸³⁹. Benzer şekilde seriyye birliklerinin ele geçirdiği ganimetler de sadece onlara değil, tüm askerlere dağıtılmalıydı. Aynı

⁸³³ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 265; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 133, 135.

⁸³⁴ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 265; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 234; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 264; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 134; Çalımlı, a.g.t., s. 226. Techizatın paylaştırılmasına dair hukukçuların görüşleri için bkz. El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 265; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 134.

⁸³⁵ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 134-135.

⁸³⁶ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 133-141. El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye* isimli eserinde ganimeti dağıtmada usulü çok az farkla ve sıralamada bazı değişikliklerle aktarmaktadır, bkz. El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 265-266.

⁸³⁷ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 266; Zemahşerî, a.g.e., s. 78; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 234; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 264; İbn Teymiye, a.g.e., s. 53-54, 90; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 137; Çalımlı, a.g.t., s. 228.

⁸³⁸ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 267.

⁸³⁹ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 268; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 137.

durum ordu için de geçerliydi. Ordunun aldığı ganimetler de seriyye birliklerine bölüştürülmeliydi. Çünkü birinin başarısı, diğerinin geri hizmetteki destek ve yardımıyla mümkün olabilmekteydi⁸⁴⁰. Bedreddin İbn Cemâa, sultan kâfir beldelerine seriyye gönderip, kendisi Müslüman topraklarında kalmışsa, ordunun seriyyenin ele geçirdiği ganimetten bir pay alamayacağı yönünde farklı bir görüş dile getirmektedir. Ordunun seriyyenin ulaştığı ganimete ortak olmasını, onun da harp bölgesinde bulunması şartına bağlamıştır⁸⁴¹. Savaş devam ederken hastalanan veya ölen askerin ganimetten hisse alma hakkı düşmezdi⁸⁴². Ordu tüccarları, zanaatkârlar ve pazar ehli olanlar, bizzat savaşta çarpışmadıkları sürece ganimet almaya hakları yoktu⁸⁴³.

*Siyâsetnâmeler*de ganimetin adil bir şekilde eşit taksim edilmesi gerektiği aktarılmaktadır. Ancak bunun istisnası süvari ve piyadeler arasındaydı. Buna göre savaşa yaya olarak katılan piyadeye bir, atıyla katılan süvariye kimi görüşe göre biri kendine biri atına iki, diğer görüşe binaen biri kendine ikisi atına olmak üzere üç hisse verilmeliydi⁸⁴⁴. Keza savaşta zafere ulaşma hususunda ekstra katkıda bulunarak üstün başarı gösteren askerlere de paylarına düşen ganimet miktarından fazla mükafatta (*nefel*) bulunmak caizdi⁸⁴⁵.

Ganimete ilişkin olarak *siyâsetnâmeler*de taksim işlemine geçmeden önce hükümdarın, ordu komutanının veya valinin beğendiği herhangi bir eşyayı almalarının uygun olduğu ve buna *safiyye* denildiği de aktarılmaktadır⁸⁴⁶. Ganimet mallarının hükümdar ya da naibinden gizlenmesi olarak ifade edilen *gulûl* haramdı⁸⁴⁷. Şayet ganimet mallarından hırsızlık yapılmışsa, bu eylemler tazir cezasına çarptırılmalıydı⁸⁴⁸. Düşman tarafından alınan ganimetler arasında kitaplar bulunuyorsa ve bunlar dinî olarak öğrenilmesinde sakınca olmayan bilgiler içeriyorsa ganimete katılıp askerler arasında taksim edilmeliydiler. Ancak kitapların içeriği dinî açıdan öğrenilmeye uydun değilse ya yakılmalıydı ya da tekrar kullanılmak üzere

⁸⁴⁰ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 234; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 264; İbn Teymiye, a.g.e., s. 90.

⁸⁴¹ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 130.

⁸⁴² Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 137.

⁸⁴³ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 136; Çalımlı, a.g.t., s. 228.

⁸⁴⁴ Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 234; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 264; İbn Teymiye, a.g.e., s. 54-55; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 136-137; Çalımlı, a.g.t., s. 229.

⁸⁴⁵ Keykavus, a.g.e., I, s. 118; Ebu Necîb Sühreverdî, a.g.e., s. 234; Şeyzerî, *Siyaset Stratejileri*, s. 264; İbn Teymiye, a.g.e., s. 54, 90; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 138.

⁸⁴⁶ Çalımlı, a.g.t., s. 226.

⁸⁴⁷ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 131-132; Çalımlı, a.g.t., s. 226.

⁸⁴⁸ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 140.

mürekkepleri temizlenerek ganimet malları arasına dahil edilmeliydi. Sahip olunması ve alınıp satılması caiz olan hayvanlar da ganimete katılmalıydı⁸⁴⁹. Müslümanların gizlice düşman topraklarına girerek çaldığı mallar veya aldığı tutsaklar, hileyle temin ettiği mallar ya da anlaşmayla sahip olduğu malların bedelinin ödenmemesi gibi yollarla ele geçirilen ganimetler konusunda iki görüşün olduğu aktarılmaktadır. İlk görüşe göre mallar alanlara aittir, beşe bölünüp taksim edilmezdi. İkinci görüşe göre ise ganimet hükmündedir, beşe bölünüp taksim edilmeliydi. Düşman tarafından komutana verilen hediyeler savaş harici zamanlarda komutana ait olurdu. Lakin harp edildiği süreçte verilmişse hediye ganimet mallarına dahil edilmeliydi. Kâfir topraklarında ot, odun ve av hayvanları gibi mallar kim tarafından ele geçirilirse onun olmalıydı. Savaş başlamadan önce komutanın “herkesin ele geçirdiği mal kendisine ait olacaktır” demesi de caiz görülmüştür. Kâfirler bir Müslümана ait malı zafer sonucu ele geçirir ve sonrasında Müslümanlar onları yenilgiye uğratırsa, ganimet dağıtımı öncesinde sahibinin o malı alma hakkı vardı. Şayet ganimetin kime ait olduğu durumu taksimattan sonra netlik kazanmışsa, ganimeti alana beşte birlik kısımdan bedeli ödenerek mal sahibine iade edilmeliydi⁸⁵⁰.

Müslümanlar ile savaşarak ele geçirilen hür, akıllı ve savaşçı erkekler olarak ifade edilen esirlerin nasıl bir hükme tabi tutulacağı konusunda ihtilaf olduğu söylenmekle beraber, ordu komutanının onlar hakkında karar vermede serbest olduğu aktarılmaktadır. Komutan onlara dair öldürme, köle etme, bedelsiz salıverme, fidye veya esir mübadelesi karşılığında bırakma şeklinde dört seçenekten birini tercih etme hakkına sahipti⁸⁵¹. Zayıf, ihtiyar, din adamları, güçsüz erkek ve kadınlar eğer düşmanı savaşa teşvik edecek eylemlerde bulunuyorlarsa, fiilen savaşmış gibi kabul edilir ve ele geçirildikleri zaman öldürülmeliydiler. Ancak onlara dair öldürülemeyecekleri konusunda ikinci bir görüşün olduğu da ifade edilmektedir. Düşman kadın ve çocuklar hakkında yapılacak işlem ise Müslüman olup olmama durumuna göre farklılık gösterirdi. Bunlar Müslümansa, öldürülmeyip köle edilmeli ve ganimetle birlikte askerlere dağıtılmalıydılar. Müslüman olmayıp, İslâmiyet’i de kabul etmeyen kadın ve çocuklar için öldürülmeyip köle edilmeleri ve öldürülmeleri gerektiği şeklinde iki

⁸⁴⁹ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 127.

⁸⁵⁰ Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 129-131, 141.

⁸⁵¹ El-Mâverdi, *el-Ahkâmü’s-sultâniye*, s. 249; Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 117; Çalılı, a.g.t., s. 227-228. Savaşçı esirlere ilişkin hükümler için ayrıca bkz. Bedreddin İbn Cemâa, a.g.e., s. 118-120.

görüşün beyan edildiği söylenmektedir. Yine kadın ve çocuklar mal karşılığında fidye olarak verilebilirdi. Fidye malları ganimet sayıldığından, bu durumda askerlere belli bir pay ödenmeliydi. Eğer kadın ve çocuklar karşılıksız bırakılmak istenirse, yine savaşçılara onlara mukabil bir bedel verilmeliydi. Askerler dilerse bu haklarından vazgeçebilirdi⁸⁵².

⁸⁵² El-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniye*, s. 255.

SONUÇ

Savaş kavramı, yaratıldıkları ilk andan günümüze kadar insanlık tarihinde önemli bir yer teşkil etmiştir. İnsanlar siyasî olarak teşkilatlanıp, birbirleri ile etkileşime geçtiği andan itibaren çıkar çatışmaları, güç unsuru ve dinî-ideolojik gerekçelerle savaş halinde olmuştur. Bu duruma istinaden savaşın insanlık tarihi ile yaşıt olduğu söylenmekle birlikte, insanlık tarihi “savaşlar tarihi” olarak nitelendirilmiştir.

Tarafların isteklerini birbirine kabul ettirme arzusu, üstünlük sağlama mücadelesi, düşmanca niyet ve intikam alma isteği gibi durumlar savaş insanlık tarihinin önemli bir unsuru kılmıştır. Bu sebeple savaş, kültür ve medeniyetlerin önemli bir parçasıdır. Tarihi süreçte savaş ve savaş sanatı kavramlarına ilişkin önemli eserler yazılmıştır. Çalışmamıza konu olan *siyâsetnâme* kaynaklarında yapılan incelemede, ordu ve savaş sanatına dair yazıldıkları çağın düşünce dünyasını yansıtan kıymetli bilgiler tespit edilmiştir. Zira bu tür eserlerin yazılma gerekçelerinden biri, İslâm dinine saldırı ve anarşi durumlarında tatbik edilecek yol ve stratejiler konusunda rehber olmaktır.

Siyâset sanatı ve devlet yönetimi prensiplerine dair kıymetli tavsiyelerde bulunan *siyâsetnâmeler* başta hükümdar olmak üzere ülke yönetiminden sorumlu olan görevlilere hitaben kaleme alınmış eserlerdir. Ortaçağ İslâm *siyâsetnâme* geleneğinde yöneticilik görevi ile amaçlanan temel gaye, dinî korumak ve halkın dünyevi işlerini idare etmektir. *Siyâsetnâmelere* göre insanı yönetmek şerefli bir sanat, hükümdar ise mülk siyasetini bilen kişidir. Bu sebeple hükümdar, ordu ve askere karşı izleyeceği siyâsetinde, savaş ve savaş sanatına dair hususlarda Allah'ın buyruklarını ve Hz. Peygamber'in uyguladığı yöntemleri öğrenmelidir. Verilen tavsiyeler doğrultusunda *siyâsetnâmelerde* ordu ve savaş kültürü kadim medeniyetler, geçmiş önderler, Hulefâ-i Râşidîn, filozof ve hikmet ehli de dahil, ağırlıklı olarak âyet, hadis ve Hz. Peygamber'in sünneti ışığında şekillenmiştir. *Siyâsetnâmelerde* savaş sanatı, bu literatürün karakteristik özelliklerinden olan ahlakî ve etik değerler üzerine kurulmuştur. Ahlâkın temeli din olduğundan, savaş sanatı ve prensipleri de dinî temeller üzerine bina edilmiştir.

Siyâsetnâmelerde hükümdar, cihâda çıkma, İslâm'ı ve ülkeyi düşmanlardan koruma, orduya kumandanlık etme, orduyu sevk ve idare etme, anlaşma yapma, ülke sınırlarında muhârib ve isyancılar ile mücadele etme, askerlere güzel ahlâk ve değerleri kazandırma ve kontrolünü gerçekleştirmede birinci dereceden sorumludur. Vezir, komutan, vali (emîr), arîf ve nakîb ordu ve askerden sorumlu hiyerarşik düzende yer alan görevliler olup; bunların askerî vazifeleri ve bu görevleri için taşıması gereken nitelikler belirtilen hususlar arasında açıklanmıştır.

Siyâsetnâmelerde mülkün üzerine kurulduğu iki esastan biri ordu, diğeri ise askerdir. Ordu, asker ve kılıç hükümdarın görevlerini yerine getirirken kullandığı başlıca araçlardır. Bu nedenle ordu bir hükümdarın politikasının nirengi noktası, saltanat kadehinin kulpu, savaştaki başarısının yuları şeklinde betimlenirken, asker ise siyâset alanındaki başarısının anahtarı, askerî başarısının omurgası hükmündedir. Yine hükümdarın saltanatının dayanağı olarak telakki edilen ordunun görevi dinî değerleri, Müslümanları ve sınırları düşman saldırılarına karşı korumak olduğundan, ordu istihdamı en önemli ve öncelikli işler arasındadır. Konunun ehemmiyetine binaen *siyâsetnâmelerde* hükümdar, ordu ve mal birlikteliğine sıklıkla vurgu yapılmış, bu üç unsurun başarısı ve varlığı birbiriyle ilişkilendirilmiştir.

Siyâsetnâmelerde; süvari, piyade, keşif kolu, casus ve haberciler orduyu teşkil eden askerî sınıflar arasındadır. Yine askerler nitelik olarak liyakatli, cesur ve erdemli olmalıdır. Askerin cezalandırılmasında da dikkat edilmesi gereken temel nokta, birliği ve disiplini sağlamak, eğitim ve kaliteyi yükseltmektir. Askerlerin savaş ve savaş harici zamanlarda ihtiyaçlarını karşılayıp, onlara cömert davranılması önemlidir. Askerî eğitimde ise, ahlakî ve oyun temelli savaş tecrübesinin kazandırıldığı teori ve pratik iç içedir. Kılıç, ok, yay, mızrak, topuz, balta, mancınık ve arrâde askerin saldırı; kalkan, zırh, miğfer ve dikenli teller savunma silâhları; at, fil ve deve ise binek hayvanlarıdır.

Savaş doğası gereği öldürme, yok etme, yağma ve talanı bünyesinde barındırdığından; can ve mal güvenliğini tehdit etmiş, toplumsal düzeni ve huzuru olumsuz yönde etkilemiştir. Bu sebeple *siyâsetnâmelerde* savaş, kan dökmeden başarının kazanılması üzerine kurgulanmıştır. Dillere destan olarak övülen galibiyet, akıl, zekâ ve hilenin birleşmesi sonucu elde edilen zaferdir. Çünkü savaşı, çarpışmadan önce bu minvalde idare etmekle askerler sağ salim dönebilmiştir. Dinden çıkanlar

(mürtedler), asiler (bâğîler), yol kesenler ve Müslüman olmayanlar *siyâsetnâmelerde* savaşın muhatapları olan gruplardır.

Siyâsetnâmelerde savaş sanatı hususunda bilgiler; savaşın sebebi, öncesi, başlaması, cereyanı, bitişi ve yenilenlere yapılacak işlemler şeklindedir. Önemli hususlardan biri de savaş öncesinde olduğu gibi, ordu düşman ile karşı karşıya gelip muharebe düzeni almış olsa dahi, savaşın her zaman son çare olarak görülmüş olmasıdır. Savaş fiilî olarak başlasa da savaş meydanında mümkün merteye onu durdurmaya yönelik evvela hilelere başvurmak gerekir. Düşünce ile çözüm bulmak şiddetten daha hayırlı, düşmanı yenebilme konusunda kuvvetli, cesur ve kalabalık ordular hazırlamaktan daha etkili bir yöntemdir.

Siyâsetnâmelere göre kılıç, her ne kadar en son kullanılacak hile olsa da savaşmamak adına tüm yollar denendikten sonra harp etmekten başka çare kalmamışsa, düşman ile savaşmaktan kaçınmamak gerekir. Bu andan itibaren kurnazlık, hile, aslı olmayan haberler yayma, arazinin stratejik noktalarını ele geçirme, oruç tutma, sadaka verme, salih bir kulun duasını alma, ihtiyaç sahiplerine ihsanda bulunma vb. zafere ulaştıracak maddî ve manevî tüm sebeplere sarılma şeklinde yöntemlere başvurulmalıdır. Hile, casusluk, mübâreze, pusu kurma, gece baskını, geri çekilme gibi taktikleri başarıyla hayata geçirmenin önemi ele alınmıştır. Savaşta sebat, çekişmemek ve itaat harp adabının önemli kuralları arasındadır.

Ehemmiyeti olan hususlardan bir diğeri de casusluk faaliyetlerinin savaşın her aşamasında yer almış olmasıdır. Buna göre savaş öncesi düşman arasına casus yerleştirmek, ordunun sevkiyatı sürecinde düşmanın göndereceği casusların tespiti önemlidir. Ordugâh kurulunca casusluk faaliyetlerine karşı tedbir almak gerekirken, savaş esnasında da uygulanabilecek en öncelikli taktiklerdendir. Dikkat çeken konulardan biri de değerlendirdiğimiz *siyâsetnâme* kaynaklarında donanmaya dair herhangi bir malumata yer verilmemiş olmasıdır.

Siyâsetnâmelerde ordu gelirleri, atâ ve iktâ olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ayrıca ganimetin taksim zamanı, yeri, düzeni ve takip edilecek yol konularında da bilgiler verilmiştir. Ganimet, savaşa katılıp ona bizzat şahit olanların olduğu için, askerler seferde bulunduktan sonra, fiilî olarak mücadele etseler de etmeseler de eşit olarak pay almaları gerekir. Bu eşitliğin istisnası savaşta üstün başarı gösterip mükafatı (*nefel*) hak eden askerler ve savaşa atıyla katılan süvarilerdir.

İbn Haldun'un dediği gibi savaş insanın tabiatında olan bir durum olduğu için savaşa katılmamış hiçbir toplum yoktur. Bu yönüyle çalışmamıza esas aldığımız *siyâsetnâmelerin* Ortaçağ'da ordu ve savaş sanatına dair çağın düşüncesini yansıtan kıymetli bilgiler verdikleri müşahede edilmiştir.

KAYNAKÇA

ABDÜLHAMİD EL-KATİB, *Doğunun Hükümdarı*, (Trc. Güldane Gündüzöz ve Soner Gündüzöz), Antik Şark Klasikleri, İstanbul 2007.

ABDÜLAZİZ ED-DÛRÎ, “Emîr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XI, İSAM Yay., İstanbul 1995, s. 121-123.

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, “Siyâsetnâme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVII, İSAM Yay., İstanbul 2009, s. 304-306.

_____, “Siyasetnâmelerin Klasik Kaynakları”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 2, Eskişehir 2004, s. 1-22.

_____, “Siyaset Kültürü ve Sebüktegin’in Pendnâmesi Üzerine Değerlendirmeler”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 4, Sayı. 2, İstanbul 2017, s. 377-386.

_____, “Siyasetnâmelerde Din Devlet İlişkisi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 43, Konya 2018, s. 313-324.

AKALIN, Cengiz, *Bir Nasihatname ve Siyasetname Örneği Olarak Kelile ve Dimne*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2021.

AKSOY, Hasan, “Fetihnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XII, İSAM Yay., İstanbul 1995, s. 470-472.

AKTAN, Coşkun Can, “Bir Vergi Tahsil Usulü Olarak İktâ Sistemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 44, İstanbul 1986, s. 165-173.

ALÎ İBN EBÎ BEKR EL-HEREVÎ, *Siyaset ve Savaş Sanatı*, (Haz. Sadık Yazar), Büyüyenay Yay., İstanbul 2016.

ALASLAN, Hamdi, “İslâm Devletlerinde Vezirlik Müessesine Genel Bir Bakış”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı. 98, İstanbul 1995, s. 1-23.

ALİCAN, Mustafa, “Selçukluların Erken Döneminde Vezirlik Kurumu”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 7, Sayı. 16, Adıyaman 2014, s. 1-16.

APAYDIN, H. Yunus, “Humus”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, İSAM Yay., İstanbul 1998, s. 365-369.

ARİSTOTELES, *Politika*, (Çev. Furkan Akderin), Say Yay., İstanbul 2022.

ATAR, Fahrettin, “Arîf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, III, İSAM Yay., İstanbul 1991, s. 360-361.

ATMACA, Veli, “Hadîsleri Bakımından Siyâsetnâme-II” *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 5, Elazığ 2000, s. 557-564.

AVCI, Casim, “Hilâfet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XVII, İSAM Yay., İstanbul 1998, s. 539-546.

AYDIN, Mustafa, *İslâm'ın Tarih Sosyolojisi: İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yay., İstanbul 2015.

AYDIN, Mehmet Akif, “İmâmet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXII, İSAM Yay., İstanbul 2000, s. 203-207.

AYKUT, A. Sait, “Turtûşî ve Ortaçağ İslam Dünyasında Siyâsî Realizm”, *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt. 26, Sayı. 51, İstanbul 2021, s. 39-80.

BARCA, İbrahim, “Klasik İslâm Siyaset Kurumu ve Literatürüne Genel Bir Bakış”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 1, Siirt 2015, s. 33-65.

BEYDEBÂ, *Kelîle ve Dimne*, (Çev. Ulvi Murat Kılavuz), İz Yay., İstanbul 2019.

BOZKURT, Nebi, “Silâh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, İSAM Yay., İstanbul 2009, s. 186-188.

EL-CÂHİZ, *Saray Âdabı: Kitâbü't-Tâc fî Ahlâki'l-mülûk*, (Trc. Ali Benli), Klasik Yay., İstanbul 2015.

CANATAN, Kadir, *İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği*, İstiklal Yayıncılık, İstanbul 2014.

_____, “Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak “Siyasetname” -Büyük Devlet Adamı Nizamülmülk’ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerine”, *Turkish Studies*, Cilt. 4, Sayı. 7, İstanbul 2009, s. 194-220.

CERRAH, Lokman, “Siyasetname’de Din-Devlet İlişkisi: İktidarın Kaynağı Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 23, Erzurum 2019, s. 1995-2011.

CLAUSEWITZ, Carl Von, *Savaş Üzerine*, (Çev. Hasan Fahri Çeliker), Alfa Yay., İstanbul 2019.

EL-CÜVEYNÎ, *el-Giyasi: İslâm’da Başkanlık Sistemi*, (Trc. Abdullah Ünalın), Mevsimler Kitap, İstanbul 2016.

ÇALIMLI, Raziye, *Âdâbu’l-Harb Ve’ş-Şecâ’a Adlı Eserin Tercüme ve Tanıtımı*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2022.

ÇELİK, Rıfat İlhan, “Selçuklu Uç Kuvvetlerinin Kuruluş Süreci ve Ordu Pazarları”, *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu: Selçuklu Tarihi Bilim ve Düşünce (Bildiriler) 27-30 Eylül 2010*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2004, s. 269-278.

ÇELİK, Hüseyin, “Fey Ganimet Ayetleri Çerçevesinde Hz. Ömer’in Sevad Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 15, Kahramanmaraş 2010, s. 71-94.

ÇERÇİ, Faris, “Mâlik el-Eşter’e Verdiği Ahd-Nâme’ye Göre Hz. Ali’nin Yönetim Anlayışı”, *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 28, Erzurum 2007, s. 89-125.

ÇOBAN, Mehmet, “İslâm Hukukunda Cihad Literatürü ve Bedreddin İbn Cemâa’nın Cihadla İlgili Eserlerinin Değerlendirilmesi”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.

ÇORUHLU, Tülin, “Kalkan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIV, İSAM Yay., İstanbul 2001, s. 260-261.

_____, “Miğfer”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXX, İSAM Yay., Ankara 2020, s. 21-23.

_____, “Gürz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIV, İSAM Yay., İstanbul 1996, s. 327-328.

DAVUTOĞLU, Ahmet, “Devlet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IX, İSAM Yay., İstanbul 1994, s. 234-240.

DEMİRCİ, Mustafa, “Abdullah İbnü’l-Mukaffâ’nın “Risâletü’s-Sahâbe” Adlı Risâlesi: Takdim ve Tercüme”, *İstem*, Sayı. 12, Konya 2008, s. 217-240.

_____, “İktâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXII, İSAM Yay., İstanbul 2000, s. 43-47.

_____, *İslamın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003.

DEMİR, Müddessir, “İslam Siyaset Düşüncesinin İki Klasığı: el-Ahkâmü’s-sultâniyye ile el-Gıyâsî’de İmamet Nazariyesi”, *Zor Zamanda Siyaset-İmâmü’l-Haremeyn Cüveynî ve Gıyâsü’l-ümem fî İltiyâsi’z-zulem Adlı Eseri*, (Ed. Özgür Kavak ve Ömer Türker), Klasik Yay., İstanbul 2020, s. 171-213.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Aydın Kitapevi Yay., Ankara 2002.

DİNÇER, Ömer, *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak: Bir Yönetim Bilimci Gözüyle Geleneksel Siyasi Düşünce*, Klasik Yay., İstanbul 2018.

DUMAN, Abdullah, *Mübâreze: Orta Çağ Yakın Doğusunda Teke Tek Savaş*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2020.

_____, “Siyâsetnâme Geleneği ve Ebu Yusuf’un Harun Reşid’e Tavsiyeleri”, *Bilge Adam*, Sayı. 12, Van 2006, s. 95-104.

_____, “İslâm’ın İlk Döneminde Mübâreze Geleneği”, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı. 5, Van 2020, s. 21-48.

DUMAN, Soner, “Cüveynî’nin İktisat Teorisi”, *Zor Zamanda Siyaset-İmâmü’l-Haremeyn Cüveynî ve Gıyâsü’l-ümem fî İltiyâsi’z-zulem Adlı Eseri*, (Ed. Özgür Kavak ve Ömer Türker), Klasik Yay., İstanbul 2020, s. 97-117.

EBÛ MANSUR ES-SEÂLİBÎ, *Hükümdarlık Sanatı: Âdâbu’l-Mulûk*, (Çev. Sait Aykut), İnsan Yay., İstanbul 1997.

EBU NECÎB SÜHREVERDÎ, *Nehcu’s-sülûk fî Siyâseti’l-Mülûk: Yönetenlerin Yönetimi*, (Ed. Çığır Doğu Zorlu), İlgi Kültür Sanat Yay., İstanbul 2015.

EBU ZEHRE, Muhammed, *İslâm’da Savaş Kavramı*, (Çev. Cemal Karaağaçlı), Fikir Yay., İstanbul 1985.

ERKAL, Mehmet, “Ganimet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIII, İSAM Yay., İstanbul 1996, s. 351-354.

_____, “Beytül-mâl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VI, İSAM Yay., İstanbul 1992, s. 90-94.

ESED, Muhammed, *İslam’da Yönetim Biçimi*, (Çev. M. Beşir Eryarsoy), Ekin Yay., İstanbul 2016.

FARABÎ, *Es-Siyâsetü’l-Medeniyye veya Mebâdi’ül-Mevcûdât*, (Çev. Mehmet S. Aydın, Abdulkadir Şener, M. Rami Ayas), Büyüyenay Yay., İstanbul 2012.

_____, *İdeal Devlet*, (Çev. Ahmet Arslan), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017.

_____, *İlimlerin Sayımı: İhsâu’l-Ulûm*, (Çev. Ahmet Arslan), Divan Kitap, Ankara 2011.

FAYDA, Mustafa, “Emîrû’l-mü’minîn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XI, İSAM Yay., İstanbul 1995, s. 156-157.

_____, “Atâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IV, İSAM Yay., İstanbul 1991, s. 33-34.

_____, “Fey”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XII, İSAM Yay., İstanbul 1995, s. 511-513.

GAZÂLÎ, *Yöneticilere Altın Öğütler*, (Trc. Hüseyin Okur), Semerkand Yay., İstanbul 2019.

GEÇİT, Mehmet Salih, “İslâm Dünyasında Din-Siyaset İlişkisinin Tarihçesine Genel Bir Bakış”, *Universal Journal of Theology*, Cilt. 1, Sayı. 1, 2016, s. 31-50.

GÖKSU, Erkan, “Türkiye Selçuklularında İktâ”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 26, Konya 2009, s. 137-154.

_____, *Kutadgu Bilig’e Göre Türk Savaş Sanatı*, Kronik Kitap Yay., İstanbul 2022.

GÖZÜBENLİ, Beşir, “İktâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXII, İSAM Yay., İstanbul 2000, s. 49-52.

GÜNER, Ahmet, “Melik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, İSAM Yay., Ankara 2004, s. 51-53.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “At”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IV, İSAM Yay., İstanbul 1991, s. 28-31.

HAMİDULLAH, Muhammed, *H. Peygamber'in Savaşları*, (Trc. Nazire Erinc Yurter), Beyan Yay., İstanbul 2019.

_____, *İslâm'da Devlet İdaresi*, (Çev. Hamdi Aktaş), Beyan Yay., İstanbul 2020.

İBN CEMÂA, Bedreddin, *Adl'e Boyun Eğmek: Ehl-i İslâm'ın Yönetimi İçin Hükümler*, (Trc. Özgür Kavak), Klasik Yay., İstanbul 2010.

İBN HALDUN, *Mukaddime*, I, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 2011.

İBNU'L-MUKAFFA, *İslâm Siyaset Üslûbu*, (Çev. Vecdi Akyüz), Dergâh Yay., İstanbul 2018.

İBN TEYMİYE, *Siyaset: es-Siyasetü's-şer'iyye*, (Çev. Vecdi Akyüz), Dergâh Yay., İstanbul 2021.

İBNÜ'T-TIKTAKA, *El-Fahrî: Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirleri Tarihi, 632-1258*, (Çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2016.

İLGÜREL, Mücteba, "Subaşı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, İSAM Yay., İstanbul 2009, s. 447-448.

İPHAR, Öznur, "Kutadgu Bilig ve Siyasetnamede Devlet Anlayışı", Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.

İZZETÎ, Ebulfazl, *İslâm'da Siyaset Teorisi*, (Çev. Yasin Demirkıran), İnsan Yay., İstanbul 2014.

KALLEK, Cengiz, "Mâverdi'nin Ahlâkî, İçtimaî, Siyasî ve İktisadî Görüşleri", *Dîvân İlmi Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 9, Sayı. 17, İstanbul 2004, s. 219-265.

KARADENİZ, Osman, "Fâcir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XII, İSAM Yay., İstanbul 1995, s. 71-72.

KAVAK, Özgür, "Meşhur Bir Mektubun İzinde: Vezir Tahir b. Hüseyin'in Oğlu Abdullah'a Nasihatleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 41, Sayı. 41, İstanbul 2011, s. 59-106.

KAYA, Remzi, "Kur'an-ı Kerim'de Fey Gelirleri ve Dağılımı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 10, Sayı. 2, Bursa 2001, s. 67-86.

KAYABALI, İsmail ve ARSLANOĞLU, Cemender, “Selçuklularda Ordu, Kuruluşu, Silahları ve Gelişmeler”, *Türk Kültürü*, Cilt. 11, Sayı. 131 Türk Kara Kuvvetleri Özel Sayısı, Ankara 1973, s. 969-994.

KEEGAN, John, *Savaş Sanatı Tarihi*, (Çev. Selma Koçak), Say Yay., İstanbul 2021.

KELEŞ, Nevzat, “Ortaçağ Müslüman-Türk Devletlerinde Siyasi Yapılanma”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2008.

_____, “Ortaçağ İslâm Dünyasında Satranç ve Siyaset”, *Sosyoloji Divanı*, Sayı. 17, İstanbul 2021, s. 239-251.

_____, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Asayiş*, Sakarya Üniversitesi Yay., Ankara 2022.

KESİK, Muharrem, *At Üstünde Selçuklular: Türkiye Selçukluları 'nda Ordu ve Savaş*, Timaş Yay., İstanbul 2017.

KEYKÂVUS, *Kâbusname*, I, (Haz. Atillâ Özkırmı), Kervan Kitapçılık, y.y. t.y.

_____, *Kâbusname*, II, (Haz. Atillâ Özkırmı), Kervan Kitapçılık, y.y. t.y.

KOCA, Salim, *Selçuklular 'da Ordu ve Askeri Kültür*, Berikan Yay., Ankara 2005.

KÖSE, Hızır Murat, “Siyaset”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, İSAM Yay., İstanbul 2009, s. 294-299.

_____, “İslam Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak: Eleştirel Bir Giriş”, *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt. 14, Sayı. 27, İstanbul 2009, s. 1-19.

KÖYMEN, Mehmet Altay, “Selçuklu Ordusu”, *Belleten*, Cilt. 52, Sayı. 202, Ankara 1988, s. 91-99.

KUDÂME İBN CAFER, *Kitabü'l Harac: (Fetihler, Siyaset, Coğrafya, Vergiler, Bürokrasi)*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018.

KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, “İmam” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXII, İSAM Yay., İstanbul 2000, s. 178-181.

LEVEND, Agâh Sırrı, “Siyaset-nameler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, Cilt. 10, Ankara 1962, s. 167-194.

LEWIS, Bernard, *İslam'ın Siyasal Söylemi*, (Çev. Ünsal Oskay), Kronik Kitap, İstanbul 2021.

EL-MÂVERDÎ, *Siyaset Sanatı: Kitabü'l-Nasihâtü'l-Mülûk*, (Çev. Mustafa Sarııbyık), Özgü Yay., İstanbul 2016.

_____, *el-Ahkâmü's-sultâniye: İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku*, (Çev. Ali Şafak), Bedir Yay., İstanbul 2018.

_____, *Dürerü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk: Mâverdî'nin Siyâsetnamesi*, (Haz. Abdüsselam Arı), Bilnet Yay., İstanbul 2019.

_____, *Yönetimin Esasları*, (Çev. Mehmet Ali Kara), İlke Yay., İstanbul 2019.

_____, *Bilge Yöneticinin Elkitabı: Edebü'l-vezîr*, (Trc. ve İnc. İbrahim Barca), Klasik Yay, İstanbul 2019.

MENEKŞE, Ömer, “Ehl-i Sünnet Düşüncesinde Devlet Anlayışı: Mâverdî Örneği”, *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 3, Konya 2005, s. 135-147.

_____, “İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdî ve Nizâmülmülk Örneği”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 2, Samsun 2005, s. 193-211.

MERÇİL, Erdoğan, “Sebüktegin'in Pendnâmesi: Tanıtma, Farsça Metin ve Türkçeye Tecümesi”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 6, İstanbul 1975, s. 203-233.

_____, “Selçuklular'da Ordu Pazar”, *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 2006, s. 23-26.

_____, “Gazneliler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIII, İSAM Yay., İstanbul 1996, s. 480-484.

_____, “Sipehsâlâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, İSAM Yay., İstanbul 2009, s. 259-260.

MUHAMMED B. TURTÛŞÎ, *Sirâcu'l-Mülûk: Siyaset Ahlâkı ve İlkelerine Dair*, (Haz. Said Aykut), İnsan Yay., İstanbul 1995.

NAJJAR, Fauzi M., “Fârâbi'nin Siyâsi Felsefesi ve Şiilik”, (Çev. Mehmet Dağ), *AÜİFD*, Cilt. 20, Ankara 1975, s. 293-306.

NECMEDDÎN-İ DÂYE, *Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Medbe' İle'l-Meâd: Başlangıçtan Nihayete Allah'ın Kullarının Yolu*, (Haz. Halil Baltacı), Dergâh Yay., İstanbul 2021.

NİZÂMÜLMÜLK, *Siyasetnâme*, (Çev. Aydil Erol), Milenyum Yay., İstanbul 2019.

ÖĞÜT, Salim, “İmam” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXII, İSAM Yay., İstanbul 2000, s. 188-190.

ÖNDER, Murat ve MEMİŞ, Züleyha, “Abdusselam el-Amasi'nin Siyasetnamesi: Tuhfetü'l Umera ve Minhatü'l Vüzera: Siyaset ve Yönetim Ahlâkı”, *Uluslararası Amasya Âlimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı II*, Amasya 2017, s. 253-266.

ÖZ, Mustafa ve İLHAN, Avni, “İmâmet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXII, İSAM Yay., İstanbul 2000, s. 201-203.

ÖZDAL, Ahmet N., *Türklerin Savaş Sanatı: Aldatıcı Taktikler & Farklılaşan Stratejiler (XI-XIV Yüzyılları)*, Timaş Yay., İstanbul 2019.

ÖZEL, Ahmed, “Cihad”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VII, İSAM Yay., İstanbul 1993, s. 527-531.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Sultan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, İSAM Yay., İstanbul 2009, s. 496-497.

ÖZKAN, Mustafa, *Dört Halife Dönemi: Siyasî, Sosyal, Kültürel ve İktisadî Hayat*, Fecr Yay., Ankara 2017.

PALA, İskender, “Nasihatnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXII, İSAM Yay., İstanbul 2006, s. 409-410.

PARRY, V. J., “İslâm'da Harb Sanatı”, (Trc. Erdoğan Merçil ve Salih Özbaran), *Tarih Dergisi*, Sayı. 28-29, İstanbul 1974, s. 193-218.

ER-RÂVENDÎ, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr: Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti*, I, II, (Çev. Ahmet Ateş), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2020.

RENATUS, Flavius Vegetius, *Roma Savaş Sanatı*, (Çev. Samet Özgüler-Kutsi Aybars Çetinalp), Kronik Kitap Yay., İstanbul 2022.

ROSENTHAL, Erwin I. J., *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, (Çev. Ali Çaksu), İz Yay., İstanbul 1996.

SADÎ-İ ŞÎRÂZÎ, *Hükümdarlara Öğütler: Nasîhatü'l-Mülûk*, (Çev. Nimet Yıldırım), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2016.

_____, *Bostan ve Gülistan*, (Çev. Emrah Demir), Nitelik Yay., Ankara 2005.

SEIDLER, G. L., *Doğu'da Siyasal Düşünce: Doğu Dünyasının Ortaya Çıkışı*, (Çev. Mete Tunçay), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2020.

ŞAFAK, Ali, "Bağy", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IV, İSAM Yay., İstanbul 1991, s. 451-452.

ŞEŞEN, Ramazan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, İsar Vakfı Yay., İstanbul 2012.

_____, "Eyyûbîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XII, İSAM Yay., İstanbul 1995, s. 20-31.

ŞEYZERÎ, *Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk: Siyaset Stratejileri*, (Haz. Ensar Köse), Büyüyenay Yay., İstanbul 2013.

_____, *Yöneticinin Nitelikleri*, (Çev. Osman Arpaçukuru), İlke Yay., İstanbul 2019.

EŞ-ŞERÎF ER-RADÎ, *Nehcü'l Belâğa: Hz. Ali'nin Konuşmaları, Mektupları ve Hikmetli Sözleri*, (Çev. Adnan Demircan), Beyan Yay., İstanbul 2019.

TAHİR B. HÜSEYİN, *Abbâsî Veziri Tahir'den Oğlu Abdullah'a Siyasî Nasihatnâme*, (Haz. Özgür Kavak), Klasik Yay., İstanbul 2012.

TANERİ, Aydın, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Vezirlik", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 5, Sayı. 8-9, Ankara 1967, s. 75-186.

TERZİ, Mustafa Zeki, "Ordu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, İSAM Yay., İstanbul 2007, s. 357-362.

_____, "Mızrak", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXX, İSAM Yay., Ankara 2020, s. 3-4.

_____, *Emeviler ve Abbasiler Döneminde Askeri Teşkilât*, Üniversite Yay., İstanbul 2021.

TZU, Sun, *Savaş Sanatı*, (Çev. Hasan İlhan), Kumsaati Yay., İstanbul 2013.

ULUDAĞ, Süleyman, "Halife", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XV, İSAM Yay., İstanbul 1997, s. 299-300.

USTA, Aydın, “Zırh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XLIV, İSAM Yay., İstanbul 2013, s. 391-394.

UYAR, Gülgün, “Nakib”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXII, İSAM Yay., İstanbul 2006, s. 321-322.

UYAR, Mustafa, Âdâb el-Harb ve el-Şeca’a’ya Göre “Hisar ve Kuşatma Geleneği”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 25, Sayı. 40, Ankara 2006, s. 215-224.

WATT, W. Montgomery, *İslam’da Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, (Çev. Ulvi Murat Kılavuz), Birey Yay., İstanbul 2011.

VARLIK, Ali Bilgin, “Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım”, *Avrasya Terim Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 2, İstanbul 2013, s. 114-129.

YAMAN, Ahmet, “Savaş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI, İSAM Yay., İstanbul 2009, s. 189-194.

_____, “Seleb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI, İSAM Yay., İstanbul 2009, s. 398-399.

YAVUZ, Celalettin, *Türklerde Savaş, Strateji ve Askeri Kültür*, Der Yay., İstanbul 2019.

YAZAR, Nurullah, *Büyük Selçuklu Dönemi İslam Siyaset Düşüncesi: Siyasetnâmeler Bağlamında Bir Okuma*, Otto Yay., Ankara 2020.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Abbâsîler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I, İSAM Yay., İstanbul 1988, s. 31-48.

YİĞİT, İsmail, “Emevîler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XI, İSAM Yay., İstanbul 1995, s. 87-104.

YUSUF HAS HACİB, *Kutadgu Bilig*, (Çev. Ayşegül Çakan), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2019.

ZEMAŞERÎ, Âlemin Nizamı: Hükümdara, Adalet ve Zulme Dair Rebî’ü’l-Ebrâr’dan Seçmeler, (Çev. Kübra Öztürk), Timaş Yay., İstanbul 2023.

ZENCÂNÎ, *Alâeddin Keykûbat’a Sunulan Siyâsetnâme*, (Yay. Haz. H. Hüseyin Adalıoğlu), Yeditepe Yay., İstanbul 2019.

ZEYDÂN, Corcî, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, I, (Çev. Necdet Gök), İletişim Yay., İstanbul 2016.

